

NORTHWESTERN
UNIVERSITY
LIBRARY

EVANSTON
ILLINOIS

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

FJERDE RÆKKE

8
OTTENDE BINDS FØRSTE OG ANDET HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1919

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

S. Eitrem,
professor, dr. phil.,
Kristiania.

Johan Vising,
professor, dr. phil.,
Göteborg.

C. M. Zander,
professor, dr. phil.,
Lund.

redigeret af:

Hans Ræder, dr. phil., København.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. På grund af de stærkt forøgede fremstillingsomkostninger vil tidsskriftets omfang dog indtil videre blive noget indskrænket. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Dronningensvej 7, Kbhvn. F.), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to eksemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Bøger indsendte til redaktionen.

Axel Moberg, Babels torn. Lund, Gleerup.

Martin P. Nilsson, Die Entstehung und die religiöse Bedeutung des griechischen Kalenders. Do. do.

Versus Saturnii tert. cur. coll. et rec. et exam. *Carolus Zander*. Do. do.

Einar Löfstedt, Kritische Bemerkungen zu Tertullians Apologeticum. Do. do.

Ernst A. Kock, Jubilee Jaunts and Jottings. Do. do.

Eilert Ekwall, Scandinavians and Celts in the North-West of England. Do. do.

Axel Kock, Altnordischer u-Umlaut in Ableitungs- und Beugungsendungen. Do. do.

Ernst Wigforss, De korta rotstavelserna i Skånemålen. Do. do.

Jöran Sahlgren, Västgötska ortnamn av typen Kölingared. Do. do.

Herbert Petersson, Baltische und slavische Wortstudien. Do. do.

Sigurd Agrell, Zwei Beiträge zur slavischen Lautgeschichte. Do. do.

Kortetypens Aldersrang i Sproghusholdningen.

Af

Gudmund Schütte.

Siden den jævnførende Sprogforsknings Grundlæggelse er Sprogudviklingen bleven undersøgt fra mangfoldige Synspunkter, baade efter Lydform, Bøjninger og sagligt Indhold. Een Ting har man imidlertid stadig overseet, nemlig Forholdet mellem kortere og vidtløftigere Ordtyper. Spørgsmaalet har nok lejlighedsvis været strøffet, dog kun delvis af egentlige Sprogforskere.

Her vil jeg nu optage det til en indledende Drøftelse, idet jeg holder mig til de indoeuropæiske Sprog. Jeg foretrækker at kalde dem de jafetiske, idet jeg ikke indseer, hvorfor man har vraget det ene af Biblens unøjagtige Inddelingsnavne, naar man uden Indsigelse har godtaget de to andre, nemlig Semitisk og Chamitisk.

Først vil jeg kortelig gennemgaa de Tilløb, der i tidligere Tid har været gjort til at komme ind paa Spørgsmaalet om Kortetypers og Langtypers Aldersforhold.

Den svenske Polyhistor *Olof Rudbeck* har i sit navnkundige Værk «*Atland sive Manheim, Japheti posterorum vera sedes*», 1677—98, draget Sammenligninger mellem tre jafetiske Sprog, Gotisk, dvs. Nordisk, Græsk og «Celtisk» dvs. Italisk. Han finder, at Gotisk gør det ældste Indtryk, bl. a. fordi det er saa rigt paa Enstavelsesord. Uden Tvivl gaar Rudbeck ud fra en urigtig sproglig Opfattelse, idet han vel mener, at f. Ex. Enstavelsesordet «Horn» er en mere oprindelig Form end græsk «*keras*» og latinsk «*cornu*»: han kunde med sin Tids Forudsætninger ikke vide, at den ældste gottonske Form for Ordet er «*horna*», saaledes som det skrives i vor Guldhornsindskrift. Men Iagttagelsens Kærne er alligevel rigtig: det er den egentlig selvfølgelig Tanke, at et Ursprog ikke springer fuldt færdigt ud af

Mennesket, saaledes som Gudindefen Athene sprang ud af Gud Zeus's Pande, fuldt rustet, i Panser og Plade. Ursproget maa naturnødvendig fødes af Enstavelseslyde, der efterhaanden føjes sammen til længere Helheder.

Det gik med Rudbecks sproglige Iagttagelse som med saa mange andre af hans mere eller mindre geniale Indfald: den faldt virkningsløs til Jorden. Ikke et Menneske brød sig om den, og han maatte endda være glad, at den undgik at blive stemplet som «Rudbeckiade», dvs. som Galmandsværk.

Senere slumpede *danske Planteforskere* til at gøre samme Iagttagelse, hvad jeg har hørt gennem mundtlig Meddelelse fra Prof. *Prytz*. De lagde Mærke til, at gamle hjemlige Trænavne sædvanlig er enstavelses, medens de nyere udenlandske Træsarter røber sig ved længere Navne. Her er Iagttagelsen ikke længere en blot og bar Sandsynlighedsregning, som hos Rudbeck, men støttet paa en rigtig sproglig Iagttagelse. Man sammenligne f. Ex. Eg, Bøg, Birk, Ask, Asp, El, Løn, Fyr, Gran, Pil, Røn, Tyst, Ær, Lind, Elm, Lyng, Pors, Bram (Gyvel), Træ, Ved, Holt, Skov, Lund, Krat, Busk, Gren, Rod med Poppel, Abild, Kirsebær, Kastanie, Platan, Figen, Fersken, Aprikos etc. Denne stilfærdige, bramfrie Iagttagelse, der maaske ingensteds er fremsat paa Tryk af andre end Undertegnede, minder ganske om *Christen Jørgensen Thomsens* Opdagelse af den arkæologiske Tredeling, «Sten-, Bronze- og Jernalderen». Planteforskerne har her gjort Sprogets Fagmænd til Skamme.

Den første Forsker, der for Sprogets Skyld kom grundigere ind paa det samme Spor, var Nordmanden *P. A. Munch*. I sin «Historisk-geografisk Beskrivelse af Norge», 1849, siger han S. X, at der blandt de usammensatte Stednavne er en Del af de ældste, «som maa være opkomne, strax efterat Landet befolkedes af vor Stamme». Der tænkes her ikke nødvendigvis paa en- eller tostavelses Navne, men det vil hurtig sees, at det aldeles overvejende Tal er den Slags Kortetyper, saasom: Nes, Vik, Borg, Holtar, Hladir, etc.

Munchs Iagttagelse blev siden ført videre af hans Landsmand, Arkæologen *K. Ruge*, «Om Gaardnavne i Nordland» (Trondhjems Vid. Selsk. Skr. 1905, Nr. 4, S. 20): «At de med *oin* sammensatte Navne . . . maa være den ældste Klasse af de Navne, som er dannede med mere almindelige Sammensætningsled, derom kan der neppe være Tvivl. Naar vi . . . ser os om efter en Navneklasse, som kan være ældre end disse, saa har allerede . . . (de

nordlandske) Navne paa Findesteder for Gravfund fra Bronzealderen udpeget de usammensatte Stammenavne, indeholdende Ordstammer, som oftest betegner et lokalt Forhold». Derefter citeres Munchs Ord.

K. Ryghs Broder O. Rygh kom ligeledes ind paa Sagen i det for Stednavneforskningen grundlæggende Værk «Norske Gaardnavne», Indledn. S. 9, hvor han siger, at «man med temmelig Sikkerhed kan tillægge dem en betydelig Alder». Han kalder disse gamle Navne den «artikelløse Gruppe» til Forskel fra de meget yngre Dannelser af Typen Nettet, Viken osv.

Brødrene Ryghs Efterfølger i Studiet af de norske Gaardnavne, Magnus Olsen, gaar endnu videre i Rygh-Festskriftet «Oldtiden», 1914, S. 116: «Jeg tror, at man mere bestemt kan regne en god del af disse navne blandt de allerældste. Jeg er saaledes ganske uenig med dr. Hansen, som («Norsk Landnám» s. 20) sætter disse navne i Nordland som i høiden jevngamle med de med *-staðir* sammensatte. Jeg anser mange af dem for mindst jevngamle med de nordlandske navne, som er dannede af *vin* og *heimr*, tildels for ældre end disse».

Som det fremgaar af Magnus Olsens Udtalelser, har den norske Etnolog Andreas M. Hansen en ret stærkt afvigende Opfattelse. Bagved Ryghs «artikelløse Gruppe» sætter han flere sammensatte Typer, f. Ex. de 4- el. 5-stavelser Navne paa *lev*, der skulde svare til Møgelstengravene og saaledes række tilbage til den yngre Stenalder, c. 2500 Aar før Kristus.

Utvivlsomt er Hansens Opfattelse urigtig, hvad jeg delvis har udtalt i mine Anmeldelser af hans Værk («Indogerm. Forschungen», 1905, Anz. 43, og «Danske Studier» 1905, 53). Imidlertid var det dog netop gennem hans Referat, at jeg først blev gjort opmærksom paa Ryghs Iagttagelse, saa at jeg derved kom til at indse den fulde Sammenhæng. Det vil sige: jeg skønnede, at den af Rygh iagttagne Regel gælder ikke bare for Norden, men for hele det jafetiske Urfolk. Med andre Ord, Kortetypen viste sig for mig som noget andet og mere end et hurtig overvundet Umyndigheds-Trin, et Minde om Barnets usammenhængende Pludren, der helt falder bort, saasnart der har udviklet sig en mere sammensat og udtryksfuld Mekanisme. Jeg fik det uafviselige Indtryk, at Kortetypen, trods al Primitivitet, fastholdes under visse Former indtil langt ned i historisk Tid og efter civiliserede Forholds Indtræden.

Mine foreløbige Iagttagelser har jeg fremsat forskellige Steder,

nemlig i «Danske Studier» 1914, 29, i «Historisk Aarbog for Skive og Omegn» 1915, 44 ff., i norsk «Historisk Tidsskrift» 1917, 3 ff. og i «Højskolebladet» 26. Okt. 1917. Foreløbig er mine nu allerede flere Aar gamle Iagttagelser aldeles ikke bleven ænsede. Jeg seer endogsaa, at *Elis Wadstein* i sin iøvrigt særdeles interessante Afhandling «Namnet Danmark», Göteborg 1918, S. 18, fastholder *Noreens* afgjort urigtige Paastand, at Kortetypen *Daner* er en Afkortning af Sammensætningen Danmark, og det, endskønt Forf. baade kender og citerer min Afhandling i norsk «Hist. Tidsskrift». Endvidere har mine Iagttagelser mødt stærk Kritik hos en meget grundig og skarpttænkende vesterlandsk Forsker, hvem jeg har forelagt dem til Prøvelse. Da jeg nu hidtil ikke har kunnet opnaa at faa Spørgsmaalet sat under offentlig Drøftelse, finder jeg det rigtigt at fremlægge Iagttagelserne paany med en noget udførligere Motivering. Den førnævnte Kritikers Indvendinger hidsætter jeg i Texten eller i Fodnoter. Det er mig ikke muligt at give min Opfattelse en saa alsidig fælles-jafetisk Underbygning, som Sagens Vigtighed egentlig fortjener. Jeg maa her nøjes med at fremsætte nogle Arbejdshypoteser og foreløbige Iagttagelser i det Haab, at denne Indledning endelig vil lokke mere sagkyndige Forskere til at skænke Spørgsmaalet den Adhu, som det har Krav paa.

1. Kortetypens almindelige Udbredelse og Funktion.

Naar der tales om Forkærlighed for Kortetypen i det jafetiske Ursprog, maa det selvfølgelig forstaas *cum grano salis*. Det vil ikke sige en grov, mekanisk Regel à la Prokrustes, hvorved det f. Ex. krævedes, at intet Ord under noget Vilkaar maatte rumme mere end to Stavelser. Der fandtes allerede i det ældste skimtbare Jafetisk et righoldigt Udvalg af vidtløftigere Afledninger og Sammensætningsdannelser, der tjente til at udtrykke forskellige Bøjningsforhold og Meningsafskygninger.

Det ejendommelige for det jafetiske System er imidlertid, at Kortetypen har sin fast afmærkede Plads i Orddannelsens Rammer, underkastet ensartede grammatiske Vilkaar. Den viser sig nemlig at herske fortrinsvis f. Ex. i Hovedords Nævneform Ental, i Tillægsords Nævneform Ental Positiv, etc. Det er med andre Ord netop saadanne Former, som tjener til Stikord i Ordbøgerne og til indledende Paradigmata i Gramma-

tikerne. Derimod indfinder de længere Former sig i de saakaldte «oblique» Kasus, i Tillægsordenes Gradsbøjning osv. Altsaa har vi f. Ex. ved Folkenavnet Goter, bøjet paa Latin:

Kortetype		Langtype	
nom. sing.	nom. plur.	gen. plur.	dat. plur.
<i>Gotus</i>		<i>Gotorum</i>	
<i>Goto</i>	<i>Gotones</i>	<i>Gotonum</i>	<i>Gotonibus.</i>

Eller vi har et lignende Forhold ved Tillægsordets Gradsbøjning paa Dansk:

Kortetype	Langtype	
pos.	comp.	superl.
<i>høj (< *haugaz)</i>	<i>højere</i>	<i>højeste.</i>

I denne Fordeling af Formtyperne røber sig en paafaldende systematisk Tankegang; den virker næsten filologisk.

Men paa den anden Side er der samtidig en fri og upedan-
tisk Skiften i Meningsafskygningerne. Der kendes ikke noget til
den Regel, jeg har hørt fremsætte for ramme Alvor som gældende
i «sprogrigtigt Dansk», at samhörrende Hovedord og Tillægsord
aldrig maa være fuldstændig enslydende¹. Uden mindste Tilføjelse
af skelnende Afledninger eller Sætningsled kan det jafetiske
Ord ofte skifte fra een Meningsafskygning over i en anden. *kaukos*
er snart Tillægsordet «høj», snart Hovedordet «Høj», snart «Høj-
skov, Skov» (tysk Ho i Itzehoe etc.); *tauros* er snart «Tyr»,
snart «Bjærg» (Taurus i Lilleasien og paa Krim, Hohe Tauern i
Alperne); *odr-* er snart «Vand», snart Stednavn «Flod» (tysk
Otter), snart «Vandslange» (tysk Otter), snart «Vandpattedyr»
(tysk Otter, dansk Odder), etc. Der er, kort sagt, et Spil i Af-
skygningerne, der virker ligefrem kamæleonisk².

Naar vi nu nærmere undersøger de forskellige Ordklassers
Indhold, vil vi finde, at Kortetyperne umiskendelig indtager en
fremherskende Stilling netop ved saadanne Klasser, som kan kaldes
Sprogets Grundstof. I det følgende skal vi gennemgaa nogle sær-
lig lærerige Exempler.

¹ Altsaa, Hovedordet «Tro» skal kræve Tillægsordet «troende», me-
dens Tillægsordet «tro» skal kræve Hovedordet «Troskab» og kun i Digter-
sprog kan tillade sig Hovedordsformen «Tro». Reglen er aldeles fejlagtig,
hvad der fremgaar af Ordpar som «Vantro» — «vantro», «Salt» — «salt»,
«Læk» — «læk», «Sjov» — «sjov».

² Den ovennævnte Kritiker indvender her: «Gilt eher für das mo-
derne Englische als für das endungsreiche Indogermanische, wodurch eine
solche Verwendung jedenfalls sehr beschränkt wird».

2. Talord, Stedord, Fællesnavne.

a. **Talordene** 1—10: *en, to, tre, fire, fem, sex, syv, otte, ni, ti* = lat. *unus, duo, tres, quattuor, quinque, sex, septem, octo, novem, decem*.

b. **Planter.** *Træ* = græsk *δρῦς*; *Bøg, Elm, El, Vidje, Silje, Ær* = lat. *fagus, ulmus, alnus, vitex, salix, acer*; *Løn* = russ. *klenʔ*; *Birk* = ind. *bhūrjas*. Videre Exempler er nævnte ovenfor ved Omtalen af de danske Planteforskeres Iagttagelse.

c. **Vilde og tamme Dyr.** *Dyr* = lat. *feræ*; *Maar, Ræv, Brok, Ulo* = lat. *lupus*; tysk *Dachs*; *Jæro, Bjørn*; lat. *ursus* = ind. *ṛkṣas*; *Loss* = græsk *λύγξ*, tysk *Eber* (Vildsvin) = lat. *aper*; *Odder* = oldslav. *vydra*; *Ren* (oldn. *hreinn*); lat. *cerous* (Hjort¹); *Elg* = russ. *losʔ*, *Bever* = lat. *fiber* (lit. *be-brus*); *Hare* = ind. *çaca*; *Mus* = lat. *mus*; bornh. *Jyl-kat* (Pindsvin) = oldslav. *ježʔ*, lit. *ežys*; *Glente, Stork, Gøg, Spætte, Due, Maage, Ryle, Hjerpe, Rype, Spove, Soane, Alk, Skaro, Spuro, Soale, Finke*; *Raon*, oldn. *hrafn* = lat. *corvus*; oldn. *hrókr* (Krage) = lat. *cornix*; *Hejre* = græsk *κίσσα* (< **kikja*); tysk *Kranich* (Trane) = lat. *grus*; *Ørn*, tysk *Aar* = corn. *er*; *Trost* (Drossel) = lat. *turdus*; *Stær* = lat. *sturnus*; *Mejse* = lat. *merula*; m. lat. *capus* (Høg, tysk *Habicht*); *Fisk* = lat. *piscis*; *Lax* = tochar. *lax* (Fisk); tysk *Otter* (Slange) = græsk *ἰδνα*; *Myre* = græsk *μύρμηξ*; tysk *Floh* (Loppe) = lat. *pulex*; *Gnid* (Luseæg) = græsk *zorís*; *Myg* = lat. *musca*; *Veps* = lat. *tespa*; *Bi* = lat. *fucus*; *Drone* = græsk *θροῖραξ*. — — — *Fæ* = lat. *pecu*; *Hund* = lat. *canis*; oldn. *jór* (Hest) = lat. *equus*; *Mær* = gall. *marca*; *Føl* = græsk *πῶλος* (jfr. lat. *pullus*, Unge); *Ore* = tochar. *okso*; *Tyr* = lat. *taurus*; *Ko* = lat. *bos*; *Kælc, Kid, Lam, Buk*; oldn. *hafr* (Buk) = lat. *caper*; *Ged* = lat. *hædus*; *Vædder* (got. *vīprus*); *Bede*; gammel dansk *Aa* (Faar) = lat. *ovis*; *Faar*, tysk *Schaf*; *Soin* = lat. *sus*; *Galt, Orne, Gris*; oldtysk *farh* (Gris) = lat. *porcus*; *Gaas* = lat. (h)*anser*; *And* = lat. *anas*; *Æg* = lat. *ovum*.

d. **Agerbrugsforhold.** *Ager, Fure*, oldeng. *syth* (Fure), *Sæd, Korn* = lat. *ager, porca, sulcus, semen, granum*.

¹ Den nordiske Form for Hjort og Hoved svarer til en Langtype: **herwutuz, habuða*. Men bag ved den ligger der rimeligvis en konsonantisk Kortetype: *herwutæ, habuð*, eftersom de fleste konsonantisk begynde Ord i yngre Tid er gaaet over til vokalisk Bøjning.

e. **Stedord.** *Jeg, mig, du, dig, tysk er (han); sig; hoo; dem* (got. *þans*) = lat. *ego, me, tu, te, is, se, quis*; græsk **τοῦς, τοῦς*.

f. **Legemsdele.** Lat. *caput* (Hoved¹); *Øje, Øre, Næse*, oldn. *ós* (Mund), *Tunge, Tand*, tysk *Bart* (Skæg); *Kind, Hals, Hjærte, Arm*, gammeldansk *Mund* (= *Haand*), *Knæ, Hase, Fod* = oldslav. *oko*, lat. *auris, nasus, os, lingua, dens, barba, gena, collum, cor, ramus, manus, genu, coxa, pes*. Endvidere *Mund* = lat. *mento* (Hage).

g. **Mytiske Væsener.** Ind. *Djaus* = græsk *Zeus* = lat. *Dis*; jfr. oldn. *Týr*. Ind. *Brahma, Indra, Višnu, Çiva, Agni, Vayu, Vritra, Rudra, Krišna*, etc. Græsk *Kronos, Rhea, Tethys, Hera, Ares, Hades* etc. Trak. *Kotys*. Lat. *Mars, Janus, Juno, Vesta, Ceres* etc. Gottonsk *Nerthus, Alci, Thingsus, Freyr, Freyja, Baldr, Høðr, Nanna, Gefn, Frigg, Skaði, Hel, goð, áss, alfr, dœrgr, gygr, troll, draugr, mara* etc.

h. **Familieforhold.** *Fader, Moder, Broder, Søster, Sci-ger*(moder), tysk *Schnur* (Svigerdatter), *Neffe, Nichte*; oldn. *afi* (Bedstefader), *ver* (Mand), (Brud-)gom, *Kone, Søn* = lat. *pater, mater, frater, soror, socrus, nurus, nepos, neptis, avus, vir, homo*; græsk *γυνή, νόος* (lit. *sūnūs*). Jævnfør endvidere Former som lat. *levis, glos* og *gener* (græsk *γαμπίός*).

Klasse h er særlig lærerig, fordi den er saa velafhjemlet i en hel Række af Ættens Sprog. Vi seer tydelig, hvordan Familie-medlemmernes Navne som samlet Klasse kendemærkes ved tostavelses Rodord. Men medens nu et yngre Sprogtrin uvægerlig vilde have forsynet den tostavelses Rod med et vokalisk Nominativsmærke og derved gjort Ordet til en trestavelses Langtype, — jfr. en sekundær nygræsk Form som *mitera* Moder», gaar Ursproget en helt modsat Vej: det gennemfører Kortetypen ogsaa her, idet det f. Ex. simpelthen skaber en konsonantisk Nævneform uden Bøjningsmærke. Vi faar her saa tydelig som faa Steder ellers det Indtryk, at den kortetypiske Nævneform var et virkelig fast gennemført Krav.

Spørgsmaalet er nu imidlertid, om de nævnte Efterdømmer kan kaldes fyldestgørende, om Indtrykket af en almindelig Regel ikke alligevel viser sig at være en Synshilding. Den ovennævnte lærde Kritiker er meget misfornøjet med mit Grundlag for Paastanden om Kortetypernes Herredømme i Ursproget. Han siger:

¹ Se Noten S. 6.

«Ich glaube an nichts davon. Was für die Germanen sehr zweifelhaft ist, wird hier auf die Indogermanen ausgedehnt, ohne Recht meines Erachtens. Es wäre zur Aufstellung solcher Behauptungen eine Untersuchung aller sprachlichen Überlieferungen aller idg. Stämme nötig; statt dessen wählen Sie nur hie und da einzelne Beispiele, welche teilweise überaus verfehlt sind. So z. b.: «such short types were e. g. the names of kinsmen, of domestic and wild animals, pronouns, numerals 1—10, prepositions, etc.» Quod erat demonstrandum! Die Beispiele sagen nichts, um so weniger, wenn die Wörter sich auf zwei oder drei idg. Sprachen beschränken.»

Der maa forudskikkes den Oplysning, at Kritikerens retter sine Anker mod et mere skitse-mæssig udført Udkast til min Fremstilling; men de vilde vist ogsaa være opretholdt overfor den nærværende Formulering. Jeg skal nu prøve paa at imødegaa hans Indvendinger.

Det er sandt nok, at jeg har undladt at give Afhjemlinger fra alle jaf. Stammer. Jeg har nøjedes i det væsentlige med Sammenligning mellem Dansk og Latin, hvad altsaa Kritikerens finder aldeles utilstrækkeligt. — Her vover jeg dog dristig at tilbagevise hans Kritik som Overfilologi.

Det umiddelbare Indtryk ved første Øjekast, som Kritikerens regner for overfladisk og vildledende, er efter min Mening her virkelig afgørende. Det var dette Indtryk, der allerede for henved hundrede Aar siden ledede de danske Planteforskere til at gøre deres iøjnefaldende rigtige Iagttagelse om Forholdet mellem Kortetypers og Langtypers Aldersforskel indenfor Planterverdenen. Nøjagtig det samme Indtryk faar vi i Dyreverdenen etc., som mine Exempler viser. Og til tilsvarende Iagttagelser ledes vi atter og atter ved at skue de lange samstemmende Rader af Kortetyper i Dansk og Latin, hvor vi end vender Øjet hen; et saa gennemført Samstem kan umuligt være tilfældigt. At indskrænke Sammenligningen til at gælde fortrinsvis disse to Sprog finder jeg netop paa sin Vis lærerigt; det giver et mere sluttet Indtryk, end der vilde opnaas, naar vi ved hvert enkelt Ord opremsede det samlede Forraad af jafetiske Ligninger. Ønsker Læseren imidlertid at have det fuldstændige Stof, kan han let nok finde det hos S. Feist, «Die Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen» (1913). En hastig Stikprøve paa en anden Led kan vi ogsaa faa ved at blade i Ficks «Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen», 4. Udg. Vi finder her S. 1:

9 Kortetyper, ingen Langtype; S. 2: 9 Kortetyper, 1 Langtype; S. 3: 12 Kortetyper, 1 Langtype, og saaledes bliver det ved, Side op og Side ned.

Med Hensyn til de enkelte af mig udvalgte Efterdømmer, er jeg ikke istand til at indse, at de er saa «overordentlig forfejlede». Det er ved første Øjekast indlysende, at Kortetyperne 1—10 danner Talsystemets Grundstof, de ti Fingres Tal, hvormed et Naturfolk i Førstningen hjælper sig; de højere Sifre hører til den mere fremskredne Regnetabel og dannes følgelig som sammensatte Langtyper. Exemplerne fra Flora, Fauna og Gudeverden udtrykker i alt væsentligt de Faktorer, hvoraf Naturfolkets Liv i første Række er afhængigt. Stedord, Legemsdele og Familieforbindelser er endelig forskellige Grundudtryk for Menneskets eget Jeg. Jeg fatter ikke, hvordan man kan kalde saadanne Exempler intetsigende!

Kritikeren vil maaske svare, at Indtrykket fra Ficks Ordbog er vildledende, og at der ved nøjere Eftersyn vil findes langt flere fællesjafetiske Langtyper, end her er opført.

Denne tænkte Indvending er jeg for lidt Sprogsammenligner til at kunne tilbagevise uden videre. Men jeg kan ialfald møde den med en Mod-Indvending.

Det drejer sig her ikke om en slet og ret Taljævning. Det drejer sig om at paavise sluttede Ordklasser, der overvejende udfyldes enten af Kortetyper eller af Langtyper.

Her maa jeg nu forlods forebygge Mistanken om, at jeg helt skulde ville frakende Ursproget langtypiske Ordklasser. En udpræget fællesjafetisk Klasse af denne Art er f. Ex. de sammensatte Ordmonstre, der særlig typisk gør sig gældende indenfor Personnavnene; jfr. mit Afsnit 5. Som en anden tydelig særpræget Klasse kan udpeges de kaglene eller skrigende Fugle:

Vagtel, ind. *vartakas*.

Tiur, oldn. *þiðurr*, græsk *τετράων*, litau. *teterca*, ind. *tittiri* (Agerhøne), oldslav. *tetrěvъ* (Fasan).

Ugle, ind. *úlukas*, lat. *ulucus*, *ulula*.

Gøg, ind. *kókilās*, lat. *cuculus*, oldslav. *kukacica*.

Men Sammensætninger er noget for sig selv og kan ikke uden videre slaas i Hob med Afledningsdannelser. Og de allerfleste ovennævnte Fuglenavne er tydelig lydmalende Roddoblinger; de hører sammen med det gamle Navn for Egernet, oldslav. *oe-verica*, lit. *co-verē*, kymr. *gwy-wer*, lat. *pa-pilio* (Sommerfugl), oldn. *fi-frildi*, oldtysk *fi-faltra*; og oldind. *kar-kaṭas*,

græsk *καρ-κίφος*, lat. *can-cer* (Krebs) i Forhold til græsk *κάμαρος* og dansk *Hummer*: **kmr-kmr*-.

Selvom Roddobblingsord i Sprogets videre Væxt kan komme til at se ud som almindelige Afledningsdannelser, maa de dog holdes for sig selv; denne Slags Langtyper danner med andre Ord en af hine tilsyneladende Undtagelser, der kun tjener til at stadfæste Hovedreglen.

Vi kommer næppe udenom den Iagttagelse, at Langtypen som klassedannende indenfor Afledningsordene væsentlig kun optræder i saadanne «moverede» Former som ved Tillægsordenes Gradsbøjning: «højere», «højeste» etc.

Ialfald turde det være umuligt at finde en eneste udpræget langtypisk Klasse primære Afledningsord indenfor de Omraader, der kan siges at kendemærke Naturfolkets afgørende Livsvilkaar. Dette kan siges med temmelig Sikkerhed, fordi de saglige Klasser foreligger overskuelig sammenstillede i Feists Bog «Die Kultur . . . der Indogermanen».

Kun spredt hist og her dukker Langtyperne op, som det vil sees af nogle Stikprøver.

a. Planter: *Hassel* = lat. *corulus* (overfor c. 20 Korte-typer hos Feist).

b. Dyr: tysk *Olhend*, got. *ulbandus* (Kamel) = græsk *ἐλέφας* (Elfenben, Elefant)?; tysk *Igel* (Pindsvin) = græsk *ἐχῖνος* (men Kortetype i Slavisk og Litauisk); oldind. *lópásás* (Ræv), græsk *ἀλώπηξ*, bret. *louarn*; Vagtel, oldind. *partakas* (men Kortetype i Græsk: *ὄρνις*); Blishøne, oldtysk *belihha*, lat. *fulica* (overfor henved 50 Kortetyper hos Feist)¹.

c. Agerbrug: oldn. *arðr* (Plov) = lat. *aratrum*, græsk *ἄροτρον*, armen. *araur*, oldirsk *arathar*, oldslav. (a)*ralo*, (lit. *árklas* er Kortetype), jfr. oldind. *aritrām* (Ror); oldtysk *egida* (Harve), kymr. *ocet*, preuss. *aketes*; oldind. *palávas* (Avner), lett. *pelavas*, lat. *palea* (overfor c. 20 Kortetyper hos Feist).

g. Mytiske Væsener: Preussisk *Perkunos*, slav. *Perun*, oldind. *Parjanya*, oldn. *Fjörgynn*; hertil ogsaa den keltiske Tordengud «Hercules», der utvivlsomt er en Græco-Latinisering af lydet keltisk **Herkunos* < *Perkunos*².

¹ Man plejer at tilføje tysk *Amstel* (Solsort) = lat. *merula*; men ifølge Feist 184 maa sidstnævnte Ord rettere forbindes med oldtysk *meisa* (Meisen).

² Jfr. Grænseskoven Hercynia, oldtysk Fergunnia, der ifølge Cæsar B. G. VI. 25, strækker sig til langt ind i Rusland. At en saadan mægtig

h. Familieforhold: oldind. *sa-garbhyas* (Broder), græsk *ἀ-δελ-φός*; Datter, oldind. *duhitá*, zend. *dugedá*, græsk *θυγάτηρ*; Svigerfader, oldtysk *swehur*, oldind. *soásuras*, lit. *szēsuras*, græsk *ἐκν-ρός*; oldind. *yátaras* (Svigerinder), lett. *jentere*, græsk *εἰνάτερες*, lat. *janitricēs*; Fætter, oldtysk *fetiro*, oldind. *pítrovyas*, lat. *patrūus* (jfr. græsk *πατρὺός*, Stiffader); græsk *πενθερός* (Slægtning), lit. *bēndras* (Fælle). Det vil sees, at fraregnet de to første Tilfælde holder Langtyperne sig mest til Udenomsfrændskabet.

Summa summarum: det har ikke vist sig muligt at fremskaffe nogen Hjemmel for Kritikerens Opfattelse, at Kortetyper og Langtyper i Ursproget fordeler sig væsentlig jævnt over det hele. Jeg maa fastholde min Paastand, at Kortetypen er den egentlige Grundtype, Langtypen den «moverede» Videredannelse.

3. Stammenavne.

Medens vi hidtil har holdt os til almindelige Fællesnavne og Tillægsord og deslige, kommer vi nu til Ord af ætnisk Mening, som danner Bro til Omraadet Egennavne. Det er for saadanne ætniske Elementers Skyld, at jeg fra første Færd har indladt mig paa hele Undersøgelsen.

Om Folke- og Stammenavnene siger jeg i norsk «Hist. Tidskrift», S. 5: «En flygtig Mønstring af de vigtigste Folkenavne langs Historiens Alfarvej vil hurtig vise, at Kortetyperne i Urtiden spiller en vigtig Rolle indenfor Jafets Æt». Følgende Efterdømmer kan nævnes, fremstillede i græsk eller græciseret nom. sing.: *Arĩos* (tostavelser), *Indos*, *Persēs*, *Medēs*, *Skythēs*, *Phryx*, *Trós*, *Thréix*, *Daos* el. *Dakos*, *Getēs*, *Hellèn*, *Graikos*, *Doros*, *Ombros*, *Opskos*, *Giallos*, *Kettes*, *Belgēs*, *Liqys*, *Frison*, *Saxon*, *Kimbros*, *Teutón*, *Danos*, *Suion*, *Gotos* el. *Giotón*.

Hertil siger Kritikeren: «Was sollen Namen wie *Skythes*, *Thréix*, *Getēs*, u. a., deren Zugehörigkeit zu den Indogermanen unwahrscheinlich oder unsicher ist? Überhaupt, welche Beweiskraft ist so einem Dutzend von Namen beizumessen?» Jævnfør hans ovenfor citerede Ord: «Was für die Germanen sehr zweifelhaft ist, wird hier auf die Indogermanen ausgedehnt, ohne Recht m. E.» — «Für die Indogermanen ist das Material unüberschbar;

Grænseskov nok kunde være viet til en Gud, skønner vi af Sveers og Goters Grænseskov Tiveden, som trods Noreen i «Festskr. t. Feilberg 273 sikkert er viet til Týr. En til «Hercules» viet Skov ved Weseren omtales af Tacitus, Ann. II, c. 12.

vorläufig ist es dann das beste, sich auf die bestbekannten Völker zu beschränken und dafür das Material zu geben. Aber dann ist es unbedingt nötig, nur Beispiele zu geben, deren etymologische Zugehörigkeit zu diesen Stämmen nicht zweifelhaft ist, nicht Namen wie Skythês, Thrêix, Getês. Wenn man so willkürlich herausgreift, — ich kann nicht umhin, Ihre Auswahl so zu charakterisieren —, ist es für jeden, der will, möglich, auch das Umgekehrte zu beweisen».

Hans Udtryk «so ein Dutzend» vidner efter min Mening om, at han ikke ret har Øje for Statistikens Adskillelse mellem vigtigt og uvigtigt. Men en nøjere Paavisning deraf kan jeg ikke indlade mig paa. Her drejer det sig om et øjeblikkeligt, umiddelbart Helheds-Indtryk, som ikke fremmes synderlig ved vidtløftig Drøftelse. Jeg nøjes da med overfor Kritikerne at fastholde, at mit «Dusin» Navne ikke er et tilfældigt og ligegyldigt Pluksammen, men tværtimod et megetsigende Udvalg af historisk fremtrædende Folke-Personligheder. Tilfældighed turde være udelukket.

Mere kunde der ved første Øjekast synes at ligge i hans Indvending, at jeg ikke har sondret mellem det sikkert jafetiske og det tvivlsomme eller fremmede. Exempelvis er der jo mange Forskere, der regner Ligurene for et ikke-jafetisk Folk. Men heller ikke denne Indvending kan jeg bøje mig for. Lad os for et Tankeexperiments Skyld sætte, at Ligurene virkelig stod udenfor vor Æt, hvad jeg iøvrigt afgjort maa nægte. Vi maa da tænke os, at deres Navn lød saadan noget som *Ligus*-, og det videre Spørgsmaal var saa, hvordan de tilgrænsende jafetiske Folk skulde gengive denne Form. Havde nu Langtyper været lige saa gængs som Kortetyper, maatte vi have ventet, at det ialfald i nogle Tilfælde havde vist sig som **Ligusos* el. lign. Men denne Forventning skuffes; det hedder paa Græsk: *Ligys*, plur. *Ligyês*, og paa Latin: *Ligus*, plur. *Ligures*. Med andre Ord: det fremtræder udelukkende som Kortetype, og det fremviser Virkningen af ældgammel græsk og italisk Sprogudvikling, nemlig henh. Tab af intervokalisk s, henh. Overgang af dette s til r. Vi kan ogsaa til en Forandring tage et sikkert ikke-jafetisk Folkenavn som Tursener og se, hvordan det er gaaet dét. At dømme efter den turseniske Navneform *Rasneš*, lat. *Rasenaë*, har Navnet oprindeligt lydt *Trsenes* el. l.; den latinske Biform *Etrusci* tyder paa, at Tursenerne har følt Møje ved at udtale Forbindelsen *tr*-, og at de senere har bortkastet *t*et, ganske ligesom Franskmændene har

bortkastet *s* i Forbindelsen *st*: *étain* < lat. *stagnum*. Formen **Trsene* har imidlertid forekommet Italerne for lang, thi den fællesitaliske Form for Navnet blev *Turscoi*, hvoraf Romernes *Tusci* etc. Med andre Ord: man kappede den fremmede Langtype af til en Kortetype, ganske ligesom Nutidens Englændere kappede *Japanese* af til *Japs*. Af samme Art er den sagtens noget yngre romerske Form *Poeni* for *Phoinikes*; ved *Apuli* for *Iapydikes* naaede Italerne ikke at frembringe en Kortetype, men Trangen til at forkorte er alligevel tydelig nok tilstede. — Saa-danne Efterdømmer viser, at Adskillelsen mellem «hjemligt» og «fremmed» i Virkeligheden er ligegyldig: de oldjafetiske Sprog optog og fordøjede det fremmede, ganske som om det var hjemligt. Og det Forraad af vigtige Folkenavne, der fremkom ad denne Vej, var aldeles overvejende domineret af Kortetyper, — derom lader der sig ikke stride.

Iøvrigt kan Kortetypernes Fremhersken i det ældste ætniske Navneforraad vises ved en Række forskellige Særiagttagelser.

Der findes en Del Stammenavne, som kommer enslydende igen hos forskellige jafetiske Folkegrupper. Man har tvistedes om, hvorvidt de er Vidnesbyrd om oprindelige Stammenheders Spredning, eller hvorvidt de kan tænkes opstaaede spontant paa de forskellige Steder. Afgørelsen af Stridsspørgsmaalet vedkommer os ikke her; men hvad der for os er vigtigt, er den Kendsgæring, at saa godt som alle de opstillede Ligninger falder indenfor Kortetypernes Omraade. Nemlig: italisk-gottosk *Marsos*; ital. *Ombros* = ligur. gott. *Ambrón*; kelt. gott. *Kaukos* = lilleasiat. *Kaukón*; kelt. gott. *Turón*; kelt. gott. *Kassos*; kelt. *Leukos* = gott. **Lukos* (plur. *Lugoi*; jfr. ital. Langtype *Leukanos*); kelt. *Brigantes* = gott. *Burquntes*.

Deroverfor staar kun nogle faa langtypiske Ligninger: kelt. *Ikenos* = ital. Landskab *Picenum* (men kortetypisk Stammenavn *Pikens*); kelt. illyr. lilleasiat. slavo gott. *Venetos* (men dertil ogsaa gottosk Kortetype **Venets*).

Ogsaa ved at følge de ældste historiske Folkevandringer kan vi finde Vidnesbyrd om Kortetypernes Fremhersken.

Den keltiske Folkevandring c. 400 før Kristus førte til Norditalien en Række Stammer, hvis Navne har følgende nom. sing.: 1. *Bojos*, 2. *Sénón*, 3. *Lingón*, 4. *Karnos*, 5. *Kenomanos*, 6. *Insubros*. 1, 2, 3 og 5 kendes i Forvejen paa gallisk Grund; Nr. 4, *Karner*, er nydannet, aabenbart i de karniske Alper, da *karnon* er et keltisk Ord for «Horn, Bjerg». Det er værd at

lægge Mærke til, at Senonerne grundede ikke mindre end 3 Stæder med det kortetypiske Navn *Séna*, deraf to ret vigtige, nemlig det nuv. Siena og Sinigaglia (*Sena Gallica*). Til de mest fremtrædende keltiske Erobrere nordenfor Alperne hørte atter Bojerne, som her har givet Navn til Böhmen; ved Siden af dem fremtræder de lige saa vigtige Volker, nom. sing. *Volkés*, efter hvem vort Navn for de Vælske er dannet; endvidere i Lilleasien Trokmerne, nom. sing. *Trokmos*. Balkankelternes Rige hed *Thule*. Volkerne medbragte et langtypisk Understammenavn *Tektosages*, som ogsaa træffes i Sydgallien. Men iøvrigt er de langtypiske Kelternavne i Donauegnene sædvanlig sekundære Dannelser paa Stedet: *Tauriskoi* efter Bjergkæden *Hohe Tauern*, *Skordiskoi* efter Bjergkæden *Skardos*, nu *Shar Dag*, *Amb-isontes* efter Floden *Ison*, nu *Salzach*, etc. Der kan ikke være Tvivl om, at Kortetyperne hos det 5. Aarhundredes Kelter endnu indtager den fornemste Plads.

Ganske tilsvarende Iagttagelser kan gøres hos Gottonerne, men det skal jeg kun ganske kort strøffe, da jeg har fremstillet det udførligere i norsk «Hist. Tidsskrift» S. 5 ff. Jeg nøjes her med at opregne de samlede Afhjemlinger af gottonske Stammenavne indtil 100 f. Kr.: Kortetyper nom. sing. *Gutón* el. *Guíón* (læs **Eutón?* el. **Ingvjón?*), *Teutón*, *Kimbros*, *Ambrón*, *Skiros*, samt kimbrisk Personnavn *Lugius* (vel laant fra Stammen *Lugoi*); enlig Langtype: *Basterna*. Efter Kristi Fødsel er Tilvirkningen af kortetypiske Stammenavne næsten helt ophørt. De yngste daterbare Exempler er: *Franker* og *Austrer*. Sidstnævnte Form, der udtrykker de østlige Franker i Gallien, kan med Sikkerhed siges at være opstaaet saa sent som 4. el. 5. Aarh. — Iøvrigt gaar Udviklingen i den Retning, at de forhaandenværende Kortetyper regelmæssig forlænges: *Gotones* (1. Aarh.) el. *Goti* (4. Aarh.) > *Gut-piuda* (6. Aarh.); *Kimbri* > *Himmerboer*, *Daner* > **Dansk cerjar* (Danskere) etc.

Endnu skal jeg tilføje de ældste afhjemlede gott. Navne for Nabofolk: *Volkos* = Vælsk, *Finnos* = Finne; *Sitón* (Tacitus) do.; *Quenos* (forklædt hos Tacitus) do., *Aistos* el. *Aists* = Balter, *Venets* el. *Venetos* = Vender. Naar der optræder Langtyper som got. *Rimónais* «Romere», svarer de regelmæssig til langtypiske Forbilleder hos de fremmede Folk.

Med ovenstaaende skal ikke være sagt, at alle jafetiske Folkegrupper nødvendigvis lige længe vedligeholdt Forkærligheden for Kortetyperne. Kelterne f. Ex. gik over til at tilvirke

Langtyper adskilligt tidligere end Gottonerne, og endnu mere fremskredne i den Retning var Illyrerne, som det fremgaar af følgende Liste over deres formodentlige Hovedgrene: nom. sing. *Illyrios, Iapydix, Messapios, Pannonios, Venetos*. Naar den eneste i Jafetisk stærkt afhjemlede Langtype, Venetos, netop optræder paa illyrisk Grund, er det maaske ingen Tilfældighed: tænker vi os, at alle Venetergrene i Øst-, Vest- og Sydeuropa udsprang fra en eneste Urstamme, kan vi formode, at denne allerede i urjafetisk Tid røber os den gryende Tilbøjelighed for Langtyper netop hos Illyriergruppen.

Tilslut maa jeg her ofre nogle Ord paa en allerede ovenfor nævnt Teori af Noreen, hvorefter Kortetyper som Goter, Daner osv. skulde være sekundære, opstaaede ved Afkortning af sammensatte Langtyper. Herom udtaler Noreen sig, som følger, hos *Schück* i «Upsala Univ. Årsskrift 1907, Program 2», S. 5: «Såsom jag redan i Spridda studier II, 91 och 139 påpekat, uppvisa de inhemska fornnordiska namn på landskap och andra större territorier, hvilka såsom första led innehålla ett folknamn, i kompositionsfogen ett *a*, d. v. s. folknamnets gen. pl.-ändelse, t. e. *Jämtaland, Södermannaland, Searike, Danavälde* o. d. Då däremot detta *a* saknas, utgöras första leden i landskapsnamnet af ett uttryck för något annat, vanligen ett geografiskt begrepp, t. e. *Uppland, Gautland* (kvar i *Väster-götland*, annars ersatt af nybildningen *Göta-land* efter den förra typen) = landet kring *Gaut*(älften), *Gutland* (Gotland) = landet med *gutpiuda* (goternas eget namn på sitt folk), d. v. s. «utgjutet folk», utvandrare, *Värmland* = landet kring sjön Värmen, *Halland* = landet med berggrund, *Þróndheimr* = frodig bygd, *Heiðmörk* = skog på hed, *Danmark* = skog på jämn och fast mark o. s. v. Af dylika ortnamn bildas med utelämnande af den senare sammansättningsleden härledda folknamn, i äldsta tid vanligen med plural-ändelsen *-ir*, ack. *-i* (i urnordisk tid nom. *-ir*, ack. *-inn* af äldre *-int*), som verkar *i*-omljud på föregående stavelses vokal, t. e. tsv. *dæmir* (gen. *dana*) af Danmark, tno. *Þrónder* af *Þróndheimr*, *vermer* (senare ersatt af *cermar*) 'värmlänningar', hos Jordanes *hallin* (d. v. s. ack. *hallinn*; vore isl. *helle*) af Halland o. s. v.; jtr. tno. *Heinir* af *Heiðmörk*, *Ognir* af *Ogland*, *Sygnir* af *Sogn* o. d. Till denna senare kategori måste alltså *Jutlands* (isl. *Jótland*, icke *Jótaland*) och *jutarnas* namn höra . . . *Jutland* betyder . . . ursprungligen 'vattenland' och är en fullständig parallel till det nederländska *Zeeland*».

Med al Agtelse for den udmærkede Forskers Indsigt kan jeg ikke følge ham her. Hans Teori gaar stik imod de foreliggende Vidnesbyrd.

Fordi der i yngre Tid træffes en Del Afhjemlinger af den genitiviske Samsættelse Jämtaland, Danaveldi, svarende til old-engelsk Burgendaland og tysk Indeonoland, opstiller Noreen uden nærmere Motivering den Lov, at saadan maa Tilstanden have været fra Arilds Tid. Han kommer imidlertid selv til at vedgaa, at den genitiviske Type Götaland er sekundær i Forhold til det ugenitiviske Götland. Hertil kunde været føjet genitivisk: Svealand, Þrændalög, Danalög, Danaveldi er sekundært i Forhold til ugenitivisk Svipjóð, Þrondheimr, Danmark. Og gaar vi til de ældste Kilder, vil vi finde, at der ikke forekommer en eneste Afhjemling af den genitiviske Type, men udelukkende Tilfælde som disse: Boi-haemum 1. Aarh.; got. Gut-piuda, Geped-ojos 6. Aarh., Cauca-land 4. Aarh. (de kaukoensiske Dakers Land; ikke genitivisk: *Kaukê-land), Iudaia-land (ikke genitivisk: *Iudaivê-land); langbard. Ant-aib, Bayn-aib, Burgund-aib, Rugi-landa i Sagnoverleveringer fra 4.—5. Aarh.; frank. Sale-haim 5. Aarh. (Hjemsted for Sale-gast, de saliske Frankers Opnævner); urnord. Finn-(h)aith-6. Aarh. Jævnfør endnu saadanne sikkert ældgamle Landsnavne som oldnorsk Hun-mørk, Vind-land, Eist-land, Sám-land, Fínn-land, oldeng. Angel-peód, Sæx-peód, Weder-mearc, mht. Frank-rîche, Champ-rîche, Ister-rîche. De af Jordanes i 6. Aarh. overleverede norske Stammenavne Rauma-ricii og *Ragna-ricii kunde nok være genitiviske, men kan ligesaa godt opfattes som ugenitiviske, jfr. oldnorsk Rán-ríki. Hvor tidlig den genitiviske Type indfinder sig, tør jeg ikke sige med Sikkerhed. Til de ældste Exempler hører Wala ríce i Widsith og Finna land i Beowulf, som kan sættes til 6. Aarh. Exemplerne paa genitivisk Sammensætning med Frankers, Frisers, Jøders, Saxers, Svabers, Thyringers og Vælskes Navne hos Förstemann etc. skriver sig tidligst fra 8. Aarh. Rimeligvis maa Mønsteret søges i romanske Former som f. Ex. belgisk Francor-champs.

Efter Noreens Lov skulde vi altsaa slutte, at de c. 500 Aar før Kristus afhjemlede keltiske Bojer er opkaldte efter det paa Kristi Tid opdukkende Boihaemum, at Venetherne fra 1. Aarh. e. Kr. er opkaldte efter det 12. Aarh.s Vindland, at de kinesiske Aarbøgers Hiong-nu og de ptolemæiske Chanoi fra 2. Aarh. e. Kr. er opkaldte efter Eddaens Hunmørk fra c. 9. Aarh., endvidere at «Guder» vil sige «Indbyggere af Godheimar» osv. Men naar

man en Snes Gange er stødt paa det mærkelige Forhold, at den «oprindelige» Langtype er afhjemlet indtil et halvt Aartusende senere end den «uoprindelige» Kortetype, vil man dog vist omsider faa en Anelse om, at der er noget i Vejen med Teorien. Noreen er simpelthen gaaet ud fra det, han skulde vise, og saa længe han ikke giver kildemæssig Sort paa Hvidt for sin Læres Rigtighed, tør vi ganske rolig se bort fra den. Kun den Fortjeneste har hans Udtalelse, at den har kastet skarpt Lys over et metodisk Grundspørgsmaal og et metodisk Fejlsyn.

4. Bygdnavne, Ønavne etc.

Paa dette Felt maa jeg indskrænke mig til nogle faa Stikprøver. Kritikerer er ogsaa meget misfornøjet med mit Slutningsgrundlag. Efterat have sagt om Stammenavnene: «Überhaupt, welche Beweiskraft ist so einem Dutzend von Namen beizumessen?», fortsætter han: «Und dasselbe gilt von den Ortsnamen».

Jeg maa som ovenfor fastholde, at han ikke har Øje for Forskellen mellem mere og mindre vægtige Rangklasser i Navnestoffet.

Det kan umulig hvile paa blind Tilfældighed, at saa godt som alle navnkundige Hovedstæder fra Grækenlands heroiske Tid har kortetypiske Navne: 2 *Argos*, *Pylos*, *Elis*, *Sparta*, *Tiryns*, *Patrai*, *Thebai*, *Chalkis*, *Aulis*, *Delphoi*. Naar Attika møder op med Langtypen *Athenai*, synes det at stemme med, at denne By, efter hvad jeg har forstaaet, spiller en forholdsvis tilbagetrukket Rolle i den homeriske Tid.

Endnu i Grækernes halv- eller helhistoriske Kolonisation staar Kortetyperne aabenbart som det oprindeligere Lag. Det kan skønnes ved en Gennemgang af Kolonierne efter *H. Kiepert*, «Atlas der alten Welt» (1848), Text S. 30. Jeg uddrager deraf følgende lærerige Lister af Afhjemlinger fra Italien, Gallien og Spanien.

A. Kortetyper.

Kyme (før 800; senere *Parthenope*), *Kroton* 780; *Naxos* 759 (senere *Tauromenion*); *Zankle* 732 (senere *Messana*); *Thapsos* 728; *Gela* 713; *Taras* 707; *Lokroi* 687; *Siris* 670; *Enna* 665; *Akrai* 665; *Mylai* 494 (nu *Milazzo*); *Aitna* 475; *Pyxus* 470; *Thermai* 406; *Ankon* 380.

B. Langtyper.

Syrakusai 758; *Katana* 753; *Leontion* 751; *Megara* 728; *Sybaris* 720; *Rhegion* 668; *Himera* 649; *Selinus* 628; *Mas-salia* 600, med omliggende Kolonier *Agathe*, *Monoikos*, *Nikaia*, *Antipolis*, *Olbia*, *Aithalia*, *Herakleia*, *Rhodanusia*, *Pyrene*, *Aphrodision*, *Leukate*, *Kitharista*, *Stoichades*, *Tauroenton*, *Athenopolis*, *Alone*, *Rhodiai*, *Emporiai*, *Mainaka*; *Dikaiarchia* 520; *Messana* 494; *Herakleia* 433; *Tyndaris* 395; *Tauromenion* 358.

Jævnføring af Aarstal.

- A. 800, 780, 759, 732, 728, 713, 707, 687, 670, 665, 665, 494, 475, 470, 406, 380.
 B. 758, 753, 751, 728, 720, 668, 649, 628, 600 (med 20 Expp.), 520, 494, 433, 395, 358.

Grafisk udtrykt:

	Før 600	Efter 600
A:
B:

Modsætningen mellem de to Tidlag er iøjnefaldende. Særlig slaaende bliver den, naar vi jævnfører Kolonisationen i Italien 800—700 med Kolonisationen i Gallien c. 600, hvor der ved Siden af en Snes Langtyper ikke optræder en eneste Kortetype. Tager vi saa den makedoniske Kolonisation fra 4.—3. Aarhundrede, vil vi se Langtyperne svulme endnu mere op, lutter lange, slæbende Dannelser som *Alexandreia*, *Aphroditopolis*, *Herakleopolis*, *Apollinopolis*.

Undersøger vi nærmere, hvad Vej Udviklingen gaar i de enkelte Tilfælde, vil vi kun yderst sjælden finde en Langtype afløst af en Kortetype, som f. Ex. ved *Himera*, grundet 649, fornyet som *Thermai* 406. Ellers gaar Udviklingen regelmæssig den modsatte Vej: *Kyme* > *Parthenope* el. *Neapolis*, *Ankon* > *Ancona*, *Taras* > *Tarentum*, *Pyxus* > *Buxentum*, *Zankle* > *Messana*, *Naxos* > *Tauromenion*, *Mylai* > *Milazzo*, *Lesbos* > *Mitilini*, *Datos* > *Neapolis* > *Philippolis*.

Saa meget om Grækerne. Italernes Overleveringer yder ikke saa rigt Stof fra ældgammel Tid, men det, vi skimter, viser samme Perspektiv som hist. Roms episke Saga starter med Kortetyper som *Alba*, *Vej*, *Roma*. I Roms Omegn finder vi adskillige Kortetyper af den ejendommelige konsonantiske Slags: *Tuder*, *Canosa*, *Nepes*, *Tibur*, *Anagnin*. Under den senere romerske Kolo-

nisationstid, ganske som i det makedoniske Grækervælde, var den Slags Former fuldkommen utænkelige. I Norditalien f. Ex. har vi lutter Former af den Art som *Placentia*, *Fidentia*, *Aquileja*. Vi seer ogsaa, at Udviklingen i de enkelte Tilfælde gaar samme Vej som hos Grækerne, fra Kortetype til Langtype, ikke omvendt: *Tibur* bliver til *Tivoli*, *Anxur* afløses af *Tarracina*, etc.

Italernes nordlige Naboer, Ligurerne, havde en ret ensformig Bynømenklatur: de yndede særlig at kalde deres Stamme-hovedstæder for *Alba* eller *Albium*. Saaledes hos Vagienserne, Ingaunerne, Intemelierne og Albikerne; endvidere fandtes et *Alba Docilia*. De fire førstnævnte Byer hedder nu *Albi*, *Albenga*, *Ventimiglia* og *Aups*, saa atter her er Kortetypen oftere afløst af Langtype.

Kelterne synes forholdsvis tidlig at have udviklet langtypiske Bynavne. Dog har vi ovenfor seet, at Senonerne i Italien omkring Aar 400 hovedsagelig brugte Kortetypen *Sena*, som er afhjemlet tre Gange; i det ene Tilfælde er der senere indtraadt en Langtype, *Sinigaglia* (lat. *Sena Gallica*). Det i 4. el. 3. Aarhundrede stiftede Kelterrige paa Balkanhalvøen hed, som nævnt, *Thule*, og de i 3. Aarhundrede indvandrede Trokmer paa lilleasiatisk Grund kaldte deres Hovedstad for *Taojon*.

Udviklingen hos de sydligere Folk kan vist i det store og hele tages som Billede paa Udviklingen hos vor egen Folkegruppe, naar blot Tidgrænsen rykkes langt nedad. Men det ældste Tidsrum er hos vore Forfædre meget ufuldstændig afhjemlet i Kildeskrifterne. Og skal vi foretage en Sondring af Aldersklasser indenfor de senere overleverede Navne, svulmer Stoffet saadan op, at vi næsten drukner i det; paa Forskningens nuværende Stade er det svært at naa til en sikker Oversigt. Der er ogsaa allerede af Noreen og andre blevet opstillet helt fejle Dateringer, som tjener til at forvirre Billedet.

Paa Grund af de ældste Afhjemlingers Magerhed lader det sig ikke gøre ad literær Vej at paavise en saadan Sondring som i Grækenland: Kortetyper herskende i de ældste Kilder, Langtyper overhaandtagende i senere Tidsrum. Tager vi f. Ex. vor ældste Hjemmelsmand, Pytheas, vil vi ved at holde os til Bogstaven komme til det Resultat, at Langtyperne er eneraadige: Bugten *Metónis*, Øerne *Baunonja* og *Abalos*. Det er klart, at et saadant lagttagelsesgrundlag er for magert til at have afgørende Gyldighed.

For at naa til solidere Slutninger maa vi altsaa opgive at

bruge den gennem Kildeskrifterne fremtrædende Tidsdeling. Vi maa undersøge den geografiske Fordeling af Afbjemlingerne indenfor den samlede klassiske Literatur. Derved faar vi Resultater, der fuldkommen klart peger tilbage paa en Modsætning mellem to Alderslag.

Jeg har i norsk «Hist. Tidsskrift» 13 ff. paavist, at det traditionelle gottonske Urhjem Skandinavien udmærker sig ved kortetypiske Stammenavne, medens det yngre Bosættelsesomraade i det indre og vestlige Tyskland ligesaa klart udmærker sig ved Langtyper. Aldeles samme Modsætning fremtræder indenfor Stednavnene. Blot kan vi her paa Grund af Stoffets Magerhed ikke opstille noget Overgangsomraade, men maa regne den kimbriske Halvø med til Skandinavien, den frisiske og tyske Kyst med til Tyskland. I Oversigten medtager jeg foruden Bygd-, Landskabs- og Ønavne ogsaa andre geografiske Navneklasser.

A. Skandinavien og den kimbriske Halvø.

Kortetyper.	Langtyper.
Øer: <i>Skandja, Latris</i>	Øer: <i>Skadin-auja, Alokjai,</i> (<i>Abalos?</i>)
Halvø: <i>Chartris</i> (el. <i>Thastris</i>)	
Hede: <i>*Chaid-</i>	Hede: <i>*Fin-(h)aith-</i>
Skov: <i>*Harudz</i>	
Bjærg: <i>Saevo</i>	
Bugt: <i>Lagnus</i>	
Hovedflod: <i>Albis</i> (og <i>Lina</i> , Geogr. Rav.)	
By: <i>Treva</i>	

B. Tyskland.

Kortetyper.	Langtyper.
Skove: <i>Caesja, *Marka</i> (<i>Silva Marciana</i>) <i>*Sema-</i> (<i>Semanus saltus</i>)	Øer: <i>Baunonja, Byrchanis,</i> (<i>Tekelja?</i>), <i>Actauja, Auster-auja,</i> (<i>Bat-auja?</i>)
	Fylker: <i>Boi-haemum, *Teurjo-chaim-</i>
Bjærg: <i>Alhja</i>	Bjærg: <i>*Fergunja</i> (= kelt. <i>Hercynia</i>), <i>Bacenis, Meli-bokos, Teutoburgjus, Aski-burgjon</i>
	Slette: <i>Idista-viso</i>

Sumpe: <i>Soesja, Metja</i>	Sumpe: <i>Melsyagus</i>
Hovedfloder: (<i>Albis</i>) <i>Flepus, Sala</i>	Hovedfloder: <i>Visurgis, Amisis, Vahalus, Chalusos, Vistula</i>
Bifloder: * <i>Hasoa, *Angra</i> (jfr. <i>Chas-varji, Angri-varji</i>), <i>Luppja, Vidros</i>	Bifloder: * <i>Amisias</i> (til Lahn), * <i>Alki-moennis, Adrana, Elisón</i>
Byer: <i>Limis, Bergjon, Fleum, Luppja</i> , romerske Kasteller (døbte af Romerne?).	Byer: <i>Alison</i> (a. ved Rhinen, b. ved Oder), <i>Budoris</i> (nu Büderich), <i>Budorgis, Kasurgis, Marjonis, Lirimiris, Kalisja</i> (nu Kalisz, vel Helisjernes Hovedstad), <i>Mers-oujon? Teuti-burgjon</i> (Pannonien), <i>Aski-burgjon</i> (nu Asberg), <i>Furgisatis, Lup-furdon</i> .

Oversigten viser tilstrækkelig klart Modsætningen mellem de to Omraader. Den maa nærmest kaldes diametral.

Et udfyldende Iagttagelsesgrundlag faar vi ved at tage de ældste kendte Handelspladser og Hovedstæder nordenfor Elben. Holsten: *Treva* (Ptol.); Isted Syssel: Handelsplads *æt Hædum* (Alfred den Stores Orosius); Ellum Syssel: *Tundær* og *Høthær*; Barvith Syssel: *Ripæ*; Jelling Syssel: Fjordby *Væthlæ* (vel Langtype, **Vaðila*, men ialfald usammensat); Aabo Syssel: *Os* (jysk Maalform, sikkert ældgammel; ellers *Árós, Aarhus*); Salling Syssel: *Skioe* (ældre Hovedstad sagtens *Hargæ*, «Helligdomme», i Hargæ Herred); Sjælland: Tempelby *Hleiðrar* samt Hallen *Heorot*; Bornholm: *Rønne*; V. Götland: *Skarir*; Svearike: *Birka* (Adam af Bremen); norsk *Møre*: Hovedtempel *Hlaðir*. — En Del Kortetyper dannedes endnu ved Bosættelsen paa Island i 9. Aarh.; iøvrigt gentager sig den ovenfor iagttagne Foreteelse, at Kortetypen i Tidens Løb afløses af Langtypen. *æt Hædum* > *Hedeby*; *Havn* > *Købmannehavn*; *Hleiðrar* afløses som Hovedstad af *Hróiskelda*; endvidere hører vi i Snorres Ynglingesaga, hvordan *Odinsoé* grundes som Sæde for den sekundært indførte Odinsdyrkelse paa Fyn (jfr. H. V. Clausen i «Aarb. f. nord. Oldk.» 1916 om de topografiske Vidnesbyrd om Byens sildige Opkomst).

Ved Ønavnene findes der særlig mange Afbjemlinger af den sekundære Overgang fra Kortetype til Langtype: *Thund* > *Tunø*, *Für* > *Fürland*, *Ligh* > *Livø*, *Anund* > *Andø* el. *Anholt*, *Ekund* > *Jegindø*, *Røm* > *Rymø*, *Sire* > *Sejrø*, etc. — Vi seer saaledes, i hvor høj Grad Brødrene Ryghs Iagttagelser stadfæster sig for hele Nordens Vedkommende.

5. Vandnavne.

Medens Navne paa Bjerge, Skove, Heder etc. ikke giver noget brugbart Grundlag for fællesjafetiske Iagttagelser, forholder det sig anderledes med Vandnavnene og især med Strømnavnene. Her frembyder der sig et virkelig rigt Sammenligningsstof, thi det er en Kendsgærning, at Strømnavne er omtrent den sejeste Navneklasse af alle.

Mine foreløbige Paavisninger har heller ikke paa dette Punkt tilfredsstillet Kritikeren. Efterat have afvist mine Sætninger om Stamme- og Bynavne som urigtige siger han: «und dasselbe gilt von den Flussnamen». Dennegang gør han dog ialfald en halv Indrømmelse, idet han fortsætter: «Es gibt in diesem Abschnitt nur einige Anhaltspunkte, welche festzuhalten sind, und welche, obgleich sie jetzt noch nicht bewiesen sind, doch für die Zukunft fruchtbare Ideen enthalten: a) Flussnamen sind die ältesten; b) dieselben kehren in gleicher oder ähnlicher Gestalt in verschiedenen Ländern wieder; c) «such chains may betray the primæval migration routes of various Aryan kindreds»».

Godkendelsen er her saa forholdsvis stærk, at jeg kan spare mig at polemisere. Iøvrigt vil jeg indskrænke mig til nogle ganske faa indledende Meddelelser, thi Stoffet er saa rigt, at en udtømmende Gennemgang vilde kræve en hel Bog. Det er blot mærkeligt, at Sprogforskerne hidtil saa ganske har kunnet overse dette yderst interessante Sammenligningsstof.

Nogle faa Efterdømmer vil hurtig vise, i hvor høj Grad de ensartede Strømnavne spreder sig over det jafetiske Omraade.

Silis, Sil: Indien, Iran, Alperne (meget hyppig), Norditalien, Syditalien, Nordvestspanien, Belgien og (Sø) Skandinavien.

Ra: skythisk Navn for Volga (overtaget af de mordwinske Finner som *Rau*) = Aaen *Ra* i Skaane.

Marqus: Iran, Serbien; jfr. *Murg* i Sydvesttyskland (oftere).

Albis, Alba: Italien, Spanien, Serbien, Gallien, Tyskland, Skandinavien.

Dur, Durjus, Durja: Ligurien (hyppig), Spanien, Elsass, Mæhren, Irland.

Stura, Sturja: Ligurien (meget hyppig), Nordtyskland = *Styr* i Polen.

Enkelte af de nævnte Elementer er i visse Strøg saa hyppige, at de maa regnes for vedkommende Stammes Nationalmærker. *Silis* er saaledes ejendommeligt for en Alpestamme, sagtens Ræterne, *Durja* og *Stura* for Ligurerne; *Alb* bliver paa den skandinaviske Halvø til Fællesnavn for «Flod», nemlig det velkendte «*Elo*»; samtidig synes dette Element at ledsage en enkelt Stamme paa dens Rute fra Nordtyskland og til hinsides Alperne, vel sagtens Italerne.

Ved Siden af saadanne fælles Elementer, der i visse Egne udvikler sig til Nationalkendemærker, findes der ogsaa mere udpræget særnationale Elementer. Kelterne kendemærkes saaledes ved en lang Række *Deva, Diva*, og Gottonerne kendemærkes ved tilsvarende talrige **Lakus*, oldn. *Løgr*, nynordisk *Laag, Lag, Laa*; sidstnævnte Element kendes ogsaa hos Kelterne som *loch*, hos Italerne som *lacus*, men her kun i Form af Fællesnavn = «Sø».

Medens der vrimler af fælles jafetiske Kortetyper, er det her ligesom i andre Ordklasser fattigt paa fælles Langtyper. Følgende kan nævnes som Exempler, og de er maaske endda ikke alle sikkert jafetiske.

Ligurisk *Alistro* paa Corsica = tysk *Alster, Elster*, svensk *Alstern*.

Ligurisk **Vibera* (ital. *Vevera*), hvorefter Stammen *Viberi* uden Tvivl er opkaldt, = tysk *Wipper, Wipfra* etc.

Italisk *Tamarus* = nordvestspansk og britisk *Tamara*.

Det er værd at lægge Mærke til, at Kortetypen **Lakus* udelukkende forekommer paa skandinavisk Omraade, medens samme Element i Tyskland viser sig som Langtype: *Lagina* (bis). Vi seer her atter, hvordan Skandinavien hævder sig som gottonsk Stamland, medens Tyskland kun kan kaldes Nybyggerland.

6. Jafetisk Tilbøjelighed til at frembringe Kortetyper ved Afkapning.

Som ovenfor nævnt, kunde Ursproget godt danne temmelig lange Ordlegemer, saaledes især ved Sammensætning. Der kan skelnes mellem lette og sværere Samsæt. De lette dannes ved

lægge Mærke til, at Senonerne grundede ikke mindre end 3 Stæder med det kortetypiske Navn *Sēna*, deraf to ret vigtige, nemlig det nuv. Siena og Sinigaglia (*Sena Gallica*). Til de mest fremtrædende keltiske Erobrere nordenfor Alperne hørte atter Bojerne, som her har givet Navn til Böhmen; ved Siden af dem fremtræder de lige saa vigtige Volker, nom. sing. *Volkés*, efter hvem vort Navn for de Vælske er dannet; endvidere i Lilleasien Trokmerne, nom. sing. *Trokmos*. Balkankelternes Rige hed *Thule*. Volkerne medbragte et langtypisk Understammenavn *Tektosages*, som ogsaa træffes i Sydgallien. Men iøvrigt er de langtypiske Kelternavne i Donauegnene sædvanlig sekundære Dannelser paa Stedet: *Tauriskoi* efter Bjergkæden *Hohe Tauern*, *Skordiskoi* efter Bjergkæden *Skardos*, nu *Shar Dag*, *Amb-isontes* efter Floden *Isonta*, nu *Salzach*, etc. Der kan ikke være Tvivl om, at Kortetyperne hos det 5. Aarhundredes Kelter endnu indtager den fornemste Plads.

Ganske tilsvarende Iagttagelser kan gøres hos Gottonerne, men det skal jeg kun ganske kort strøffe, da jeg har fremstillet det udførligere i norsk «Hist. Tidsskrift» S. 5 ff. Jeg nøjes her med at opregne de samlede Afhjemlinger af gottonske Stammenavne indtil 100 f. Kr.: Kortetyper nom. sing. *Gutón* el. *Guión* (læs **Eutón?* el. **Ingvjón?*), *Teutón*, *Kimbros*, *Ambrón*, *Skiros*, samt kimbrisk Personnavn *Lugius* (vel laant fra Stammen *Lugoi*); enlig Langtype: *Basterna*. Efter Kristi Fødsel er Tilvirkningen af kortetypiske Stammenavne næsten helt ophørt. De yngste daterbare Exempler er: *Franker* og *Austrer*. Sidstnævnte Form, der udtrykker de østlige Franker i Gallien, kan med Sikkerhed siges at være opstaaet saa sent som 4. el. 5. Aarh. — Iøvrigt gaar Udviklingen i den Retning, at de forhaandenværende Kortetyper regelmæssig forlænges: *Giotones* (1. Aarh.) el. *Goti* (4. Aarh.) > *Gut-piuda* (6. Aarh.); *Kimbroi* > *Himmerboer*, *Daner* > **Dansk verjar* (Danskere) etc.

Endnu skal jeg tiltøje de ældste afhjemlede gott. Navne for Nabofolk: *Volkos* = Vælsk, *Finnos* = Finne; *Sitón* (Tacitus) do.; *Quenos* (forklædt hos Tacitus) do., *Aistos* el. *Aists* = Balter, *Venets* el. *Venetos* = Vender. Naar der optræder Langtyper som got. *Rimónais* «Romere», svarer de regelmæssig til langtypiske Forbilleder hos de fremmede Folk.

Med ovenstaaende skal ikke være sagt, at alle jafetiske Folkegrupper nødvendigvis lige længe vedligeholdt Forkærligheden for Kortetyperne. Kelterne f. Ex. gik over til at tilvirke

Langtyper adskilligt tidligere end Gottonerne, og endnu mere fremskredne i den Retning var Illyrerne, som det fremgaar af følgende Liste over deres formodentlige Hovedgrene: nom. sing. *Illyrios, Iapydix, Messapios, Pannonios, Venetos*. Naar den eneste i Jafetisk stærkt afhjemlede Langtype, Venetos, netop optræder paa illyrisk Grund, er det maaske ingen Tilfældighed: tænker vi os, at alle Venetergrene i Øst-, Vest- og Sydeuropa udsprang fra en eneste Urstamme, kan vi formode, at denne allerede i urjafetisk Tid røber os den gryende Tilbøjelighed for Langtyper netop hos Illyriergruppen.

Tilslut maa jeg her ofre nogle Ord paa en allerede ovenfor nævnt Teori af *Noreen*, hvorefter Kortetyper som Goter, Daner osv. skulde være sekundære, opstaaede ved Afkortning af sammensatte Langtyper. Herom udtaler *Noreen* sig, som følger, hos *Schück* i «Upsala Univ. Årsskrift 1907, Program 2», S. 5: «Såsom jag redan i Spridda studier II, 91 och 139 påpekat, uppvisa de inhemska fornnordiska namn på landskap och andra större territorier, hvilka såsom första led innehålla ett folknamn, i kompositionsfogen ett *a*, d. v. s. folknamnets gen. pl.-ändelse, t. e. *Jämtaland, Södermannaland, Scearike, Danavälde* o. d. Då däremot detta *a* saknas, utgöras första leden i landskapsnamnet af ett uttryck för något annat, vanligen ett geografiskt begrepp, t. e. *Uppland, Gautland* (kvar i *Väster-götland*, annars ersatt af nybildningen *Göta-land* efter den förra typen) = landet kring *Gaut*(älften), *Gutland* (Gotland) = landet med *gutpiuda* (goternas eget namn på sitt folk), d. v. s. «utgjutet folk», utvandrare, *Värmilland* = landet kring sjön Värme, *Halland* = landet med berggrund, *Brøndheimr* = frodig bygd, *Heiðmörk* = skog på hed, *Danmark* = skog på jämn och fast mark o. s. v. Af dylika ortnamn bildas med utelämnande af den senare sammansättningsleden härledda folknamn, i äldsta tid vanligen med plural-ändelsen *-ir*, ack. *-i* (i urnordisk tid nom. *-ir*, ack. *-inn* af äldre *-inir*), som verkar *i*-omljud på föregående stavelses vokal, t. e. fsv. *dæmir* (gen. *dana*) af Danmark, fno. *Brónder* af *Brøndheimr*, *vermer* (senare ersatt af *vermar*) 'värmelänningar', hos Jordanes *hallin* (d. v. s. ack. *hallinn*; vore isl. *helle*) af Halland o. s. v.; jtr. fno. *Heinir* af *Heiðmörk*, *Oynir* af *Oyland*, *Sygnir* af *Sogn* o. d. Till denna senare kategori måste alltså *Jutlands* (isl. *Jótland*, icke *Jóttaland*) och *jutarnas* namn höra . . . *Jutland* betyder . . . ursprungligen 'vattenland' och är en fullständig parallel till det nederländska *Zeeland*».

Med al Agtelse for den udmærkede Forskers Indsigt kan jeg ikke følge ham her. Hans Teori gaar stik imod de foreliggende Vidnesbyrd.

Fordi der i yngre Tid træffes en Del Afbjemlinger af den genitiviske Samsættype Jämtaland, Danaveldi, svarende til oldengelsk Burgendaland og tysk Indeonoland, opstiller Noreen uden nærmere Motivering den Lov, at saadan maa Tilstanden have været fra Arilds Tid. Han kommer imidlertid selv til at vedgaa, at den genitiviske Type Götaland er sekundær i Forhold til det ugenitiviske Götland. Hertil kunde været føjet genitivisk: Svealand, Prændalog, Danalog, Danaveldi er sekundært i Forhold til ugenitivisk Svipjóð, Þrondheimr, Danmark. Og gaar vi til de ældste Kilder, vil vi finde, at der ikke forekommer en eneste Afbjemling af den genitiviske Type, men udelukkende Tilfælde som disse: Boi-haemum 1. Aarh.; got. Gut-piuda, Geped-ojos 6. Aarh., Cauca-land 4. Aarh. (de kaukoensiske Dakers Land; ikke genitivisk: *Kaukê-land), Indaia-land (ikke genitivisk: *Indaivê-land); langbard. Ant-aib, Bayn-aib, Burgund-aib, Rugi-landa i Sagnoverleveringer fra 4.—5. Aarh.; frank. Sale-haim 5. Aarh. (Hjemsted for Sale-gast, de saliske Frankers Opnævner); urnord. Finn-(h)aith- 6. Aarh. Jævnfør endnu saadanne sikkert ældgamle Landsnavne som oldnorsk Hun-mørk, Vind-land, Eist-land, Sám-land, Finn-land, oldeng. Angel-péod, Sæx-péod, Weder-mearc, mht. Frank-rîche, Champ-rîche, Ister-rîche. De af Jordanes i 6. Aarh. overleverede norske Stammenavne Rauma-ricii og *Ragna-ricii kunde nok være genitiviske, men kan ligesaa godt opfattes som ugenitiviske, jfr. oldnorsk Rán-ríki. Hvor tidlig den genitiviske Type indfinder sig, tør jeg ikke sige med Sikkerhed. Til de ældste Exempler hører Wala ríce i Widsith og Finna land i Beowulf, som kan sættes til 6. Aarh. Exemplerne paa genitivisk Sammensætning med Frankers, Frisers, Jøders, Saxers, Svabers, Thyringers og Vælskes Navne hos Förstemann etc. skriver sig tidligst fra 8. Aarh. Rimeligvis maa Mønsteret søges i romanske Former som f. Ex. belgisk Francor-champs.

Efter Noreens Lov skulde vi altsaa slutte, at de c. 500 Aar før Kristus afbjemlede keltiske Bojer er opkaldte efter det paa Kristi Tid opdukkende Boihaemum, at Venetherne fra 1. Aarh. e. Kr. er opkaldte efter det 12. Aarh.s Vindland, at de kinesiske Aarbøgers Hiong-nu og de ptolemæiske Chunoi fra 2. Aarh. e. Kr. er opkaldte efter Eddaens Hunmørk fra c. 9. Aarh., endvidere at «Guder» vil sige «Indbyggere af Godheimar» osv. Men naar

man en Snes Gange er stødt paa det mærkelige Forhold, at den «oprindelige» Langtype er afhjemlet indtil et halvt Aartusende senere end den «uoprindelige» Kortetype, vil man dog vist omsider faa en Anelse om, at der er noget i Vejen med Teorien. Noreen er simpelthen gaaet ud fra det, han skulde vise, og saa længe han ikke giver kildemæssig Sort paa Hvidt for sin Læres Rigtighed, tør vi ganske rolig se bort fra den. Kun den Fortjeneste har hans Udtalelse, at den har kastet skarpt Lys over et metodisk Grundspørgsmaal og et metodisk Fejlsyn.

4. Bygnavne, Ønavne etc.

Paa dette Felt maa jeg indskrænke mig til nogle faa Stikprøver. Kritikerer er ogsaa meget misfornøjet med mit Slutningsgrundlag. Efterat have sagt om Stammenavnene: «Überhaupt, welche Beweiskraft ist so einem Dutzend von Namen beizumessen?», fortsætter han: «Und dasselbe gilt von den Ortsnamen».

Jeg maa som ovenfor fastholde, at han ikke har Øje for Forskellen mellem mere og mindre vægtige Rangklasser i Navnestoffet.

Det kan umulig hvile paa blind Tilfældighed, at saa godt som alle navnkundige Hovedstæder fra Grækenlands heroiske Tid har kortetypiske Navne: 2 *Argos*, *Pylos*, *Elis*, *Sparta*, *Tiryns*, *Patrai*, *Thebai*, *Chalkis*, *Aulis*, *Delphoi*. Naar Attika møder op med Langtypen *Athenai*, synes det at stemme med, at denne By, efter hvad jeg har forstaaet, spiller en forholdsvis tilbagetrukken Rolle i den homeriske Tid.

Endnu i Grækernes halv- eller helhistoriske Kolonisation staar Kortetyperne aabenbart som det oprindeligere Lag. Det kan skønnes ved en Gennemgang af Kolonierne efter *H. Kiepert*, «Atlas der alten Welt» (1848), Text S. 30. Jeg uddrager deraf følgende lærerige Lister af Afhjemlinger fra Italien, Gallien og Spanien.

A. Kortetyper.

Kyme (før 800; senere *Parthenope*), *Kroton* 780; *Naxos* 759 (senere *Tauromenion*); *Zankle* 732 (senere *Messana*); *Thapsos* 728; *Gela* 713; *Taras* 707; *Lokroi* 687; *Siris* 670; *Enna* 665; *Akrai* 665; *Mylai* 494 (nu *Milazzo*); *Aitna* 475; *Pyxus* 470; *Thermai* 406; *Ankon* 380.

B. Langtyper.

Syrakusai 758; *Katana* 753; *Leontion* 751; *Megara* 728; *Sybaris* 720; *Rhegion* 668; *Himera* 649; *Selinus* 628; *Mas-salia* 600, med omliggende Kolonier *Agathe*, *Monoikos*, *Nikaia*, *Antipolis*, *Olbia*, *Aithalia*, *Herakleia*, *Rhodanusia*, *Pyrene*, *Aphrodision*, *Leukate*, *Kitharista*, *Stoichades*, *Tauroenton*, *Athenopolis*, *Alone*, *Rhodiai*, *Emporiai*, *Mainaka*; *Dikaiarchia* 520; *Messana* 494; *Herakleia* 433; *Tyndaris* 395; *Tauromenion* 358.

Jævnføring af Aarstal.

- A. 800, 780, 759, 732, 728, 713, 707, 687, 670, 665, 665, 494, 475, 470, 406, 380.
 B. 758, 753, 751, 728, 720, 668, 649, 628, 600 (med 20 Expp.), 520, 494, 433, 395, 358.

Grafisk udtrykt:

Før 600 Efter 600

A: |

B: |

Modsætningen mellem de to Tidlag er iøjnefaldende. Særlig slaaende bliver den, naar vi jævnfører Kolonisationen i Italien 800—700 med Kolonisationen i Gallien c. 600, hvor der ved Siden af en Snes Langtyper ikke optræder en eneste Kortetype. Tager vi saa den makedoniske Kolonisation fra 4.—3. Aarhundrede, vil vi se Langtyperne svulme endnu mere op, lutter lange, slæbende Dannelser som *Alexandreia*, *Aphroditopolis*, *Herakleopolis*, *Apollinopolis*.

Undersøger vi nærmere, hvad Vej Udviklingen gaar i de enkelte Tilfælde, vil vi kun yderst sjælden finde en Langtype afløst af en Kortetype, som f. Ex. ved *Himera*, grundet 649, fornyet som *Thermai* 406. Ellers gaar Udviklingen regelmæssig den modsatte Vej: *Kyme* > *Parthenope* el. *Neapolis*, *Ankon* > *Ancona*, *Taras* > *Tarentum*, *Pyxus* > *Buxentum*, *Zankle* > *Messana*, *Naxos* > *Tauromenion*, *Mylai* > *Milazzo*, *Lesbos* > *Mitilini*, *Datos* > *Neapolis* > *Philippolis*.

Saa meget om Grækerne. Italernes Overleveringer yder ikke saa rigt Stof fra ældgammel Tid, men det, vi skimter, viser samme Perspektiv som hist. Roms episke Saga starter med Kortetyper som *Alba*, *Vej*, *Roma*. I Roms Omegn finder vi adskillige Kortetyper af den ejendommelige konsonantiske Slags: *Tuder*, *Canus*, *Nepes*, *Tibur*, *Ardea*. Under den senere romerske Kolo-

nisationstid, ganske som i det makedoniske Grækervælde, var den Slags Former fuldkommen utænkelige. I Norditalien f. Ex. har vi lutter Former af den Art som *Placentia*, *Fidentia*, *Aquileja*. Vi seer ogsaa, at Udviklingen i de enkelte Tilfælde gaar samme Vej som hos Grækerne, fra Kortetype til Langtype, ikke omvendt: *Tibur* bliver til *Tivoli*, *Anxur* afløses af *Tarracina*, etc.

Italernes nordlige Naboer, Ligurerne, havde en ret ensformig Bynómenklatur: de yndede særlig at kalde deres Stamme-hovedstæder for *Alba* eller *Albium*. Saaledes hos Vagienserne, Ingaunerne, Intemelierne og Albikerne; endvidere fandtes et *Alba Docilia*. De fire førstnævnte Byer hedder nu *Albi*, *Albenga*, *Ventimiglia* og *Aups*, saa atter her er Kortetypen oftere afløst af Langtype.

Kelterne synes forholdsvis tidlig at have udviklet langtypiske Bynavne. Dog har vi ovenfor seet, at Senonerne i Italien omkring Aar 400 hovedsagelig brugte Kortetypen *Sena*, som er afhjemlet tre Gange; i det ene Tilfælde er der senere indtraadt en Langtype, *Sinigaglia* (lat. *Sena Gallica*). Det i 4. el. 3. Aarhundrede stiftede Kelterrige paa Balkanhalvøen hed, som nævnt, *Thule*, og de i 3. Aarhundrede indvandrede Trokmer paa lilleasiatisk Grund kaldte deres Hovedstad for *Tarjon*.

Udviklingen hos de sydligere Folk kan vist i det store og hele tages som Billede paa Udviklingen hos vor egen Folkegruppe, naar blot Tidgrænsen rykkes langt nedad. Men det ældste Tidsrum er hos vore Forfædre meget ufuldstændig afhjemlet i Kildeskrifterne. Og skal vi foretage en Sondring af Aldersklasser indenfor de senere overleverede Navne, svulmer Stoffet saadan op, at vi næsten drukner i det; paa Forskningens nuværende Stade er det svært at naa til en sikker Oversigt. Der er ogsaa allerede af Noreen og andre blevet opstillet helt fejle Dateringer, som tjener til at forvirre Billedet.

Paa Grund af de ældste Afhjemlingers Magerhed lader det sig ikke gøre ad literær Vej at paavise en saadan Sondring som i Grækenland: Kortetyper herskende i de ældste Kilder, Langtyper overhaandtagende i senere Tidsrum. Tager vi f. Ex. vor ældste Hjemmelsmand, Pytheas, vil vi ved at holde os til Bogstaven komme til det Resultat, at Langtyperne er eneraadige: Bugten *Metóónis*, Øerne *Baunonja* og *Abalos*. Det er klart, at et saadant lagttagelsesgrundlag er for magert til at have afgørende Gyldighed.

For at naa til solidere Slutninger maa vi altsaa opgive at

bruge den gennem Kildeskrifterne fremtrædende Tidsdeling. Vi maa undersøge den geografiske Fordeling af Afhjemlingerne indenfor den samlede klassiske Literatur. Derved faar vi Resultater, der fuldkommen klart peger tilbage paa en Modsætning mellem to Alderslag.

Jeg har i norsk «Hist. Tidsskrift» 13 ff. paavist, at det traditionelle gottonske Urhjem Skandinavien udmærker sig ved kortetypiske Stammenavne, medens det yngre Bosættelsesomraade i det indre og vestlige Tyskland ligesaa klart udmærker sig ved Langtyper. Aldeles samme Modsætning fremtræder indenfor Stednavnene. Blot kan vi her paa Grund af Stoffets Magerhed ikke opstille noget Overgangsomraade, men maa regne den kimbriske Halvø med til Skandinavien, den frisiske og tyske Kyst med til Tyskland. I Oversigten medtager jeg foruden Bygd-, Landskabs- og Ønavne ogsaa andre geografiske Navneklasser.

A. Skandinavien og den kimbriske Halvø.

Kortetyper.	Langtyper.
Øer: <i>Skandja, Latris</i>	Øer: <i>Skadin-auja, Alokjai,</i> (<i>Abalos?</i>)
Halvø: <i>Chartris</i> (el. <i>Thastris</i>)	
Hede: * <i>Chaid-</i>	Hede: * <i>Fin-(h)aith-</i>
Skov: * <i>Harudz</i>	
Bjærg: <i>Saeoo</i>	
Bugt: <i>Lagnus</i>	
Hovedflod: <i>Albis</i> (og <i>Lina</i> , Geogr. Rav.)	
By: <i>Treva</i>	

B. Tyskland.

Kortetyper.	Langtyper.
Skove: <i>Caesja, *Marka</i> (<i>Silva Marciana</i>) * <i>Sema-</i> (<i>Semanus saltus</i>)	Øer: <i>Baunonja, Byrchanis,</i> (<i>Tekelja?</i>), <i>Actauja, Auster-auja,</i> (<i>Bat-auja?</i>)
	Fylker: <i>Boi-haemum, *Teurjo-chaim-</i>
Bjærg: <i>Alhja</i>	Bjærg: * <i>Fergunja</i> (= kelt. <i>Hercynia</i>), <i>Bacenis, Meli-bokos, Teutoburgjus, Aski-burgjon</i>
	Slette: <i>Idista-oiso</i>

Sumpe: <i>Soesja, Metja</i>	Sumpe: <i>Melsyagus</i>
Hovedfloder: (<i>Albis</i>) <i>Fleous, Sala</i>	Hovedfloder: <i>Visurgis, Amisis, Vahalus, Chalusos, Vistula</i>
Bifloder: * <i>Hasva, *Angra</i> (jfr. <i>Chas-varji, Angri-varji</i>), <i>Luppja, Vidros</i>	Bifloder: * <i>Amisias</i> (til Lahn), * <i>Alki-moennis, Adrana, Elisón</i>
Byer: <i>Limis, Bergjon, Fleum, Luppja</i> , romerske Kasteller (døbte af Romerne?).	Byer: <i>Alison</i> (a. ved Rhinen, b. ved Oder), <i>Budoris</i> (nu Büderich), <i>Budorgis, Kasurgis, Marjonis, Lirimiris, Kalisja</i> (nu Kalisz, vel Helisjernes Hovedstad), <i>Mers-oujon? Teuti-burgjon</i> (Pannonien), <i>Aski-burgjon</i> (nu Asberg), <i>Furgisatis, Lup-furdon</i> .

Oversigten viser tilstrækkelig klart Modsætningen mellem de to Omraader. Den maa nærmest kaldes diametral.

Et udfyldende Iagttagelsesgrundlag faar vi ved at tage de ældste kendte Handelspladser og Hovedstæder nord for Elben. Holsten: *Treva* (Ptol.); Isted Syssel: Handelsplads *æt Hædum* (Alfred den Stores Orosius); Ellum Syssel: *Tundær* og *Høthær*; Barvith Syssel: *Ripæ*; Jelling Syssel: Fjordby *Væthlæ* (vel Langtype, **Vaðila*, men ialfald usammensat); Aabo Syssel: *Us* (jysk Maalform, sikkert ældgammel; ellers *Árós, Aarhus*); Salling Syssel: *Skioe* (ældre Hovedstad sagtens *Hargæ*, «Helligdomme», i Hargæ Herred); Sjælland: Tempelby *Hleiðrar* samt Hallen *Heorot*; Bornholm: *Rønne*; V. Götland: *Skarir*; Svearike: *Birka* (Adam af Bremen); norsk *Møre*: Hovedtempel *Hlaðir*. — En Del Kortetyper dannedes endnu ved Bosættelsen paa Island i 9. Aarh.; iøvrigt gentager sig den ovenfor iagttagne Foreteelse, at Kortetypen i Tidens Løb afløses af Langtypen. *æt Hædum* > *Hedeby*; *Haon* > *Købmannehaon*; *Hleiðrar* afløses som Hovedstad af *Hróiskelda*; endvidere hører vi i Snorres Ynglingesaga, hvordan *Odinsoé* grundes som Sæde for den sekundært indførte Odinsdyrkelse paa Fyn (jfr. H. V. Clausen i «Aarb. f. nord. Oldk.» 1916 om de topografiske Vidnesbyrd om Byens sildige Opkomst).

Ved Ønavnene findes der særlig mange Afhjemlinger af den sekundære Overgang fra Kortetype til Langtype: *Thund* > *Tunø*, *Fûr* > *Fûrland*, *Ligh* > *Livø*, *Anund* > *Andø* el. *Anholt*, *Ekund* > *Jegindø*, *Røm* > *Rymø*, *Sire* > *Sejrø*, etc. — Vi seer saaledes, i hvor høj Grad Brødrene Ryghs Iagttagelser stadfæster sig for hele Nordens Vedkommende.

5. Vandnavne.

Medens Navne paa Bjerge, Skove, Heder etc. ikke giver noget brugbart Grundlag for fællesjafetiske Iagttagelser, forholder det sig anderledes med Vandnavnene og især med Strømnavnene. Her frembyder der sig et virkelig rigt Sammenligningsstof, thi det er en Kendsgærning, at Strømnavne er omtrent den sejeste Navneklasse af alle.

Mine foreløbige Paavisninger har heller ikke paa dette Punkt tilfredsstillet Kritikeren. Efterat have afvist mine Sætninger om Stamme- og Bynavne som urigtige siger han: «und dasselbe gilt von den Flussnamen». Denne gang gør han dog ialfald en halv Indrømmelse, idet han fortsætter: «Es gibt in diesem Abschnitt nur einige Anhaltspunkte, welche festzuhalten sind, und welche, obgleich sie jetzt noch nicht bewiesen sind, doch für die Zukunft fruchtbare Ideen enthalten: a) Flussnamen sind die ältesten; b) dieselben kehren in gleicher oder ähnlicher Gestalt in verschiedenen Ländern wieder; c) «such chains may betray the primæval migration routes of various Aryan kindreds»».

Godkendelsen er her saa forholdsvis stærk, at jeg kan spare mig at polemisere. Iøvrigt vil jeg indskrænke mig til nogle ganske faa indledende Meddelelser, thi Stoffet er saa rigt, at en udtømmende Gennemgang vilde kræve en hel Bog. Det er blot mærkeligt, at Sprogforskerne hidtil saa ganske har kunnet overse dette yderst interessante Sammenligningsstof.

Nogle faa Efterdømmer vil hurtig vise, i hvor høj Grad de ensartede Strømnavne spredt sig over det jafetiske Omraade.

Silis, Sil: Indien, Iran, Alperne (meget hyppig), Norditalien, Syditalien, Nordvestspanien, Belgien og (Sø) Skandinavien.

Ra: skythisk Navn for Volga (overtaget af de mordwinske Finner som *Pau*) — Aaen *Ra* i Skaane.

Marqus: Iran, Serbien; jfr. *Murg* i Sydvesttyskland (oftere).

Albis, Alba: Italien, Spanien, Serbien, Gallien, Tyskland, Skandinavien.

Dur, Durjus, Durja: Ligurien (hyppig), Spanien, Elsass, Mæhren, Irland.

Stura, Sturja: Ligurien (meget hyppig), Nordtyskland = *Styr* i Polen.

Enkelte af de nævnte Elementer er i visse Strøg saa hyppige, at de maa regnes for vedkommende Stammes Nationalmærker. *Silis* er saaledes ejendommeligt for en Alpestamme, sagtens Ræterne, *Durja* og *Stura* for Ligurerne; *Alb* bliver paa den skandinaviske Halvø til Fællesnavn for «Flod», nemlig det velkendte «*Elo*»; samtidig synes dette Element at ledsage en enkelt Stamme paa dens Rute fra Nordtyskland og til hinsides Alperne, vel sagtens Italerne.

Ved Siden af saadanne fælles Elementer, der i visse Egne udvikler sig til Nationalkendemærker, findes der ogsaa mere udpræget særnationale Elementer. Kelterne kendemærkes saaledes ved en lang Række *Deva, Diva*, og Gottonerne kendemærkes ved tilsvarende talrige **Lakus*, oldn. *Lqgr*, nynordisk *Laag, Lag, Laa*; sidstnævnte Element kendes ogsaa hos Kelterne som *loch*, hos Italerne som *lacus*, men her kun i Form af Fællesnavn = «Sø».

Medens der vrimler af fælles jafetiske Kortetyper, er det her ligesom i andre Ordklasser fattigt paa fælles Langtyper. Følgende kan nævnes som Exempler, og de er maaske endda ikke alle sikkert jafetiske.

Ligurisk *Alistro* paa Corsica = tysk *Alster, Elster*, svensk *Alstern*.

Ligurisk **Vibera* (ital. *Vevera*), hvorefter Stammen *Viberi* uden Tvivl er opkaldt, = tysk *Wipper, Wipfra* etc.

Italisk *Tamarus* = nordvestspansk og britisk *Tamara*.

Det er værd at lægge Mærke til, at Kortetypen **Lakus* ndelukkende forekommer paa skandinavisk Omraade, medens samme Element i Tyskland viser sig som Langtype: *Lagina* (bis). Vi seer her atter, hvordan Skandinavien hævder sig som gottonsk Stamland, medens Tyskland kun kan kaldes Nybyggerland.

6. Jafetisk Tilbøjelighed til at frembringe Kortetyper ved Afkapning.

Som ovenfor nævnt, kunde Ursproget godt danne temmelig lange Ordlegemer, saaledes især ved Sammensætning. Der kan skelnes mellem lette og sværere Samsæt. De lette dannes ved

Tilføjelse af Biord, Forholdsled, Talord etc. F. Ex. lat. *af-fero* = got. *at-baira* = fryg. **ab-bero* (3. pers. conj. *ab-beret*); oldind. *apa-citi* = græsk *ἀπό-τις* «Straf»; græsk *δύσ-πορος* = oldn. *tor-færr* «svær at passere»; Personnavn oldind. *Vasu-çraoas* = græsk *Εὐ-κλής* = illyr. *Ves-cleves* «vel-navnkundig». Denne Type synes yndet i jafetiske Stammenavne, jfr. ital. *Prae-tuttii*, kelt. *Ambi-touti*, *A(d)-trebates*, *Su-essiones*; tysk *Su-gambri*. Særlig yndede er de tællende Stammenavne: trak. *Tri-balloi*, græsk *Tricha-(o)ikes*, ræt. *Tri-umpilini*, ligur. *Tri-ulatti*; kelt. *Doe-caledonii*, *Tri-corii*, *-casses*, *-castini*, *Petro-corii*; tysk *Toi-hanti*, *Tri-boci*, *Thre-anti*. — Svære Samsæt, ind. «karmadhar-aya», dannes af Tillægsord plus Tillægsord, Tillægsord plus Hovedord, el. Hovedord plus Hovedord, etc. De er ikke særlig hyppige blandt de jafetiske Fællesnavne. En Ligning som græsk *κυνά-μια* = litauisk *Bun-musé* «Hundeflue» (Fick, Et. Wöb. 4. Udg. 511) er helt enestaaende indenfor Dyrenavnene. Der findes kun een Klasse Fællesnavne, hvor denne Type er hyppigere, nemlig de huslige og juridiske Kaldsnavne. Jfr. oldind. *dám-patiš* = græsk *δεσ-πότης*, oldpers. *dēng-paitiš*, «Hus-herre»; oldind. *viç-patiš* = litauisk *veið-pats* «Bygd-herre»; lat. *hos-pes* = slav. *gos-pod* «Gæste-herre»; endvidere oldind. *gô-patiš* «Ko-herre», *jās-patiš* «Æt-herre»; got. *brup-faþs* «Brude-herre» dvs. Brudgom. Hertil kommer saa Personnavnene, hvor den svære Sammensætning i de fleste jafetiske Sprog er helt normal, f. Ex. oldind. *Satya-çraoas* = græsk *Ἑτεο-κλής* «sand-navnkundig». Endvidere er det tænkeligt, at samme Skema forekom i visse Slags Stednavne, især Navne paa Stræder og Vadesteder; jfr. græsk *Bόσ-πορος* og dansk *Mejl-far*; kelt. *Pen-rith* (< **p̥rtom*), oldtysk *Lup-furdon*, og det vulgærlatinske *Nau-portus* samt Fællesnavnet *angi-portum* «snævert Stræde». Derimod er der ingen tydelige Spor af denne Types overensstemmende Forekomst ved gamle jafetiske Stammenavne.

4 Stavelser er den gennemsnitlige Norm for Samsæt af den svære Type, og de kan stige til 5 eller 6. Men det er værd at lægge Mærke til, at der spores en modvirkende Stræben ogsaa her, en Tilbøjelighed til at bringe Stavelsetallet ned til 3 eller endog til Kortetypens Skema, 2.

Naar Sammensætning af *ambo* og *caput* i Latin giver Summen *an-ceps* «tve-hovedet», vil en saadan Afkapning naturligvis kunne forklares som rent mekanisk Følge af den olditaliske Accents udprægede Frontpres. Men vi vil se, at nøjagtig de samme

Foreteelser optræder i Sprog, hvor en saadan mekanisk Accentlov ikke virker. Ordet **demos* bliver paa Indisk til *dam-*, paa Græsk til *de(m)s*; litauisk *veiß-pats* staar for **veico-pots*, ganske ligesom lat. *hos-pes* for **hosti-pets*, *Nau-portus* for **Navi-portus*. Den samme Tilbøjelighed afspejles af oldgottonske Tilfælde som *Lup-furdon* = «Vadested ved Floden Luppe», *Boi-haemum* «Bojernes Hjem», istedenfor **Luppo-furdon*, *Bojo-haemum*.

Det synes altsaa, som om Forkærligheden for Kortetyper udøver sin Virkning selv paa et Felt, hvor ellers den langtypiske Dannelsesmaade er mest udtrykkelig godkendt.

Hermed slutter jeg mine Iagttagelser om Kortetypernes Udbredelse i Ursproget, haabende, at mere kyndige vil tage Drøftelsen op og føre den videre.

Iagttagelsen af Kortetypernes Optræden aabner Udsigt til vigtige ætnisk-geografiske Følgeslutninger: hvor Kortetyperne hober sig, maa ogsaa den ældste Bosættelse fortrinsvis søges. Men saadanne videre Spørgsmaal maa opsættes til senere. Foreløbig gælder det blot om at faa fastslaaet den rent sproglige Kendsgærning.

Varia.

Scriptis S. Eltrem.

26. In EVANG. MATTH. c. 13 v. 24 sqq. parabola de semine adulterato legitur: ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπέσπειρεν ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου καὶ ἀπῆλθεν . . . ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς· ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν e. q. s. Graecus quidem hic pro «homine inimico» δαίμονα κακοῦργον commemorasset. Scilicet Christus superstitionem compluribus in populis pervagatam, qua homines ineruditi segetem vel herbis sterilibus vel robigine (i. e. umore aëris) corruptam suo more explicant, in usum proprium convertit. Ad glossam Ammon. refero: ἀλίσπαρτον· τὴν ἀλλὴ ἐσπαρμένην χώραν ὡς τινῶν φθορερῶν τοῦτο ποιούντων. De saga Thessala cujus nomen Erichtho haec narrat Lucanus VI 520 sq.:

egreditur bustis nocturnaque flamina (var. fulmina) captat.

Semina fecundae segetis *calcata perussit*

et non letiferas *spirando perdidit* auras.

Quo loco utendum est ut Porph. ad Hor. ep. I 14, 38 emendetur: *limat: adtenuat, imminuit, adterit et invidio oculo urit atque fascinat* (pro †oritaceatoscinat). Semper agricolae anxie caverunt ne daemonum malignorum vi segetum laetarum spe frustrarentur, qua in re multus est Wuttkius³ § 352 sqq., Romani quidem agricolae Paganalibus pagum agrosque lustraverunt (Ov. f. I 669 sqq., Tib. II 1), sic cum poeta precati:

interea crescat scabrae robiginis expers

nec vitio caeli palleat aegra seges.

et neque deficiat macie neque pinguior aequo

divitiis pereat luxuriosa suis.

Jam vero Graecorum quidem memoria talium daemonum nomina nobis servavit. Nam Telchines, fabri metallorum Rhodii, praeter alias facultates eam quoque possederunt ut oculis invidis

suis segetem vitiarent. Fuerunt γλανκῶπες καὶ ὀξυδερχέστατοι, quorum e numero nominatim afferendus γλανκ-ώπας (cf. Blinkenbergerum in Hermae vol. L 282), neque aliter eos fingit Ov. met. VII 366 *oculos ipso vitiantes omnia visu*, qua in re consentit schol. Ib. 475 *corrumpentes invidia successus omnium fructuum*. Quid quod aqua Stygia totam Rhodiorum insulam conspergentes sterilem reddiderunt (Strab. XIV 601 al.). Itaque dubitare non licet Telchines, quorum jam naturam viri docti rectissime explicant ad indolem daemonum pumilionum notam referentes (v. Friedländer in Lex. Myth. Roscheri s. v. et Blinkenb. l. l., cf. etiam Lobeckii Aglaoph. 1191 sqq.), re vera in rebus rusticis maximeque in frumento vitiando atque etiam augendo (v. quae infra sequuntur) multum valuisse. Neque mihi absurdum videtur etiam eam ipsam ob causam, quia antiqui homines olim senserunt robiginem ipsam ex solis intemperie et caeli humore una facientibus nasci (Plin. n. h. XVIII 275 et 154), Telchines utpote robiginis auctores, daemones maritimos esse factos (κατομβρηθέντες δὲ ὑπὸ Αἰὸς . . . ὄλοντο, Sueton. π. δ. λ.). Falso utique et antiquis et nostris temporibus duo Telchinum genera fuisse statuunt nonnulli. Sic enim Olympiorum quoque unumquemque duplicis fuisse naturae et originis concludas necesse est. Scilicet Olympii dei ipsi, postquam proprio ritu ab hominibus culti sunt, fecerunt ut daemones naturae variae et vafrae (quales fuerunt Telchines), qui antea totam hominum religionem occupaverant, magis magisque in peiorem partem acciperentur. Tamen et sic Telchines semper inventores signorum quibus templa deorum ornabantur celebrati sunt. Quod vero ad Telchinum cum deis contentionem attinet, memoriae traditum est daemones superatos esse, sive a Jove mari abditos vel imbris perditos (vel Cei in insula fulminibus percussos) sive ab Apolline sagittis transfixos. Ita enim apud Suet. l. l. fertur: τοξενθήντες ὑπὸ Ἀπόλλωνος ὄλοντο, apud Serv. Aen. IV 377 vero paululum aliter: *Apollinem Lycum appellari dicunt . . . quod . . . in lupi habitu Telchinas occiderit*. Denique huc accedit quod de Phlegyis aboriginibus Cei in insula traditur ubi Neptunus maris inundatione scelaratos delevisse dicitur (Nonn. XVIII 36).

Mea quidem sententia fortuito non accidit quod Apollo quidem illos daemones inimicos interfecisse fertur. Nam Telchines robiginis auctores ab Apolline Ἐρεθίσις Rhodiorum occidi minime est mirum. Quid quod et in Lycia (Serv. enim l. l. non sine causa Apollinem Lycum caedis auctorem indicat) et Rhodi dies festi Ἐρεθίμια vel -θήμια (i. e. Ἐρεθίσμια vel Ἐρεθίσια) maximo

Varia.

Scriptis S. Eltrem.

26. In EVANG. MATTH. c. 13 v. 24 sqq. parabola de semine adulterato legitur: ἐν δὲ τῷ καθεῖδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπέσπειρεν ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου καὶ ἀπῆλθεν . . . ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς· ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν e. q. s. Graecus quidem hic pro «homine inimico» δαίμονα κακοῦργον commemorasset. Scilicet Christus superstitionem compluribus in populis pervagatam, qua homines ineruditi segetem vel herbis sterilibus vel robigine (i. e. umore aëris) corruptam suo more explicant, in usum proprium convertit. Ad glossam Ammon. refero: ἀλίσπαριον· τὴν ἀλλ' ἐσπαρμένην χώραν ὡς τινῶν φθορεῶν τοῦτο ποιούντων. De saga Thessala cujus nomen Erichtho haec narrat Lucanus VI 520 sq.:

egreditur bustis nocturnaque flamina (var. fulmina) captat.

Semina fecundae segetis *calcata perussit*

et non letiferas *spirando perdidit* auras.

Quo loco utendum est ut Porph. ad Hor. ep. I 14, 38 emendetur: *limat: adtenuat, imminuit, adterit et invidio oculo urit atque fascinat* (pro †oritaceatoscinat). Semper agricolae anxie caverunt ne daemonum malignorum vi segetum laetarum spe frustrarentur, qua in re multus est Wuttkius³ § 352 sqq., Romani quidem agricolae Paganalibus pagum agrosque lustraverunt (Ov. f. I 669 sqq., Tib. II 1), sic cum poeta precati:

interea crescat scabrae robiginis expers

nec vitio caeli palleat aegra seges.

et neque deficiat macie neque pinguior aequo

divitiis pereat luxuriosa suis.

Jam vero Graccorum quidem memoria talium daemonum nomina nobis servavit. Nam Telchines, fabri metallorum Rhodii, praeter alias facultates eam quoque possederunt ut oculis invidis

suis segetem vitiarent. Fuerunt *γλανκῶπες καὶ ὀξυδερχέστατοι*, quorum e numero nominatim afferendus *Λινκ-ώπας* (cf. Blinkenbergerum in *Hermae* vol. L 282), neque aliter eos fingit Ov. met. VII 366 *oculos ipso vitiantes omnia visu*, qua in re consentit schol. Ib. 475 *corrumpentes invidia successus omnium fructuum*. Quid quod aqua Stygia totam Rhodiorum insulam conspergentes sterilem reddiderunt (Strab. XIV 601 al.). Itaque dubitare non licet Telchines, quorum jam naturam viri docti rectissime explicant ad indolem daemonum pumilionum notam referentes (v. Friedländer in *Lex. Myth. Roscheri* s. v. et Blinkenb. l. l., cf. etiam Lobeckii *Aglaoph.* 1191 sqq.), re vera in rebus rusticis maximeque in frumento vitiando atque etiam augendo (v. quae infra sequuntur) multum valuisse. Neque mihi absurdum videtur etiam eam ipsam ob causam, quia antiqui homines olim senserunt robiginem ipsam ex solis intemperie et caeli humore una facientibus nasci (Plin. n. h. XVIII 275 et 154), Telchines utpote robiginis auctores, daemones maritimos esse factos (*κατομβροθέντες δὲ ἐπὶ Διὸς . . . ὄλοντο*, Sueton. π. δ. λ.). Falso utique et antiquis et nostris temporibus duo Telchinum genera fuisse statuunt nonnulli. Sic enim Olympiorum quoque unumquemque duplicis fuisse naturae et originis concludas necesse est. Scilicet Olympii dei ipsi, postquam proprio ritu ab hominibus culti sunt, fecerunt ut daemones naturae variae et vafrae (quales fuerunt Telchines), qui antea totam hominum religionem occupaverant, magis magisque in pejorem partem acciperentur. Tamen et sic Telchines semper inventores signorum quibus templa deorum ornabantur celebrati sunt. Quod vero ad Telchinum cum deis contentionem attinet, memoriae traditum est daemones superatos esse, sive a Jove mari abditos vel imbribus perditos (vel Cei in insula fulminibus percussos) sive ab Apolline sagittis transfixos. Ita enim apud Suet. l. l. fertur: *τοξενθέντες ἐπὶ Ἀπόλλωνος ὄλοντο*, apud Serv. Aen. IV 377 vero paululum aliter: *Apollinem Lycum appellari dicunt . . . quod . . . in lupi habitu Telchinas occiderit*. Denique huc accedit quod de Phlegyis aboriginibus Cei in insula traditur ubi Neptunus maris inundatione scelaratos delevisse dicitur (Nonn. XVIII 36).

Mea quidem sententia fortuito non accidit quod Apollo quidem illos daemones inimicos interfecisse fertur. Nam Telchines robiginis auctores ab Apolline *Ἐρεθίστην* Rhodiorum occidi minime est mirum. Quid quod et in Lycia (Serv. enim l. l. non sine causa Apollinem Lycum caedis auctorem indicat) et Rhodi dies festi *Ἐρεθίσμια* vel *-θύμια* (i. e. *Ἐρεθίσμια* vel *Ἐρεθίσμια*) maximo

hominum conventu celebrati sunt. Quin ipse quoque Jupiter (ut alias Diana et Ceres) apud Rhodios Ἐρινθίμιος audit (Hesych. s. Ἐρινθίμιος). Tum et Apollo et Dionysus Rhodi dei Σμινθεῖς fuerunt (cf. Nilsson, Feste 307 et Dio Chrys. XXXI 11), Apollon. lex. Hom. p. 143: καὶ ἐν Ῥόδῳ Σμίνθια ἑορτή, ὅτι τῶν μυνῶν ποτε λυμαينوμένων τὸν καρπὸν τῶν ἀμπελώνων Ἀπόλλων καὶ Διόνυσος διέφθειραν τοὺς μύας (mensis vero, quo mures agrestes maxime timendi sunt, vel vernus vel autumnalis mihi esse videtur neque cum Lenaeone congruere). Tamen et hic duplex Telchinum natura apparet. Nam Apollini, deo daemonum inimico segetisque tutelae, Lycus quidam, ipse Telchinum e numero, templum Apollinis Lycii condidit (Diodor. V 56, 1).

Omnino mea quidem opinio fert Telchines agrorum culturae et prodesse et nocere potuisse. Telchinum enim unus nomine Μύλας (v. Hesych. s. v.) cultum deorum qui Μυλάντειοι θεοί audiunt condidit, multumque apud Camirenses dei molarum frumentique conficiendi praesides valuerunt, quorum aemulus heresque Apollo Μυλάντειος posterioribus temporibus extitit (v. quae adnotarunt editores IG XII 697). Sine justa igitur causa et Apollinem Μυλάντειον et Apollinem Τελχίνιον (Diod. V 55, 2) v. Gelder (Gesch. d. alten Rhodier 308) in dubium vocavit. Multi scilicet fuerunt Rhodii in deis agrestibus colendis fabulisque numinum rusticorum adornandis. Jupiter Ὀμβριος (vel Ὑέτιος ut Coorum cognomine utar, cf. Chron. Lind. D 74 Blink.), idemque Μυλεύς cum Ἰμαλίᾳ, quam videlicet Terra edidit, jam imber factus concubitum appetit, e qua tres filios parit (Σπαρταῖον, Κρόνιον, Κύτον) quorum nomina naturam daemonum satis illustrant (Κρόνια celebrarunt Rhodii, harpenque Saturni Telchines secundum Suet. finxerunt, fabri sollertes iidemque aliquando, ut supra dixi, frumentorum dei tutelares). Quid quod Telchines nuper advenae serpentibus necatis totam insulam pacatam atque ad cultum aptam reddiderunt. Tum lectores revoco ad nomen herois Ὀκρινθίωνος, Solis filii, quod ad ὀκρίς vel ἄκρίς («arista» — aliter Fick-Bechtel, Gr. Personenn. 430, cf. Ἀκρινθίων, Bechtel, Die hist. Personennamen 580) referendum esse videtur, etiam ad nomen Θαιμεύς, «qui virgulta habitat». Qui heros Ialysius Phorbanta advenam hospitio recepit, ipse «frumentum molis injiciens ceteraque necessaria nullo servo adhibito persecutus» (Athen. VI 263 a). Scilicet hoc quoque in cultu ratio frumenti conficiendi habita est; heros Θαιμεύς pistrinis furnariisque praefuisse videtur, quamquam nomen ipsum nihil ejusmodi indicat. Telchinum unus Ὀκρινθίος audit, quae vox Graece *surculus* valet

(Athen. II 62 τῶν λαχάνων αἱ ἄκανθαι ὄρμενα καλοῦνται), Ormenus vero, a quo oppidum Thessaliae Ormenio nomen accepit, filius Kerphei dicitur — *Κέρφιος* autem a *κάρφος* (*palea* vel *sarmenta*) derivandum. Satis superque igitur apparet Rhodi daemonibus multis, antiquissimis quidem temporibus imprimis Telchinibus, ubertatem frugum frumentorumque proventum cordi fuisse — qua in re, quod supra dixi, et amicis et inimicis homines Telchinibus usi sunt. Quia «aqua Stygia» atque intemperie agros vitiabant, postea Jupiter Ὀμβριος (qui alicubi, si recte glossa Hesychii restituta, Ἐρσαῖος vocabatur) — ut puto — Telchines necavit; quia robigine frumenta perdebant, postea Apollo Ἐρεθίμιος eos vita privavit. Dii igitur Olympii quos nominavi fecerunt ut posterioribus temporibus praecipue maligni mortalibus fierent Telchines agrorum olim culturae studiosi.

Neptuno vero amico Telchines usi sunt, neque sine causa. Nam sicut isti daemones et in agris et in mari versantur, ita etiam Neptunus Phytalmius, qui vim frugiferam terrae dat, Rhodi colebatur (IG XII, 1, 905, nbi hostia sus commemoratur). Neque aliter Φόρβας (= Ποιμήν), de quo complura neque ab omnibus partibus vera protulit Blink. l. l. p. 291, et pecora tuetur et a nautis naves solventibus sacrificiis celebratur (Hyg. astr. II 14 f. Ophinchus). De Telchinibus ipsis ita narratur apud Athen. VII 282 e ὁ μὲν τὴν Τελχινιακὴν ἱστορίαν συνθεῖς, εἴτ' Ἐπιμενίδης ἐστὶν ὁ Κρής ἢ Τηλεκλείδης εἴτ' ἄλλος τις, ἱεροῦς φησὶν εἶναι ἰχθύας δελφῖνας καὶ πομπίλους· ἐστὶ δ' ὁ πομπίλος ζῶον ἐρωτικόν, ὥς ἂν καὶ αὐτὸς γεγωνὸς ἐκ τοῦ Οὐρανίου αἵματος ἅμα τῇ Ἀφροδίτῃ. Itaque ipsi Telchines eodem modo ac Phorbas vel mehercule ipse Neptunus (quem educarunt vel, secundum Nonn., e quo nati sunt) genii marini facti sunt qui navigantibus bene favent, quod in Rhodiis insulam colentibus mariaque omnia frequentantibus nihil habet miri. Jam genii molarum tutelares Telchines opinamur amores exercuisse neque aliter postmodo in mari versari. Historia vero fabularis nihil tale quid de Telchinibus ipsis memoriae tradens de filiis sororis, quos Halia e Neptuno peperit, multa in libidinibus immodica vulgavit (Diod. V 55, 6 μιγῆναι αὐτοὺς βία τῇ μητρὶ καὶ πολλὰ κακὰ δοῦναι τοὺς ἐγχωρίους); quos postea Neptunus (Ἀσφάλειος) sc. deus qui terram quaterere valet, Peloponnesi incolis imprimis notus, «terra abscondit», προσηῶνους δαίμονας jam vocatos (ipsum Ἀλία nomen recte explicare videaris, si quod de sale exposuit Lobeckius Aglaoph. 1192 sq. meminervis).

Telchines mea quidem sententia et Sicyone et Rhodi dei vel daemones fuerunt indigetes, de Boeotia et Ceo nihil certi assevero. Tamen non possum non proferre quae mihi de fabulis Ceorum notatione digna videntur. *Εὐξάντιος*, heros qui vocatur eponymus familiae Euxantidarum, ut mihi quidem videtur, a *ξαίνειν* recte derivatur (aliter Wilamow. Gött. gel. Anz. 1898, 128 interpretatur *ὁ κατ' εὐχὴν ἀντίος ἐλθών*, quocum facit Tümpel in P.-W. s. v., ut de forma falso apud Apollodor. tradita, quam Fick-Becht. proferat, *Εὐξάνθιος*, taceam). Euxantius igitur is est, «qui bene texit» vel magis proprie «qui lanam bene pectit» neque mero casui debetur quod etiamnunc in Bacchyl. primo carmine, ubi Ceum victorem concelebrat poeta Ceus v. 74 Bl.², *φιλ/αλάκατος* extat eo ipso loco quo de Jove et Apolline Ceum nuper advenis hospitioque a Macelone atque sorore (vel filia) bene exceptis mentio fit; itaque acute etiam v. 48 Blassius *ἱστονὸς/γοὶ κόραι* restituit. Huc accedit quod vestimenta Cea (cf. Lucr. IV 1122) semper illustria fuisse videntur quocum facit quod apud Plin. n. h. IV 62 legimus: *ex hac* (sc. insula Ceo) *profectam deliciarum feminis vestem auctor est Varro*. Tum lectoribus in memoriam revoco legem Iulide in Ceo insula repertam, IG XII 5, 593, qua usus vestimentorum in funeribus nimis circumscribitur: *κατὰ τάδε θάπτειν τὸν θανόντα· ἐν ἑματίῳ τρισὶ λευκοῖς . . . καὶ μὲ καλύπτειν τὰ δολοσχευέα τοῖς ἑματίοις* (v. quae Ziehen LS p. 263 adnotavit). Quae in vestimentis defunctorum luxuria, et alibi nota coercitaque, illa ipsa in insula facillime intelligitur.

Ne plura sciamus nos prohibet misera papyri Bacchylideae condicio. Tamen suspicari licet Jovem, qui apud Bacch. *Ἐῤκλειος*, Lesbi in insula *Ἐῤφημος* audit, vel Apollinem quodam artiore vinculo cum gente Euxantidarum cohaerere. Certe in Thessalia templum extitit Jovis *Ἠλακαταίων* sacrum, Steph. Byz. s. *Ἠλακαταίων* (quod Spartae Elacatus quidam ab Hercule amatur, satis intelligitur, si vim radii, i. e. membri virilis, omninoque artis textilis amatoriam consideres, cf. Hesych. s. v. *Ἠλακάτεια*, Sosibio auctore). Jupiter «Euxantius» igitur Cei cultus nihil haberet miri. Hoc utique affirmo Euxantii herois vel dei olim fuisse tetrina tueri, quod herois — certe omnibus Ceis olim grati — munus ad vestem quandam in honorem dei vel deae cuiusdam vel, si displicet, Jovis ipsius a familiae Euxantidarum mulieribus texendam pertinere videtur. Neque mirum est talem familiam ab heroina, quae *Ἐξιδνα* vocatur, originem repetere (in nonnullis scilicet fabulis, quibus nova dei cuiusdam religio vel patriae clades famesve

a virginibus defensa celebratur, puellarum texentium mentio fit, cf. e. g. quae de filiis Orionis apud Ant. Lib. 25 auctore Nicandro et de virginibus Minyeidibus apud Ov. met. IV 34 sqq. narrantur). Ad eandem novae religionis memoriam etiam nomina propria *Δεξίθεος* (saepius in lapidibus Carthaeae inventis memoratum, v. indic. IG XII 5), *Δεξικλῆς* (Carth.), *Δεξικλεία*, *Δεξίδης* (Iul.) redire mihi videntur (cf. Bechtel, Hist. Pers. 118 sq., qui etiam *Δεξαμενός* heroa Olenium afferre debuit, sc. «qui olim Herculem hospitio recepit»).

Jam vero fieri potuit ut Telchines, fabri illustres omniumque artium peritissimi, propter texendi scientiam in fabulas Ceorum quae «Euxantium» celebrarint immiscerentur. Probabilius vero mihi videtur illos daemones propterea quod fruges vastare (schol. Ov. Ib. 475 al.) potuerunt a Jove et Apolline, et Cei et Rhodi fertilitatis divinis praesidibus, necatos esse. Illud enim genus daemonum vel aboriginum impium una cum rege scelerato insulam, deis Olympiis adversatum, summa paupertate affecit (Bacch. I 80 Bl. *πενία*, cf. Callim. in Oxyrh. Pap. nr. 1011, 64 Gr. *ἐν δ' ὕβριν θάνατόν τε κεραύνιον, ἐν δὲ γόητας Τελχῖνας μακάρων δ' οὐκ ἀλέγοντα θεῶν ἡλεὰ Ἀημόνακτα* etc.). Certe Ceus insula agris opimis non abundavit (cf. Pind. paeon. IV 25 Schr.), tamen quae *Μακελ(λ)ώ* dicitur ad segetum ubertatem respicere videtur (Bacch. I 73 Bl. sic igitur restituas *Μακελὼν δέ τ' εὐμήτηρ εἶπε φιλάλακτος*). *Μακέλ(λ)η* enim ligo vel rastrum valet, *Μακελ(λ)ώ* igitur a diebus festis derivandum quales Rhodi *Ἐπισκάφια* notos habemus (v. Hesych. s. v., haec glossa antecedit: *ἐπισκαφεύς· ὁ μετὰ τὸν ἀροτῆρα ἐπισκάπτων*). Ratio igitur quae inter Macelonem et Jovem intercedit, qui Cei Icmaeus, Euboeae Epicarpus valet (cf. IG XII 5, 551 add. [*Δι*] *Νάωι Ἀγροδίτη* Carthaea oriundam), jam satis apparet. Tamen ejusdem rationis etiam Apollo particeps esse videtur (v. Gruppe, Gr. M. 1229); iterum lectores refero ad fabulas de Telchinibus superatis Rhodiorum et ad inscriptionem Ceam IG XII 5, 595 A 20, ubi una cum Minerva memoratur uterque deus: *Δία Ἀπόλλων Ἀθηναίην*. Quid quod Strabo X p. 486, 6 totius insulae haec sola templa commemorat: *ἔστι δὲ καὶ πρὸς τῇ Κορησίᾳ Σμινθαίων Ἀπόλλωνος ἱερόν καὶ πρὸς Ποιήεσση, μεταξὺ δὲ τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν τῆς Ποιήεσσης ἐρειπίων τὸ τῆς Νεδουσίας Ἀθηναῖς ἱερόν*. Etiam *Ἀπόλλων Οὔλιος* non cum Strab. p. 635 ab *οὔλειν· ἐγκαίρειν* sed ab *οὔλος* vel *ἰούλος* = *δοῶγμα*, *ἄμαλλα* derivandus fortasse est, cf. Athen. XIV p. 618 e *τούς τε καρπούς καὶ τοὺς ἔμψους τοὺς εἰς τὴν*

θεὸν οὖλους καλοῦσι καὶ ἰούλους . . . ἄλλοι δέ φασιν ἐριουργῶν εἶναι τὴν ὠδήν, quod posterius enuntiatum fortasse in ipsa Macelone et agri cultorum et textricum aequae studiosa valet — utrumque enim officium, et rusticum et domesticum, antiquissimis temporibus fuit mulierum. Quid quod *texere* = *arare* nonnumquam usurpatur, sc. apud Orphicos, Clem. Al. strom. V p. 244 B: Ἐπιγένης ἐν τῷ περὶ τῆς Ὀρφείως ποιήσεως τὰ ἰδιάζοντα παρ' Ὀρφεῖ ἐκτιθέμενος, φησί, κερκίσι καμπυλόχρῳσι τοῖς ἀρότροις μηνύεσθαι, στήμοσι δὲ τοῖς αὐλαξι, μίτον δὲ τὸ σπέρμα ἀλληγορεῖσθαι· καὶ δάκρυα Διὸς τὸν ὄμβρον δηλοῦν. Quocum facit Athen. XIV p. 618 e: ἄλλοι δέ φασιν ἐριουργῶν εἶναι τὴν ὠδήν, sc. οὖλον vel ἰούλον. — Ipse vero Jupiter alicubi Ἀμάλλαιος appellatus esse videtur, si Hesychii glossam † Ἀμμαλῶ· ἐορτὴ ἀγομένη Διὶ recte interpreteris atque Ἀμάλλαια restituas (M. Schmidtius editor Διοῖ pro Διὶ legens ad Cererem ἀμαλλοφόρον, ἐπόγμιον sim. referri vult).

Multis quamquam non omnibus partibus omnino, quae apud Bacchyl. de novo Jovis Apollinisque apud Ceos cultu narrantur, cum iis quae de Aristaeo Jovis Icmaei primo sacerdote traduntur conveniunt (Apoll. Rh. II 518 al., v. Nilsson, Feste 7): insulam nimio Sirii calore sterilem factam ventis imbriferis vel roriferis a Jove missis denuo viruisse. Neque vero ea suspicio plane abjicienda esse videtur, Sirius ipsum = Canem fecisse ut Telchines «canes» (Actaeonis ut nonnulli sibi primitus finxerunt), qui arva arida facere potuerint, in fabulas Ceas inducerentur, cf. Heracl. FHG II 214 φθορᾶς δὲ οὕσης φυτῶν καὶ ζώων διὰ τὸ λείπειν ἐτησίας (sc. Sirio vel Jovi sacra fiebant). Scilicet eadem causa etiam in insula Rhodo fecit ut Telchines in mare abjicerentur vel necarentur. Neptuno vero omnium postremo id munus obvenit ut ipse, quippe ἀσφάλειος, terrae motu tres insulae partes cum impiis undis demergeret.

Capitulo iam ad finem vergenti haec insuper per saturam addo: Bacch. I 38 Bl.² χή/τει συνεόνων, quod argute restituit Blassius, suspicionem mihi movet patrem impium filias cogere voluisse ut Telchinibus protervis (cf. quae supra de natura filiorum Haliae dicta) nuberent, certe ἀμ/γάκει δύναι premitur mater quod et paupertatem muliercularum et violentiam regis significare videtur. — Telchis unus Ἀρταῖος audit quia malo oculo optime officit alter oculus aequae nocens; quapropter Cercopes pumiliones ridiculos ἀντιπροσώπους portat Hercules victor. — Cei ortum Sirii armati expectant eandem ob causam quae Herculem, Oceanum trajicientem,

permovit ut arcum ad Solis candorem nimium defendendum tenderet (ipsi Solis radii ab Aegyptiis antiquis sagittae fingeantur). Hodie quoque, ut exemplum de multis unum afferam, Itali rustici contra nubes ut tempestates et grandines avertant glandes plumbeas a sclopeto quod vocatur ejectas mittunt. Neque aliter de more Celtarum, vim undarum armis coercentium (Ael. v. h. XII 23), judicandum est.

27. Apud HESYCH. haec glossa extat: *Εὐνοστός ἀγαλμάτιον εὐτελὲς ἐν τοῖς μυλῶσιν ὃ δοκεῖ ἐφορᾶν τὸ ἐπίμετρον τῶν ἀλεύρων, ὅπερ λέγεται νόστος* (cf. Roscherum in annalibus Fleckeiseni vol. CXXIII 1881, 670 sq. et Crusii art. Eunostos in Roscheri Myth. Lex.). Quod ipsum *ἐπίμετρον τῶν ἀλεύρων* semper deo vel daemone alicui, ut puto, sacrificabatur, e qua consuetudine ipse Eunostos (filius «Sciadis», utpote molarum tenebris praesidens) ortus est. Cum fame et inopia premerentur Tanagraei, Eunostos ab anxiiis adibatur. *Ὀχνη* (i. e. *ὄγχνη*) pirus vel pirum est, cujus ratio in nuptiis Atheniensium habebatur (*κόλνυθος* vel pirum agreste Attice etiam testiculus valebat; etiamnunc in Nova Guinea feri homines sibi narrant Solem in ficum ad Terram semine implendam descendere, Frazer G. B.² II 205). Tamen hac in fabula non Eunostos, quod erat expectandum, amore Ochne flagrat, sed ipsa Ochne nymphea mala libidine uritur turpiterque a casto juvene repudiata falsis criminibus poenas repulsae persequitur. Quare efficit ut tres fratres (Echemus, Leo, Bucolus) sororem vindicantes Eunostum per insidias interficiant. *Τὸ αἴτιον* in Plut. quaest. Gr. 40 perlegas velim ut facile cognoscas ipsum Eunostum heroem (quem educavit «Eunoste» quaedam) ad cultum Tanagraeum vel consuetudinem ibidem regnantem quandam pertinere qua viri soli, non feminae frumentum molebant (quod certe a sollemni more Graeco Romanoque abhorrebat). Eunostos enim frustra ab Ochne, ut ferebatur, ad stuprum sollicitabatur; alias vero *μύλλειν* per translationem de re Venerea dicitur (Lexicogg.; cf. etiam Liebrecht, Zur Volksk. 302 sq. et Mannhardt, Myth. Forsch. 152). Iterum lectores revoco ad deos molarum tutelares a Rhodiis quondam cultos quos supra p. 28 memoravi; quos deos vel daemones mater Himalia peperit, de qua nymphea plura profert Athen. XIV p. 618 d: *καὶ ὁδῆς δὲ ὀνομασίας καταλέγει ὁ Τρόγιος τὰςδε ἱμαῖος* (an *ἱμάλιος* legendum?) *ἢ ἐπιμύλιος καλουμένη, ἣν παρὰ τοὺς ἀλέτορας ἦδον, ἴσως ἀπὸ τῆς ἱμαλίδος. ἱμαλὶς δ' ἐστὶν παρὰ Λαομεδῶν ὁ νόστος καὶ τὰ ἐπίμετρα τῶν ἀλεύρων* (cf. ib. p. 619 b *ἱμαῖος ὁδὴ μύ-*

λωθρῶν). Itaque ὁ νόστος alibi juvenis castus alibi (et apud Dores quidem) mater multis liberis aucta fingeatur. Tum ad fabulam quae de heroe Rhodio Phorbante ferebatur provoco (supra p. 28), cujus in cultu viri, non mulieres frumentum pertractabant — qui mos singularis et illic et, ut vidimus, Tanagrae fabella lepide ficta explanabatur.

Ceterum similitudinem quandam, quae in fabulis nonnullis et Cei et Rhodi narratis apparet, animadvertas velim. Nam spe novae nuptae et Rhodius Ocridio et Telchines fortasse Cei (v. supra) et Ceus Hermochares et paene ipse Ceus Acontius decipitur (— contra Tanagrae virgo ipsa matrinonii spe decipitur). Quae sponsa fuit Ocridioni, Cydippe (alias Cyrbia) vocatur, quod nomen etiam in fabula Cea redit (ad nomen *Ὀχιμος* cf. *Ἐχεμος* Tanagraeorum).

28. In EVANG. MARC. 11, 12 sqq. — cf. Matth. 21, 19 sqq. — mirabiliter Christus efficit verba modo faciens ut ficus arescat; alibi Christus tempestatem sedat, alibi in undis ambulat, sicut aegrotos tactu vel verbis sanat etc. Scilicet jamdudum observarunt complures viri docti quae similitudo his in locis inter magos antiquos Christumque intercedat, v. etiam Weinreich, *Antike Heilungswunder* 14 et Klostermann in *Lietzm. Hdb.* ad Mc. 4, 36 sqq. (ubi citantur Aristid. *Λαλιὰ εἰς Ἀσκλη.* II 337 et Verg. *Aen.* VI 370). De magis Telchinibus locutus Lobeckius *Agl.* 1196 ad Nasones (Herod II 33 et IV 105 *κινδυνεύουσι οὗτοι οἱ ἄνθρωποι γόητες εἶναι*) et ad Thibios lectores relegat. De Thibiis Plut. qu. conv. 7, 1 haec narrat: καὶ γὰρ τὸ βλέμμα καὶ τὴν ἀναπνοὴν καὶ τὴν διάλεκτον αὐτῶν παραδεχομένους τήκεσθαι καὶ νοσεῖν. Similia apud St. B. leguntur s. *Θιβαῖς* auctore Didymo ἐν δευτέρῳ συμποσιακῶν: θανατοῖ δὲ τὸ πνεῦμα αὐτῶν οἷς ἂν πλησιάζῃ, καὶ τὰ σώματα αὐτῶν εἰς θάλασσαν διφέντα οὐ καταδύουσιν (v. notam Lobeckii l. l.) cf. Mc. 6, 45 sqq., Mt. 14, 22 sqq., Io. 6, 15 sqq. De anguibz a Babylonio mago interfectis Lucian. philops. 40 haec narrat: ἐνεφύσησε μὲν αὐτὰ ὁ Βαβυλώνιος, τὰ δὲ αὐτίκα μάλα κατεκαύθη ἅπαντα ὑπὸ τῇ φρεσὶ ματι, neque minus mirabilia de Pancrate praestigiatore Memphi oriundo ib. § 60: εὐόρων αὐτὸν . . . ἐπὶ κροκοδείλων ὀχοῦμενον καὶ σπνέοντα τοῖς θηρίοις. Elementa enim sicut tota natura certis hominibus, summo et divino ingenio praestantibus vel sacris quibusdam initiatis, obtemperat. Ita intellegimus quae de Alexandro post proelium ad Granicum commissum victore et per Pamphyliam redeunte praedicat Plut. Alex. 17: ὥς θεία τινὲ τέχνη

παρὰ χωρήσασαν Ἀλεξάνδρῳ τὴν θάλασσαν, ἄλλως αἰεὶ τραχεῖαν ἐκ πελάγους προσφερομένην, σπανίως δέ ποτε λεπτοὺς καὶ προσεχεῖς ὑπὸ τὰ κρημνώδη καὶ παρερρωγότα τῆς ὀρεινῆς πάγους διακαλύπτουσιν (cf. Deuteron. 14, 21. Jos. 4, 23) — itaque persequitur Plut. 1. 1.: δηλοῖ δὲ καὶ Μένανδρος ἐν κωμῳδίᾳ παίζων πρὸς τὸ παράδοξον·

ὥς Ἀλεξανδρῶδες ἤδη τοῦτο· κἄν ζητῶ τινα,
αὐτόματος οὕτως παρέσται· κἄν διελθεῖν δηλαδὴ
διὰ θαλάσσης δέῃ τόπον τιν', οὕτως ἔσται μοι βατός.

Jam novimus illum heros omni tempore atque etiam medio aevo concelebratum mirisque viribus praeditum, unus enim factus est e grege magorum toto orbe extantium. Neque dissimilis fuit illa Sibylla Tiburtina a Tib. II 5, 69 sq. magnis laudibus elata, Albunea sc. (Verg. Aen. VII 82 sqq.):

quasque Aniena sacras Tiburs per flumina sortes
portarit sicco pertuleritque sinu.

Antiquissimis jam temporibus talia sibi finxerunt homines ingenia humanum modum excedentia, quod e fabula Orionis apparet. Orio enim, filius Neptuni Euryalesque, a patre mirifico dono, sc. mare peragrandi facultate, donatus est, Hes. fr. 182 Rz. (ed. maj.). Talis enim Orio fuit mari qualis terra Euphemus (Ap. Rh. I 179 sqq., cf. Studniczka, Kyrene 108) qui supra aristas segetum cucurrit nullo vestigio impresso. Principio videlicet omnia numina caelum terram aequor pervolare potuerunt, postea alis praediti sunt (Mercurius, Perseus, Amores, Victoriae al.), nonnumquam autem vera daemonum nomina haud facile reperias (cf. e. g. tres juvenes alatos supra mare volantes, Mon. d. Inst. I tab. 8, vel juvenem alias ignotum Gerhard Etr. Sp. IV tab. 289, 2). Deinde Apollo tripode alato vehitur, Triptolemus curru volatili fertur, nymphae delphinibus inequitant, Hercules scypho Solis Oceanum trajicit etc. Magi vero et praestigiatōres semper efficere potuerunt quae olim dei soli praestare valuerunt. Neque plane abjicienda ea sententia est quam olim Laistner in libro conclamato Rätsel der Sphinx amplexus est, talium fabularum originem e somniis hominum dormientium repetendam esse. Secundum Dion. Chrys. or. 11 p. 358 R. in somniis «ab Horo conscriptis» homines dormientes et mori et volare et supra mare ambulare sibi fingunt. Quin omnes meminimus pueros somniantes summa olim anxietate fuisse cruciatos ne semper casuri in solo contunderemur. Qualium somniorum multitudinem in Artemidori Onirocr. perlegas licet. Neque tamen cum v. d.

Batavo de Jong (De Apuleio Isiacorum teste p. 115) facio censente, etiam mystas Isiacos aliquando in somniis, a sacerdotibus Aegyptiis sollerter excitatis, talibus miraculis esse perfunctos (cf. etiam Gruppe, Jahresber. 137, 533).

29. CIC. PRO MUR. § 77: *sin etiam ꝑ noris, tamen per monitorem appellandi sunt, ꝑ curam petis quam incerauit.* Fortasse sic restituenda sententia est: «sin etiam [*nomen cum non*] *noris*, tamen per m. a. s.» Quae deinde sequuntur, sunt difficiliora. Alterutrum puto esse tentandum; aut restituendum est: *cur appetis, quasi ille non indicaverit* aut: *cur iam appellas quasi ille [*nomen*] non dictaverit.* Tamen prius *cur appetis* etc. magis arridet, cf. Cic. de petit. § 29 *summa cura, ut cupidi tui sint, elaborato, appetito, allegato . . .*, § 31 *perquiras et investigates homines ex omni regione, eos cognoscas, appetas, confirmes . . .*, § 33 *primum cognosce equites (pauci enim sunt), deinde appete . . .* Primum igitur, nomenclatore indice et nuntio, ii qui ambiuntur, a candidato petuntur (cf. Hor. ep. I 6, 51 cum schol. Pseudacr.), tum suo nomine appellati manu apprensa salutantur. — Tum sequitur: «quid quod, cum admonearis, tamen quasi tute noris, ita salutas». Multus scilicet Cicero in eadem sententia amplificanda et perpolienda est quo magis Catonem, austerum Stoicorum asseclam, torqueat rideatque.

Ad Iliadis carmen IX.

Scriptis R. Ullmann.

Longam enumerationem donorum quae, ut Achillem leniat, Agamemnon se illi laturum promittit (vv. 122—157) Ulixes inter colloquium in tentorio Achillis habitum (vv. 264—299) iisdem fere verbis personis tantum mutatis iterat. Nonnullae tamen mutationes occurrunt personis mutatis non necessariae, quae ut poematis compositioni lucem aliquam afferant, diligentius considerandae sunt. Suspiciari licet has mutationes virorum doctorum castigationi deberi, quae collectis demum ac perscriptis carminibus facta sit. Nec tamen verisimile est totam enumerationem a talibus hominibus doctis iterum insertam esse: poematis epici hercle haec copia verborum est, quae bis repetita aures auditorum non offendunt. Nam species auditoribus facienda erat, quaecumque ab Agamemnone promissa essent, Achilli re vera praestari, atque hoc eo magis quod ipse Achilles (vv. 379—385; 406—407), Phoenix (vv. 515—519), Ajax (vv. 638—639) posthac eorum mentionem faciunt. Quare si famae antiquitatis a Cicerone principe memoratae (De or. III 34, 137) credimus, Pisistratum Homeri poemata collegisse et litteris mandasse (cf. Wolfii Prolegomena p. 143 sqq.; Cauer, Grundfragen der Homerkritik p. 124 sqq.; Wilamowitz, Homerische Untersuchungen p. 240 sqq.; alii), concludere licet Athenis iam ab incunabulis artis grammaticae Aristotelis temporibus castigationem virorum doctorum factam esse. Scimus (v. Pierron, Introduction à la l'Iliade pp. I—XXIV) editiones antiquissimas (τὰς κοινάς) a recitatione Panathenaicorum deductas esse, et editiones oppidorum (αἱ πολιτικάι, αἱ ἐκ πόλεων, αἱ κατὰ πόλεις), quas confecerunt οἱ διορθωταί, ab Alexandrinis saepenumero commemorantur (La Roche, Die Homerische Textkritik im Altertum p. 16 sqq.); ex editionibus autem κατ' ἄνδρα, Antimachi, Aristotelis, Euripidis, Philetæ cett., paucae tantum ac minimi momenti variae scripturae

nobis relictæ sunt. Artem igitur criticam nascentem illae editiones demonstrarent, si melius nobis notae essent rationes earum; at longe aliter contextum Homericum tractaverunt οἱ διασκευασταί, quos non recte Wolfius (XXXIV) appellat «exactores seu politores» (Lehrs, De Aristarchi studiis Homericis pp. 348—352); sunt enim re vera correctores arrogantes, quos detestatur Aristarchus, qui versus aut ab ipsis factos aut ab aliis poetis petitos aut ex alio loco Homeri translatos in contextum intulerunt. De interpretatione philosophica (ὑπονοία) et sophistica (quam tractaverunt οἱ ἐρσιατικοί et οἱ λυτικοί), quae ad nostram disputationem nihil attinet, hic non loquor. Itaque qui versus eos, de quibus loquor, emendaverunt, fuerunt certe οἱ διασκευασταί. Grammatici tamen Alexandrini ut de opera Pisistrati et de editione Panathenaicorum omnino tacent, ita nullam mentionem talis castigationis hoc loco faciunt. Si illo tempore, quo artem grammaticam Alexandriae floruisse scimus, a correctoribus aliquid mutatum esset, testimonia huius rei sine dubio nobis essent. Hoc quoque animadvertendum est, ad versus iteratos 264—299 nihil omnino in scholiis annotatum esse. Itaque si illo tempore castigationem eam factam esse credimus, quo poema recens litteris mandatum esset, non refert utrum rationis Wolfii et Lachmanni studiosi simus, an in virorum doctorum temporis recentis, Mülder, Rothe, v. Leuweni, Laurandi cett., qui unitatem poetae et poematis denuo amplexi sunt, verba juremus. Disputatione facta utique constare videtur ambas enumerationes donorum, quales nobis traditae sunt, primum e memoria cantoris litteris mandatas esse, postea vero mutationes illas non semper admodum bonas a correctore eo consilio factas esse, ut ad personas loquentes verba accommodarentur. Illustrantur ea quae dixi, si hos versus compares:

1°. 123 δώδεκα δ' ἵππους
 πηγὸν ἀθλοπόρους, οἳ ἀέθλια ποσσὶν ἄροντο.
 οὔ κεν ἀλῆος εἴη ἀνὴρ ὃς τόσσα γένοιτο
 οὐδέ κεν ἀκτῆμον ἐριτίμοιο χρυσοῖο,
 ὅσσα μοι ἠρεΐζαντο ἀέθλια μώνυχες ἵπποι.

In repetitione vero hoc modo mutatus est v. 127:

269 ὅσσ' Ἀγαμέμνωνος ἵπποι ἀέθλια ποσσὶν ἄροντο.

Itaque posterior pars v. 269 ἀέθλια ποσσὶν ἄροντο e v. 266 (cum v. 124 congruenti) excepta est, quod propter propinquitatem versuum 266 et 269 sane mirum est. Quamquam satis fuisset vocem

μοι cum pronomine tertiae personae οἱ commutare (cf. 285, 286 cett.), corrector primum, ut sensus perspicue appareret, Ἀγαμέμνονος ἵπποι posuit, deinde ad metrum explendum exitum versus 266 excepit. Haec autem repetitio eorundem verborum, quae nuper posita erant, non est bonae poeticae, sed castigationi tali, qualem supra memoravi, deberi videtur.

2°. 128 δώσω δ' ἐπὶ γυναικας ἀμύμονα ἔργα ἰδυίας,
Λεοβίδας, ἅς, ὅτε Λέσβον ἐνκτιμένην ἔλεν αἰτός,
ἐξελόμην, αἷ κάλλει ἐνίκων φῦλα γυναικῶν.

Altero loco e v. 130 hic factus est:

272 ἐξέλεθ', αἷ τότε κάλλει ἐνίκων φῦλα γυναικῶν.

At haec mutatio, quam flagitat metrum, bona atque antiqua esse videtur, quod tempus imperfectum ἐνίκων explicat (i. e. tunc illa praestantia pulchritudinis causa praecipua erat cur caperentur) et cum ὅτε versus praecedentis congruit. Tamen hic quoque versus, 272, in suspicionem venit ob formam versus 130 longe aliter a Zenodoto datam:

ἔξ, ἀτὰρ ἐβδομάτην Βοισηίδα καλλιπάρηον

(var. schol.: ὀγδοάτην), ad quem Aristarchus annotat: ἔστι δὲ ἐκτὸς ἡ Βοισηῖς. Fieri igitur potest ut bona huius versus (272) forma manum correctoris prodat.

3°. 132 ἐπὶ δὲ μέγαν ὄρμον ὁμοῦμαι
μή ποτε τῆς εὐνῆς ἐπιβήμεναι ἠδὲ μιγῆναι,
ἢ θέμις ἀνθρώπων πέλει, ἀνδρῶν ἠδὲ γυναικῶν.

Versus 134 hoc modo mutatus est:

276 ἢ θέμις ἐστίν, ἄναξ, ἢ τ' ἀνδρῶν ἢ τε γυναικῶν.

In v. 134 quia caesura post ἀνθρώπων cadit, vox πέλει contra sensum ad verba sequentia trahenda est, quod tria verba prima etiam sine hac voce sententiam propriam praebent. In versu iterato, ubi pro ἀνθρώπων vocativus ἄναξ, pro πέλει verbum usitatus ἐστίν positum est, caesura versum magis ex sententia dividit. Apparet correctori consilium fuisse vocativum ἄναξ inserendo caesuram aptiorem inducere, id quod etiam maiorem varietatem effecit. Sed vox ἀνθρώπων omissa etiam alii mutationi locum dedit, cum pro coniunctione copulativa ἠδὲ inter ἀνδρῶν et γυναικῶν posita metri causa adhibita sunt ἢ τε . . . ἢ τε. Haec tamen vox ἢ τε

perrara est: semel posita invenitur tantum *T* 148 et π 216 (hoc tamen loco significatione *quam*), duplex vero hoc solo loco (nisi annumerare velis *T* 177, qui cum versu praecedenti hos versus, *I* 275—276, iisdem verbis reddit ac praeterea in optimis codicibus deest). Concludere licet hunc quoque versum, 276, ab antiqui temporis correctore in formam praesentem redactam esse.

Præfix *un* i engelsk Rigssprog og engelske Dialekter.

Af

Ellsabeth Westergaard.

I. Præfix *un*.

Negativt Præfix *un*, der svarer til Tysk *un*, Germansk **un*, Græsk *an* etc., knyttes i Engelsk til Substantiver og Adjektiver og udøver som Regel en negerende Indflydelse paa det Ord, hvortil det føjes, d. v. s. *un*-Kombinationen kan erstattes med en Nægtelse + Hovedordet; dette fremgaar klarest af de adjektiviske Dannelser; *unable* betyder saaledes *not able*, *unclean* betyder *not clean* etc. Ofte ser vi dog, og navnlig i de substantiviske Forbindelser, at Præfix *un*'s Betydning forskubbes og bliver lig med Betydningen af Præfix *mis*, d. v. s. *un*-Kombinationen betegner en forkert eller daarlig Art af Hovedordet og kan ikke erstattes med Nægtelse + Hovedord; dette Fænomen viser sig ligeledes i andre germanske Sprog, f. Eks. Dansk *Udaad*, *Ugerning*; Kombinationen betyder ikke her Ikke-Handling, men en slet Handling og er Synonym til *mis*-Substantivet *Misgerning*; i Rigssprogs-Engelsk foretrækkes *mis*-Kombinationen *misdeed*, svarende til en dialektal *un*-Form *unwark*, der er almindeligt brugt i Skotsk. I enkelte Tilfælde kan *un*-Kombinationen have begge Betydninger, saaledes O.Eng. *unwill*, der sikkert betyder baade Uvilje, ond Vilje, og Ikke-Vilje.

Ligesom andre negative Forstavelser kan Præfix *un* undertiden, i Stedet for at udøve den negerende Indflydelse paa Hovedordet, forstærke Betydningen af dette. Fænomenet ytrer sig i Tilfælde, hvor det Ord, hvormed *un* forbindes, i sig selv har en negativ eller ringeagtende Betydning; i Stedet for at modvirke hinanden føles de to negative Ideer som en Enhed, og Præfixet bliver saaledes intensivt. Eksempler paa Kombinationer, hvor *un*

erholder denne Egenskab, er ikke saa hyppige som Eksempler paa Kombinationer med andre negative Præfixer. Et interessant Tilfælde kan fremdrages, hvor Præfixet i en *un*-Sammensætning i Rigssproget har sin oprindelige negative Betydning, medens det i den dialektale Forbindelse bliver intensivt; Adjektivet *unrude* betyder sædvanligvis *not rude*, men i Skotsk derimod en højere Potens af *rude*; f. Eks. hos Douglas III 28 *hiduus swelth unrude*, IV 179 *furth have thai rent thar entralis full onrude*.

Kombinationer med Præfix *un* er meget talrige i O.Eng.; i M.Eng. Rigssprog foretrækkes ofte Kombinationer med latinsk Præfix *in*, en Tendens, der vedblivende ytrer sig i senere og i moderne Engelsk. M. H. t. Præfixets Brug i Dialekterne kan vi let konstatere, at det germanske Præfix har beholdt Overtaget over det latinske *in* i M.Sc., der som bekendt giver et mere tro Spejlbillede af O.Eng. end M.Eng. Rigssprog; dog ogsaa i de sydlige Dialekter bruges *un*-Formerne hyppigere end i Rigssproget. Om moderne Engelsk kan vi udtale, at Præfix *un* foruden den hyppige Anvendelse i dialektale Forbindelser ogsaa almindeligt bruges i Vulgærsproget i Tilfælde, hvor Rigssproget foretrækker et andet ofte latinsk Præfix, f. Eks. *in*.

Som Eksempel paa Vekselvirkning mellem dialektale *un*-Former og Rigssprogsformer med latinsk Præfix kan nævnes Substantivet *unchance*, der er almindeligt i M.Sc. og Mod.Sc.; i engelsk Rigssprog bruges det latinske *mis*-Substantiv; *unfortune* er hyppigt i Skotsk, i Rigssproget findes Former med latinsk *mis* og *in*. Mange O.Eng. *un*-Kombinationer er uddøde i Rigssproget, f. Eks. *unfriend*, *untruth*, der begge er bevaret i Skotsk. Undertiden opstaar *un*-Substantivet kun i Dialektsproget uden tilsvarende Kombination i Rigssproget; Eksempler hentede fra Skotsk er: *uncorn* Douglas II 164, *uncost*, *undeeep* Douglas II 236, *unpitee* Test. Sc. II 86, III 291, *unthrift* Sc. Leg. S. II 323.

Dog kan vi ogsaa have Eksempler paa det modsatte Tilfælde, nemlig at *un*-Formen findes i Rigssproget og ikke i dialektal Brug, f. Eks. Substantivet *unwiht* (Layamon).

I nogle Kombinationer veksler det germanske Præfix med latinsk *in* eller *dis* endogsaa i Skotsk, f. Eks. i Substantiverne: *unconstancy*, *unhonestie*, *unobedience*, *unprudence* etc. I moderne Sprog er *un*-Formerne dog de almindeligste i Dialekter og i Vulgærsproget.

Undertiden forekommer besynderligt nok en dialektal Form med latinsk Præfix svarende til en Rigssprogsform med germansk

Præfix. Substantivet *inquiet* findes saaledes i Skotsk, f. Eks. Bell. II 6 *bot onelie because he was ane man of inquiet*; Formen *unquietness* er den almindeligste i Rigssproget, her findes ogsaa en Form med latinsk *dis*.

Ved Undersøgelsen af *un*-Adjektiverne ser vi atter, at Præfix *un* har vist sig mere livskraftigt i Dialekterne end i Rigssproget. I O.Eng. kunde *un* føjes til næsten ethvert Adjektiv; M.Eng. Rigssprog foretrækker ofte for *un*-Adjektivet en Forbindelse af en Nægtelse + den positive Form af Adjektivet, eller en Forbindelse af Adjektivet og et andet f. Eks. latinsk Præfix.

Som Eksempler paa *un*-Adjektiver i M.Sc. Tekster kan nævnes: *undeceised* Montg. 12, *undeid* Douglas I 36, *undeiland* C. Mundi II 1066, *ungreat* Compl. Sc. 113, *unharder* C. Mundi III 1400, *unmeek* ibidem II 678, *unrede* ibidem III 1400, *unwild* ibidem II 606 etc.

Skotsk Dialekt synes at have en særlig Forkærlighed for denne negative Forstavelse; vi støder ofte paa Udtryk som *nocht unglad*, f. Eks. Bell. II 50 *the faderis war nocht unglad herand the rebelloun of Ardeatis*, hvor Forbindelsen i Rigssproget vilde blive gengivet ved den positive Form *glad*; den dialektale Forbindelse angiver dog nogen Betydningsnuance.

De negative *un*-Adjektiver er ligeledes hyppige i moderne Dialekter; Udtryk som *unfond* = *not fond*, *unright* = *wrong*, *unready* = *not ready*, *unstrong* = *not strong* er almindelige i Skotsk og i nord- og sydengelske Dialekter.

M. H. t. Vekslen mellem germansk *un* og latinsk *in* i adjektiviske Dannelser kan man opstille følgende Regel: I Rigssproget foretrækkes *in* i latinske Adjektiver (med mindre disse er helt naturaliserede) og i Adjektiver med latinsk Endelse; saaledes forekommer det naturligst at bruge *in*-Formen af Adjektiver, der ender paa *able*, *if* (*ive*), *ous* etc. og *un*-Formen af Adjektiver, der dannes af *-ed*, *-ing* Participier. Denne Regel gælder ikke for Dialekternes Vedkommende. I Skotsk foretrækkes sædvanligvis *un*-Adjektivet; for *insufferable* finder vi den tilsvarende *un*-Form, f. Eks. Wallace 10 *unsufferable are thir pepill of England*. Ogsaa i andre Dialekter er *un*-Formen af latinske Adjektiver den almindelige, f. Eks. af Adjektiver som *unoffensive*, *unpatient*, *unperfect*, *unpossible*, *unproper*, *unregular*, *unsensible*, *unsupportable* etc.; mange af disse bruges ogsaa i Vulgærsproget.

Undertiden foretrækkes et andet latinsk Præfix, og ikke *in*, i Rigssprogsformen; i de følgende Adjektiver udtrykker *dis*-Formen

den negative Forestilling, medens *un*-Formen som sædvanlig er den gængse i Skotsk: *unhonest* Test. Sc. II 162, *unlele* Gilb. Haye II 78, *unobedient* Test. Sc. II 317 etc.

Baade i Rigssproget og i Dialekterne finder vi Præfix *un* i Forbindelse med *-ed*, *-ing* Participierne. Perfektum Participium har Værdi af et Adjektiv og er som Regel knyttet til et Substantiv. I Skotsk staar *un*-Participiet hyppigt uafhængigt eller i Apposition til en Sætning, en Konstruktion, der særlig karakteriserer moderne Skotsk, f. Eks. Gibb. 67 *ye may tak a nieceful, onbeen missed*, 226 *as mony yalla fish set doon as wud a fullit a box barrow, onleet*; Castle Warlock I 129 *I's warran her no gang to schuil ohn speirit in at the castle*, II 67 *ohn testit I wadna like to say what it was*. I de fleste Tilfælde skrives Præfixet *on* og sammenblandes med det verbale *on*, *un*, der har en ganske anden Betydning; af nogle Forfattere f. Eks. Macdonald skrives *on ohn* og antages besynderligt nok for identisk med Tysk *ohne*, idet denne Fejltagelse sandsynligvis skriver sig fra Tilfælde, hvor Perf. Part. sammenblandes med Præs. Part., hvor disse kan være enslydende, f. Eks. *unbeen, undeen, unseen*. I Rigssproget vilde det skotske *un*-Participium blive gengivet af en Konstruktion af Præposition *without* (= Tysk *ohne*) + Præs. Part., en Omstændighed, der kan forklare Fejltagelsen hos skotske Forfattere.

Forbindelserne af negativt *un* og Præsens Participium er i Rigssproget altid Adjektiver, f. Eks. *unbelieving, unforgiving*. I Skotsk derimod kan disse Kombinationer særdeles godt beholde deres verbale Funktion. Eksempler paa dette Fænomen forekommer ofte i M.Sc. Tekster, saaledes Pitsc. II 122 *and gentilmen sa mony as the bot wald hauld, on 'drowning tham sellfis*, Buchanan 15 *on leaning to the erle of Murray*. Negativt *un* forveksles her atter med det verbale *on*, *un*, skønt dets Betydning som Nægtelse klart fremgaar af Meningen i Sætningen. I Rigssproget vilde man i Stedet for Præfixet bruge Præpositionen *without*.

Disse *un*-Former er bevaret i Dialekten og bliver saaledes karakteristiske for denne; nogle Eksempler fra Gibb hidsættes, p. 160 *ontaen pairt*, 215 *onbeing bidden kiss a coup*. Undertiden kan det være vanskeligt at afgøre, om vi har med et Præsens Part. eller et Perfektum Part. at gøre, saaledes Gibb 206 *ye ye ga hame onseen the laird*, = *the laird unseen*, eller = *unseeing the laird*; i begge Tilfælde er Præfixet negativt *un*;

i det første Tilfælde er Participiet et Adjektiv, i det sidste et Verbum.

Vi har set, at i Rigssproget er en Forbindelse af negativt *un* og Præsens Participium altid Adjektiv (dog kan Præs. Part. med *un* forbindes med *ly*-Suffix og saaledes bevare sin verbale Karakter, se Wendt II 131), i Dialekter derimod kan de være baade Adjektiver og Verber; i Kombinationer i Rigssproget af *un* og Præs. Part., der har bevaret deres verbale Karakter, og som bruges til at danne den udvidede Nutid og Fortid, er Præfixet ikke det negative *un*, men det verbale *un*, *on*; denne Forskel i Etymologi og deraf følgende Forskel i Betydning ses klart i Participier som *undressed* = *not dressed*, og *undressing*.

Negativt *un* danner to skotske Adverbier, der saa vidt vides ikke forekommer i Rigssproget, nemlig *unselde* = *not seldom* Sir Trist. 65 *oft and unselde of triamour took he pray*; en Nydannelse er *unever* = engelsk *never*; her ser vi atter den dialektale Tilbøjelighed for det O.Eng. Præfix, medens Rigssproget foretrækker det latinske.

II. Præfix *on*, *un*.

I de verbale Kombinationer er Præfix *un* helt forskelligt fra O.Eng. negativt *un*, der bruges i substantiviske og adjektiviske Kombinationer; det repræsenterer nemlig *on*, *ond*, *and* sædvanligvis med udeladt *d*, og svarer til Tysk *ent*, Goth. *and*, Græsk *anti* etc. Forveksling af Vokalerne *o* og *u* finder ogsaa Sted i andre Ord, f. Eks. *unto* = *even to*, der korrekt blev skrevet *onto* til c. 1600, f. Eks. Douglas IV 54.

Det verbale *un* har to Hovedbetydninger, nemlig som privativt og som reversivt Præfix. Ved et reversivt Præfix forstaar jeg et Præfix, der har en saadan Indflydelse paa et Ord, at Kombinationen med Præfixet udtrykker det modsatte af det oprindelige Ord, d. v. s. Præfixet vender Ordets Betydning om.

I Rigssproget forbindes privativt *un* som Regel med Substantiver og Adjektiver, *unchild*, *unfair*, reversivt *un* med Verber, *untie*.

Verbale *un*-Kombinationer er særligt hyppige i Engelsk i det 15de, 16de og 17de Aarhundrede (se den righoldige Liste i Schmidts Shakespeare Leksikon).

Undertiden forekommer *un*-Former i Dialekter, hvor Rigssproget har en anden Kombination, ofte med latinsk Præfix. I

Skotsk træffer vi f. Eks. paa Verbet *unhed*, Sc. Leg. S. II 136, 199, *be*-Verbet er den gængse Form i Rigssproget; *unhide*, Sc. Leg. I 193, II 165 kan findes i Engelsk, hyppigst bruges dog det latinske Verbum *disclose*, *unpraise* findes C. Mundi III 1528, *dis*-Formen er brugt i Engelsk; til Kombinationen *unthrive*, C. Mundi II 544 findes ingen tilsvarende Rigssprogsform.

Det verbale Præfix *un* har den Egenskab fælles med negative Præfixer som *dis*, *mis*, *un*, at det kan forstærke Betydningen af et Ord i Stedet for at modarbejde den. Dette Fænomen viser sig ogsaa i andre germanske Sprog, saaledes er Tysk *entgelten*, *entlassen* intensive Former af *gelten*, *lassen*.

En Del intensive *un*-Verber fandtes i M.Eng., saaledes *unloose*; disse Former er kun bevaret i Dialekterne, i Skotsk findes f. Eks. *unleexe*, *unthraw*, i Yorkshiredialekten *unbare*, i Northamptonshiredialekt *unbate*, i andre engelske Dialekter *ungioe*, *unopen*, *unrip* etc.

Foruden at erholde en intensiv Indflydelse paa de verbale Kombinationer kan Præfix *un* give disse en iterativ Betydning, eller *un*-Kombinationen kan som de O.Eng. *ge*-Verber betegne den fuldførte Handling, saaledes at den positive Form angiver den progressive Handling; denne Forskel ses af de to skotske verbale Former *thraw* — *unthraw*. Hermed kan sammenlignes den interessante Udvikling af iterative Verber, hvor det frekventative Suffix kan blive intensivt og angive Handlingens Styrke; fra skotsk Dialekt kan hentes følgende Eksempel: *dad* — *daddle*, det førstnævnte betyder at banke, det sidstnævnte at banke haardt, *dun* — *dunner* etc.

Vi har set, at negativt Præfix *un* kan forbindes baade med Præsens Participle og Perfektum Participle, og at *un*-Præs. Part. kun i Dialekten optraadte som Verbum; i de Tilfælde i Rigssproget, hvor et *un*-Præs. Part. har bevaret sin verbale Karakter, er Præfixet det reversive, ikke det negative. I Forbindelser af *un* og Perf. Part. maa vi ligeledes skelne mellem de to Præfixer og den deraf medfølgende væsentlige Forskel i Betydningen; Eksempel herpaa er det adjektiviske Participle *undone*; *a work undone*, == ugjort, ikke udført, *un* er negativt; *a bow undone* == løst, *un* er reversivt.

III. Præfix *wan* (= *un*?).

Angaaende Spørgsmaalet om Præfix *wan*'s Identitet med Præfix *un* skriver Dr. Murray (se *Dialect* p. 131): «As *week* and *ouk* are alternative forms, so *we* often becomes *oo* in Central Scotland and per contra *our* is often expanded in the south to *wur*, *wer*; and the prefix *un* used to be regularly written *wan*, *wun* as *wanrestfu'*, *wanricht* etc., but this pronunciation is now disappearing. *Wan* (Ags. *wana*, want, lack, deficiency) was probably the older form of *un*, for which it was still used in some words in Ags. as *wanhāl* = *unhale*, *wanhæld* = *unhealth* etc.». Det er ikke let at følge Dr. Murrays Fremstilling. Antagelig mener han, at Præfix *un* tidligere er blevet baade skrevet og udtalt *wan*, men at denne Stavemaade og Udtale nu indskrænker sig til Skotsk, hvor den er ved at gaa af Brug. De dialektale *wan*-Former findes imidlertid mere hyppigt i moderne Skotsk end i M.Sc. Eksempler paa nydannede skotske Adjektiver er: *wancanny*, *wanchancy*, *wancheerie*, *wandeedy*, *wanearthly*, *wanfortunate*, *wangraceful*, *wanhappy*, *wanrestie*, *wanrestful*, *wanruly*, *wansonsie*, *wanicorthy* etc. Hvad angaar selve Dr. Murrays Teori om at *wan* er en Form for *un*, da synes den uklar og uforstaaelig. Udviklingen af Forlyds-*w* i Ord, som begynder med Bagtungevokal, der omtales af Luick (se *Lautgeschichte* p. 24—47), er et dialektalt Fænomen, hvoraf de første Spor kan konstateres i M.Eng.; Formerne trænger efterhaanden ind i Skriftsproget, men forsvinder atter; Udtalen af eet Ord er blevet knæsat i Rigssproget, nemlig *one*. Hvis vi betragter *wan* som udviklet af *un* efter samme Lov, maatte Tidspunktet for denne Udvikling altsaa forrykkes flere Aarhundreder, og besynderligt maatte det synes, at *wan* var det eneste Eksempel paa Udviklingen. *Wan*-Formerne er talrige i O.Eng., men i Aftagende i M.Eng. og M.Sc., netop paa det Tidspunkt da *w*-Formerne flourer livligst i Dialekterne. At *wan*-Dannelserne lever op igen i moderne Skotsk, kan ikke yde nogen Støtte for Dr. Murrays Teori; man venter da atter med Rette at se Udviklingen give sig Udslag ogsaa i andre Ord med Forlyds Bagtungevokal; som Eksempel herpaa kan imidlertid kun fremføres det ene af Murray nævnte, nemlig *our*, der udvikler sig til *wur*, *wer*. Mere naturlig forekommer den Antagelse, at *wan*-Formernes Hyppighed i moderne Skotsk skyldes tilsvarende Dannelser i nordiske Sprog med Præfix *van* og desuden Støtte af de hyppige synonyme Dannelser med negativt Præfix *un*. Denne sidste Forklaring kan

ogsaa anvendes overfor Fænomenet i O.Eng., hvor som før omtalt *un*-Formerne var stærkt i Brug.

Men ogsaa en anden Omstændighed kan fremdrages, der taler mod Dr. Murrays Hypotese. Vi har set, at Betydningen af *wan* som Præfix er lig Betydningen af negativt Præfix *un*; til Kombinationer med negativt *un* opstaar der ofte Dubletter med negativt Præfix *wan*. Derimod til Kombinationer med reversivt *un* findes kun et meget begrænset Antal *wan*-Verber. Hvis nu *wan* var identisk med *un*, og hvis denne Skrivemaade skulde betegne den førømtalte Lydudvikling, da vilde vi ogsaa se det reversive *un* repræsenteret af *wan*, uanset om Betydningen var forskellig.

Jeg kan derfor ikke se rettere, end at Præfix *wan* er et Præfix, der, oprindeligt et Adjektiv, etymologisk intet har at gøre med negativt Præfix *un*; at *un*-Former kan optræde i Skikkelse af *wan*-Former skyldes ikke Udtalen af Præfixet, men derimod den fælles negative Betydning. Det er beklageligt, at der ikke foreligger en senere og mere indgaaende Udtalelse fra Dr. Murray, der i dette Spørgsmaal synes at indtage et uforklarligt Standpunkt.

Brugen af Præfix *wan* nærmer sig meget Brugen af negativt Præfix *un*. Til skotske *wan*-Former finder vi ofte Rigssprogsformer med latinsk Præfix; saaledes har vi *wangrace*, Douglas IV 229, den gængse engelske Form er *disgrace*; *wanfortune* findes Lindsay II 196, engelske Former er *in-* og *misfortune*.

Kun een *wan*-Form har vundet Hævd i Rigssproget, nemlig *wanton*; *wan* er her Synonym til negativt Præfix *un* og ekvivalent til en Nægtelse som *not*.

Marts 1919.

Forkortelser af Titler paa de i Artiklen omtalte Værker:

- Bell.: Livy's History of Rome, transl. into Scots by J. Bellenden. S. T. S.
 Buchanan: George Buchanan, Vernacular Writings. S. T. S.
 Castle Warlock: Castle Warlock by George Macdonald. 1882.
 Compl. Sc.: The Complaynt of Scotland, edit. James Murray. E. E. T. S.
 C. Mundi: Cursor Mundi, edit. Morris. E. E. T. S.
 Douglass: Gawin Douglas. The Poetical Works, edit. Small. Edinbro. 1874.
 Gibb: Johnny Gibb of Gushetneuk by W. Alexander. 1909.
 Gibb. Haye: Gilbert of the Haye's Prose Manuscript. S. T. S.
 Lindsay: Sir David Lindsay, The Poetical Works edit. Laing. 1871.

Montg.: Alexander Montgomerie, Poems. S. T. S.

Pitsc.: Robert Lindesay of Pitscottie, The History and Chronicles of Scotland. S. T. S.

Sc. Leg. S.: Legends of the Saints in the Scottish Dialect in the fourteenth Century. S. T. S.

Sir Trist.: Sir Tristem. S. T. S.

Test. Sc.: The New Testament in Scots by Murdoch Nisbet. S. T. S.

Wallace: Henry the Minstrel, Schir William Wallace. S. T. S.

Dialect: J. Murray, The Dialect of the southern counties of Scotland. Transactions of the Philological Society, 1870—72.

Lautgeschichte: R. Luick, Untersuchungen zur englischen Lautgeschichte. Strassburg 1896.

Wendt: C. Wendt, Syntax des heutigen Englisch. 1911—1914.

Andre Forkortelser er:

O.Eng. — Old Engelsk, M.Eng. — Middel Engelsk, M.Sc. — Middel Skotsk Goth. — Gothisk etc.

Anmeldelser.

Ordbog over det danske Sprog, grundlagt af *Verner Dahlerup*, udgivet af det danske Sprog- og Litteraturselskab. Første binds første halvbind (A—Anledning), redigeret af *H. Juul-Jensen*. København 1918, G. B. N. F. 640 spalter + LII sider.

Det har vært dårlig med ordbøker over de moderne nordiske litteratursprog. For dansken får vi nu et ypperlig — og i sitt anlegg temmelig enestående — leksikografisk hjelpemiddel i Dahlerups store ordbok.

I innledningen er planen for den nye ordboken karakterisert i følgende ord: den «adskiller sig fra sine forgængere ved ikke at have noget pædagogisk formaal ved siden af det filologiske; den vil lige saa lidt udelade ord, der er almindelig brugte, som den vil medtage ord, der ikke bruges, fordi man kunde ønske hine fjernede af sproget eller disse indførte; dens opgave er alene at give en fremstilling af det danske ordforraad, saaledes som dette er, og som det har udviklet sig fra Holbergs tid til vor, saa vidt muligt oplyst ved hjemmelsteder fra den almindelige og faglige litteratur i dette tidsrum.»

Ordboken er med andre ord den første om jeg så må si sannferdige ordbok for felles dansk nutidssprog. Den undertrykker ikke det ordforråd i sproget som man av forskjellige grunner finner mindreverdige. Den har dermed undgått en grunnfeil som skjemmer ikke bare Molbechs ordbok, men også f. eks. Åsens og Ross's norske ordbøker. Man kan ikke innvende noe mot den nødvendige avgrensing av ordboksstoffet som har funnet sted ved utskilling av selvfølgelige sammensetninger, av rene dialektord, rene fagord, puristiske nylaginger som ikke har slått gjennom osv. (se innledningen s. XXII ff.).

I det store og hele er de prinsipper Dahlerup stillet op i «Danske studier» i 1907 fulgt, og jeg henviser til artiklen der. I et forord gir professor Dahlerup nye opplysninger om sitt arbejde. Man forstar at det ligger et utrettelig og energisk strev bak «hovedgrundlaget» for ordboken, professor Dahlerups citatsamling. Man forstar også hvilket offer det er for en mann med trang til annen videnskapelig virksomhet å la sig sluke av et slikt fordringsfullt ordboksarbeide. I denne forbindelse kan jeg

ikke la være å peke på skyggesiden ved et stort ordboksarbeide i et lite land. Det legger beslag på så mange videnskapelige krefter at det kan bli fare for at andre viktige opgaver må ligge og vente.

Efter professor Dahlerups forord følger en klar og oversiktlig «Indledning», forfattet av Lis Jacobsen og H. Juul-Jensen. Den gir opplysning om «Ældre modersmaalsordbøger», «Ordbogsstoffets afgrænsning», «Artiklernes affattelse», «Ordbogens kilder», «Arbejdets fordeling». Innledningen gir en uundværlig rettledning i bruken av ordboken.

Som man kunde vente, gir ordboken fullstendige opplysninger om ordene i det moderne sprog (f. eks. om uttale, bøining, bruksområde); ja den gir mer: vi får kortfattet og overskuelig ordenes historie, etymologi (med formene i beslektede sprog). Vi får altså også nyttige opplysninger om ordenes historie i dansk før 1700; ordboken blir et viktig supplement til Kalkars ordbok og vil gi høist påkrevde opplysninger om sproget i *æda*. (o: i de eldste danske håndskrifter; i denne parentes må jeg ha lov til å beklage at ordboken ikke har valgt betegnelsene «gammeldansk» [*gda.*] for det eldste skriftsprog og «mellemdansk» [*mda.*] for det yngre middelalderlige sprog). Riktig nok gjør disse verdifulle opplysninger om eldre sprogperioder det ikke lettvintere å studere eldre dansk. Vi får ennå en bok å slå efter i. Hvor meget godt man enn muligens kan si om Kalkars ordbok: lettvint er den ikke å bruke. For resten er det å si om forholdet til Kalkar at det ikke er helt klart (jfr. Indledning s. XXXIV) om ordboken vil gi opplysninger om eldre kildesteder for de ord som finnes hos Kalkar, men der ikke er opført med sitt eldste kildested. Opplysningene under f. eks. *anderledes* tyder på at det er meningen. Andre verdifulle opplysninger om ord i *gda.* eller *ænyd.* utover Kalkars gir artiklene *abel*, *adgang*, *adskillig*, *aleneste*, *alligerel*.

I et prøvehefte som blev sendt ut for et par år siden (1915), blev det gitt illustrerende sammenligninger mellem flere artikler i ordboken og tilsvarende artikler i eldre danske ordbøger. Disse sammenligningene gav på beste måte beviset for hvilken vinning for kjennskapet til dansk sprog den nye ordboken er. Jeg skal si noen ord om forholdet til Molbech. Som ovenfor nevnt vil den inneholde en mengde ord og ordbetydninger som Molbech ikke hadde, for det første fordi den nye ordboken hviler på mer inngående undersøkelser av litteratursprog og talesprog, for det andre fordi ordforrådet i dansk naturligvis er øket sterkt siden Molbechs tid, og for det tredje fordi Molbech vilkårlig utelot mange ord som efter hans mening var mindreverdige. På den annen side kan man ikke vente å finne alt det Molbech hadde, saledes ikke eldre ord som var ute av bruk ved 1700, ikke ord som bare var brukt hos norske forfattere efter 1814. Dessuten vil man forges lete efter en hel del sammensetninger som Molbech hadde.

Jeg nevner som eksempler: *aabenrygget* (stol), *aabo*, *aabygger*, *aagab*, *aagang*, *aagbunden*, *aagfri*, *aagspændt*, *aandsnæring* osv. osv. I innledningen (s. XXVII f.) er det uttrykkelig nevnt at mange av de sammensetninger som er tatt med, står der som «eksempler, altså kun i et mere eller mindre tilfældigt udvalg». Det er innlysende at det må være slik i en ordbok som skal bli ferdig i rimelig tid og på rimelig plass. Det er naturligvis ikke til å undgå at ved utvalget av sammensetninger vil det subjektive skjønn ofte bli avgjørende. Derfor kan det nok hende man av og til kommer til å ønske en sammensetning medtatt som er utelatt. Av de sammensetninger som er nevnt ovenfor, kunde f. eks. *aagab* og *aagang* ha vært medtatt på grunn av annet ledds betydning, forutsatt at ordene ellers faller innenfor rammen av ordboken.

Avfattelsen av artiklene er klar og grei; definisjonene er prisverdig kortfattede og som regel klare og konsise, og de blir godt belyst av karakteristiske citater. Oplysningene i «hovedet» av artiklene (o: i den fonetiske, grammatiske og etymologiske del av dem) er naturligvis bygget på solide undersøkelser og første hånds kjennskap. Jeg finner sjelden noe å bemerke. Noen steder avviker forklaringen en del fra den Falk og Torp gir, således ved *abildgraa*, som forklares ved «graa med mørkere og lysere pletter som æbletræets stamme», mens Falk og Torp sier «so genannt nach den apfelrunden flecken in der zeichnung». Da første ledd er *abild* (jfr. gno. *apallgrár*) og ikke *æble*, kan jeg ikke tenke mig annet enn at ordbokens forklaring er den riktige. Også ved *aabod* har ordboken sikkert en riktig ny forklaring. Ved *aflang* mener Falk og Torp det foreligger omtydning av et **álangr*. Det synes motbevist av den «oldnordiske» form *aflangr* som anføres fra 1414 uten kildested. Her må jeg for resten igjen beklage mig over terminologien. Vi kan jo til nød finne oss i den gale betegnelse «oldnordisk» om sproget i eddaen, sagaene, Kongespeilet osv., skjönt også det er ille nok; men der gjelder det jo etter gammel dansk skikk for synonymt med gammel-norsk-islandsk. Men for kilder fra det 15de hundreår blir denne terminologi rent meningsløs og ikke stort bedre enn den som dessverre ikke sjelden blir brukt ennå: nemlig bruken av «islandsk» om f. eks. ord i norske diplomer fra 15de hundreår.

Efter planen (Indl. s. XXXV) skal det alltid gis opplysning om den utbredelse et ord har i nordisk; dersom ordet er felles-nordisk, oppføres oftest bare den «oldnordiske» form. Et par steder er dette prinsipp ikke gjennomført, således mangler den norske form f. eks. ved *ad* (den «oldnordiske» og den svenske oppføres) og ved *afkroq*. Det er ikke helt klart i hvilken grad vi kan vente opplysning om utbredelsen i nyislandsk. Om de gamle «låneord» skulde vi vente å få samme opplysninger om utbredelsen i nordisk; det er ikke alltid tilfelle, således ikke ved *alligevel* som finnes i msv. i formen *alliková*. Man kunde også ha nevnt de

nordiske former uten *al*. Det mnt. grunnlag for ordet er neppe *allike wol* men *allike wel* (jfr. Agathe Lasch: Mittelniederd. grammatik § 177).

Stundom synes noen ord å være opstått i Norge og siden overført til Danmark. Det gjelder således sammensetninger med *afholds-*, som blir almindelige i dansk fra ca. 1880. I Norge gikk våre «mådeholdsforeninger» over til *afholdsforeninger* alt 1844. Snart fikk vi også andre sammensetninger med *afholds-* (-blad, -reform osv.). Også *almenskole* er sikkert innført fra Norge; ordet er laget av nordmannen K. Knudsen og innført i den norske skolelov av 1869 (jfr. K. Knudsen: Unorsk og norsk. Forord s. XIV). At disse to ord er kommet fra Norge til Danmark, har en viss kulturhistorisk interesse. Også en del sprog-rønsrerord synes å ha gått den veien i det 19de hundreår (f. eks. *ordskifte*, laget av K. Knudsen). I det hele vil det nok kunne vise sig når den norske litteratur i det 19de hundreår blir systematisk gjennomlest, at flere ord først kan være opstått der dels ved omlaging og normalisering av norsk sprøgstoff dels ved individuelle nylaginger. Når f. eks. et ord som *Afdal* opføres som oversett fra gammelnorsk eller isl., er det vel likeså god grunn til å tenke sig at ordet er kommet fra moderne norsk litteratur. Ordet er brukt f. eks. av Henrik Ibsen. Disse «norgagismer» kunde jo meget lett trenge inn i dansk fordi de ikke stred med danske sprogregler, ja ofte blev dannet efter dem. De vil ofte måtte bedømmes vesentlig på samme måte som ordene hos de norskfødte forfattere før 1814; skrifter av dem «er gennemgaaet i samme udstrækning som danske forfatteres», heter det. Det gjelder vel da mest skrifter som utkom i Danmark. For det er mange skrifter av norskfødte forfattere som ikke synes å være gjennomgått, jeg nevner navn som Petter Dass, Ramus, Kølle, Hammer («Norsk Husholdnings-Kalender», Chria 1772), Sommerfeldt («Agerdyrknings-Katekismus», Kbh. 1779) o. fl. Det var naturligvis heller ikke å vente at disse verker skulde være gjennomgått, men nettop de forfattere vil gi et godt stoff til belysning av bruken av dansken i Norge. Det var om verker av disse forfattere O. C. Olufsen skrev (1811) at «mange i Norge skrevne Bøger have fra den lexicalske Side ikke sjelden Utydelighed, ja Mørke for en Dansk». Det er da klart at det bare må bli et temmelig tilfeldig utvalg av norske ord (brukt i litteraturen før 1814) som kommer med i ordboken. Anderledes kan det heller ikke være.

I «Indledningen» heter det (s. XLVI): «der er ikke sikkerhed for, at man ikke i mange tilfælde vil kunne finde ordformer og betydninger og staaende udtryk hjemlede i henholdsvis ældre [ved nu brukelige ord] eller yngre [ved nu foreldede ord] kilder, end ordbogen angiver». Det vilde være meningsløst å stille noe fullstendighetskrav til en ordbok, aller minst til en ordbok som

denne, det vil visst alle medgi. Nedenfor skal jeg nevne noen ganske få ord som muligens burde vært opført med eldre kildesteder:

aandsfrænde: eldste kildested i ordboken er Hostrup «Sange og Digte fra de senere Aar» (1884). Ordet er brukt (1832) av J. C. Lange som en forbedring for *Aandsforvandt* (se J. C. Lange: Haandbog i Modersmaalet, til Selvundervisning og Selvrettelse s. 13; boken inneholder bl. a. «Ordbog over Barbarismer og andre Sprogfeil»). Som andre avløsere for *Aandsforvandt* foreslår han *Aandsbeslægtet* og *Aandsbroder*.

Afbøn: Kilsteder fra Allen og Erik Bøgh burde mulig vært opført. Bruken hos disse forfattere taler for at ordet i nyere tider nærmest er optatt fra svensk (jfr. K. Knudsen: «Unorsk og norsk» under *Afbigt*).

Afsending: Jfr. J. C. Lange (ovennevnte bok s. 13): «Afsending — Afsendt. Det Første antyder Handlingen (Afsendelse), det Sidste Personen (den Afsendte); ikke desmindre forvexles de ofte, —». — Som fordanskning av «gesandt» finnes ordet noe tidligere enn opgitt i ordboken, se Hans Dahl: 100 danske ord etc. (1868) s. 54.

afskræmme er brukt av Erik Bøgh i «Dit og Dat» ^{30/1} 1863 (jfr. K. Knudsen: Tyskhed i norsk og dansk s. 266).

afstumpe (om sjelelige evner): De eldste eksempel i ordboken er fra Oehlenschläger (1838). Jfr. Langes kritikk av uttrykk som *afstumpe Aanden*, *Følelsen* (ovennevnte skrift s. 14; altså 1832).

aftrone (= detronisere): Ordet har vært brukt i litteraturen i slutten av det 18de hundreår; jfr. J. Lauritsen: Vort bogmål for et hundredår siden og nu, s. 39.

Alderdomsforsker: Jfr. Lange s. 15.

anbryde: Jfr. Lange s. 16: «anbryde bruges mest om at aabne Flasker, Kasser o. desl.».

Følgende ord mangler: *Adskilning* (jfr. citat hos Lauritsen s. 13), *afbutte* (se sammesteds s. 39), *Aftag* (sammest. s. 16), *Anfrue* (jfr. Lange s. 14). For *anfore* nevner (og kritiserer) Lange (s. 16) betydningen «narre, bedrage, føre bag Lyset» efter nht. *anführen*.

I det hele vil den puristiske litteratur ofte gi opplysning om bruk av låneord i eldre sprog. Mulig den kilde ikke er helt udnyttet i ordboken.

Av ord som krigen har gjort aktuelle, savner jeg noen, f. eks. *aktivism* og *aktivist*. Ellers har ordboken hentet flere av sine citater fra krigslitteraturen (vel mest fra aviser).

I et særskilt hefte er utgitt liste over «Forkortelser». Disse forkortelsene er greie og «gjennemsiktige». I listen får vi også nøyaktig greie på når forfatterne levde og når verkene er ut-

kommet. Bare i et enkelt tilfælde måtte jeg ty til en håndbok for å få greie på når en bok kom ut. Det gjelder de forfattere som citeres efter samlede verker, f. eks. Oehlenschläger. Således citeres f. eks. «Dronning Margareta» som DM.; i tilleggsheftet får vi vite at det står i bd. 8 av utgaven 1896—99. Men vi får ikke vite når originalutgaven utkom. Når Brandes citeres efter Samlede Skrifter, får vi heller ikke vite tidspunktet for bruken av ordene. Det vil spare meget tid for dem som skal bruke ordboken, om det i den endelige liste over forkortelser også ved titler som «Dronning Margareta» blir tilføiet et årstall for selve originalutgaven.

Ordboken bør få stor betydning for planleggelsen av lignende arbeider for andre sprog. Ikke minst oss nordmenn vil den komme til nytte. Ikke bare fordi vi kan lære meget av den kloke og omsiktsfulle redaksjon, men også fordi utgiverne av den danske ordboken har gjennomarbeidet en del av det stoff også vi må gjøre bruk av. På den annen side vil kanskje en norsk ordbok over litteratursproget i Norge og hos norskfødte forfattere gi en verdifull supplerings til Dahlerups ordbok. Det kan vel hende at tiden ikke ennu er inne til en stor norsk ordbok; men i de forberedende arbeider som en bør gå i gang med jo før jo heller vil et grundig studium av den danske ordboken gå inn som et nødvendig ledd.

Professor Dahlerup sier i sitt forord (s. IX): «Allermest haaber jeg dog, at ordbogen maa blive et værk, der i vort land maa fremme kendskabet til vort sprog, og uden for landets grænser maa kunne tjene som hjælpemiddel for dem, der søger kundskab om vort modersmaal og vort aandsliv». Man kan trygt si at så vil skje. Dahlerups ordbok vil bli et av de viktigste hjelpemidler til oplysning om dansk åndsliv og dansk kultur i det hele.

Hørik ved Kristiania.

Didrik Arup Seip.

Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede. Med Understøttelse af Carlsbergfondet udgivet af *Henrik Bertelsen*. Bd. I—II. København 1915—1917, G. B. N. F. 272 + 426 s.

Det är ett behjärtansvärt företag av Det danske Sprog- og Litteraturselskab att i en serie ånyo trycka upp de äldre danska grammatikerna och att samla det i handskrift bevarade av samma slags litteratur. Både dessa arbetens svåråtkomlighet och deras betydelse för det språkliga tänkandets historia göra detta påkallat.

Det är ju ock bekant, hurusom direkta värdefulla upplysningar särskilt om äldre danskt uttal kunna hämtas ur dessa skrifter.

Serien säges skola i kronologisk följd omfatta hela den danska språket behandlande grammatiska litteraturen från 1600-talets mitt till 1700-talets mitt, d. v. s. till och med Høysgaard. Den skall avslutas med textkritiska upplysningar och en litteraturhistorisk översikt, «i hvilken der gøres Rede for de enkelte Værkers Forudsætninger og Kilder». Dessutom utlovas bibliografi, kommentar, ordförteckning och register. Utgivarskapet har anförtrotts åt den även som grammatisk författare väl bekante Dr. Henrik Bertelsen.

På någon stor avsättning räknas naturligtvis icke vid sådana skrifter. Men tack vare Carlsbergfondet, den danska vetenskapens oförlikneliga mecenat, har detta varken behöft hindra företaget eller nödgat till några inskränkningar ifråga om utstyrseln. Denna är förstklassig; utmärkt papper och tidstroget tryck. Originalens titelblad återges i faksimile. Priset är icke dess mindre det häpnadsväckande billiga av 6 kr. per band (försåvitt icke någon senare ändring anses nödvändig).

Hittills föreligga två band. Det första innehåller Erasmus Bartholinus' tal «De studio lingvæ Danicæ» (1657), Lavrids Kocks «Introductio ad lingvam Danicam» (c. 1660) och Peder Syvs «Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog» (1663). Kocks skrift har redan helt nyligen för första gången blivit utgiven (av Carl S. Petersen i Nord. Tidsskr. f. Filol. 3. R. 17, 162 ff., 1908—09), men naturligtvis har detta icke varit något skäl att utesluta den. Peder Syvs skrift är ju välbekant. Den har även i svensk grammatik spelat en icke så obetydlig roll, i det den utövat ett kraftigt inflytande på Samuel Columbus' språkliga uppfattning. — Det andra bandet utgöres helt av Eric Pontoppidans viktiga och omfångsrika «Grammatica danica» (1668). Det är tryckåret som bestämt arbetets plats i upplagan; eljest förelåg detta i allt väsentligt färdigt från författarens hand redan 1648 och kan alltså göra anspråk på prioritet framför samtliga ovan anförda skrifter.

Det har dock funnits en dansk man, som vida tidigare även än E. Pontoppidan teoretiskt behandlade danskt språk, nämligen Jakob Madsen Aarhus, vars skrift «De literis» trycktes redan 1586 (i Basel). Detta är åtminstone den enda tryckta skrift som bevarats efter denne man. Den är en ytterlig sällsynthet. Varför har den inte tagits med? Måhända har den ansetts falla under rubriken «Prosodier», vilka enligt den plan som medföljer första bandet sägas skola uteslutas. Men mannen analyserade dock sitt modersmåls ljud, och den plats han intar såsom en, antagligen av ramismen inspirerad, språklig tänkare, vilken på germanska språk tillämpade hebreiskans konsonantsystem, alldeles som — oberoende av honom — Johan Bure kort därefter i Sverige, synes mig ha

bort tillförsäkra honom uppmärksamhet, då nu ett sådant företag som detta sättes i gång. Kunde icke åtminstone de viktigaste ställena av hans skrift komma med i ett tillägg?

För övrigt spares bäst en närmare granskning tills verket skridit längre fram. Kommentaren och den litteraturhistoriska översikten skola bli av särskilt intresse.

Att det nya företaget är förtjänt av den livligaste uppmuntran är redan nu tydligt.

Göteborg.

Hjalmar Lindroth.

A. C. Højberg Christensen, Studier over Lybæks Kancellisprog fra ca. 1300—1470. København 1918, Schultz. VII + 429 sider og LI tavler.

Forf. af denne disputats har selvstændig erkendt det som Agathe Lasch har udtalt i Paul og Braunes Beiträge 39, s. 119 anm. 1 (som han citerer i indledningen s. I), og han er den første der har udført det af ham rigtig erkendte i praksis.

Medens man tidligere ved undersøgelse af diplomers sprog holdt sig til diplomernes egne stedsangivelser og ialtfald i de tilfælde hvor udstederen og modtageren var fra samme egn antog med sikkerhed at kunne konstatere en lokal dialekts former, gör H. C. med rette opmærksom paa, at det, selv naar et dokument indeholder en angivelse af stedet for udfærdigelsen, dog slet ikke er sikkert at dokumentet virkelig er skrevet paa vedkommende sted, endvidere at det, selv om det er skrevet paa det deri angivne sted, kan være skrevet efter en fremmed koncept, og at man i heldigste tilfælde, naar man gaar frem med største forsigtighed, kun finder skriftsproget, som det efterhaanden dannede sig i vedkommende kancelli, men at det var en fejltagelse at tro at dette repræsenterede stedets dialekt, da parterne jo ikke selv kunde skrive diplomerne, og de professionelle skrivere kunde være fra de mest forskellige egne. Af de 22 navngivne stadsskrivere i Lybæk i det af forf. behandlede tidsrum vides kun én med sikkerhed at være født Lybækker. Forf. er derfor kommen til det resultat at man maa have materialet ordnet efter de enkelte skrivere i de forskellige kancellier, og han har til genstand for sin undersøgelse valgt Lybæks kancelli som Hansaens vigtigste. Han har for det af ham behandlede tidsrum nøjagtig og med stor flid undersøgt 72 forskellige skriverhænders sprog og skrivemaade. Det fremgaar af hans undersøgelser, at, skönt næppe en eneste skriver udelukkende har brugt sin egen dialekts former, dog de

enkelte skrivers dialektformer endnu i det 14. aarhundrede træder klart frem, men at næsten alle skrivere under deres virksomhed mer eller mindre forandrer deres skrivemaade, idet de efterhaanden opgiver afvigende former og i stedet antager de i kancelliet gængse former. Han viser at skrivemaaden paa den maade bliver mere ensartet i det 15. aarh., idet vestlige og sydlige sprogformer efterhaanden giver plads for østlige (østelske) og nordlige (nordnedsaksiske), dog ikke specielt lybske former: han viser at dette tildels sker imod Lybækkerdialekten, skönt Lybæks kancelli som følge af Lybæks stilling indenfor Hansaen selvfølgelig har en meget stor andel i det middelnedertyske skriftsprog.

H. C.s hovedresultater, der gör et tilforladeligt indtryk, kan her ikke kritiseres: jeg maa derfor nøjes med at bemærke noget m. h. t. enkelte af hans sproghistoriske opfattelser.

S. 148 ff. slutter forf. sig til Ag. Lasch, der i de tilfælde hvor en oprindelig kort vokal er bleven forlænget, f. eks. mnt. *stēde*, *gēven* af oldsaks. *stedi*, *geban*, antager at lydprocessen egentlig ikke har været en forlængelse, en 'dehnung', men en diftongering, en 'zerdehnung'. Hun antager, at, naar den ubetonedede vokal i den ældre form blev reduceret, traadte dens accent ind i den foregaaende stavelse, altsaa f. eks. *stēēde*. At et saadant diftongisk eller 'zerdehntes' *ēē* (der kunde skrives *ē* eller *ee* eller *ehe*, hvilke skrivemaader dog ikke overalt hvor de forekommer behøvede at betegne diftongisk ndtale, men ogsaa kunde betegne langt *ē*) har eksisteret i en del af de nt. dialekter, er rigtigt, men jeg benægter at det engang har været fællesnedertysk og at forlængelsen *ē*, hvor vi har den, overalt er opstaaet af en ældre 'zerdehnung' eller en ældre diftong. Hvor det diftongiske *ee* har eksisteret, kunde det senere, som f. eks. i Vestfalen, gaa over til *ie* ($> ia$), og alle saaledes opstaaede diftonger kunde, hvor de har eksisteret, senere monoftongeres, *ee* til *ē*, *ie* til *ī* o. s. v. A. Lasch mener altsaa, at diftongeringen overalt er det primære, og lang vokal overalt det sekundære (altsaa *ēē* $>$ *ē*). Jeg mener nu omvendt, saaledes som jeg og alle andre hidtil har antaget, at den oprindelig korte vokals forlængelse, dens 'dehnung', er det primære, og diftongering eller 'zerdehnung' det sekundære (*ē* $>$ *ēē*), og jeg er i hovedsagen enig med Th. Frings, der i Beitr. 40, 112 ff. opponerer mod A. Lasch. 'Die verfasserin' siger Frings s. 113 'vernachlässigt von vornherein die zwischen *a* und *āā*, *e* und *ēē* u. s. w. liegenden dehn- oder längestufen'. Naar han videre siger, at 'i intet tilfælde (keinesfalls)' 'ist die reduktion der nebensilbe die ursache einer quantitativen variation des wurzelvokals', saa kan han ikke dermed mene, at det han siger skal gælde overalt og til alle tider, da jo sikkert f. eks. en lang vokal kan blive overlang, altsaa blive forandret i kvantitativ henseende som følge af den følgende stavelses reduktion, men naar han kun mener de oprindelig korte vokaler i aaben

stavelse i middelnedertysk, har han ret. Naar der er tale om de oprindelig korte vokalers forlængelse i aaben stavelse, saa mener jeg at lydprocessen ikke kan have været en helt anden i mnt. end i andre germanske dialekter. Fra de middelhøjtytske vers véd vi med absolut sikkerhed, at ord med to korte vokaler (den første betoned i aaben stavelse) som *tage*, ikke havde en biaccent paa anden stavelse, altsaa kan den biaccent som ikke har været til heller ikke, naar den gik tabt, have krævet nogen erstatning i første stavelse, saaledes som A. Lasch antager, men muligvis kunde den sidste stavelses kvantitet, naar den blev kortere, erstattes i den første stavelse, idet denne blev noget længere, nht. *tāgə*, paa samme maade mnt. af *dāch* dativ og flertal *dāge* = *dāyə* (naar derefter i dialekter den sidste stavelse fuldstændig svandt, kunde dens kvantitet nok igen erstattes, idet den første vokal blev overlang, som i *von da-γ* 'i dag', *vértēin da-γ* 'fjorten dage'). Frings mener imidlertid med Johs. Franck i Mnl. gr.² § 13 ff., som han citerer, at den første stavelses korte vokal, simpelthen fordi den er accentbærer, 'gewinnt an dauer', og at 'die entwertung der nebensilbe' først er en følge deraf. Hvordan dette nu end forholder sig, saa mener jeg med Franck og Frings, at simpel længde, ikke cirkumflekttering, er det oprindelige. I mnt. maa overgangen have været den samme som i ht., kun har den i nedertysk været ældre end i ht.

At en lang vokal, ligegyldig hvordan den er opstaaet, enten det nu er en oprindelig lang eller en forlænget kort vokal, senere kan diftongeres eller 'zerdehnt werden', har vi mange eksempler paa: det er en af de alleralmindeligste lydovergange. I Kuhns zeitschr. 24 s. 508 ff. (i et exkurs III) har jeg samlet mange eksempler paa, at lange aabne *ē* og *ō* (= *æ* og *ā*) ved diftongering bliver til *ea*, *oa* (hvoraf *ia*, *ua* > *ie*, *uo*), medens lukkede (narrow) *é*, *ó* ved den tilsvarende diftongering bliver til *ei*, *ou*. Om det er rigtigt, hvad jeg der har fremsat og hvad jeg ogsaa endnu anser for rigtigt, at *ea*, *oa* etc. ved diftongering kun kan være fremgaaet af lang aaben vokal (*ē*, *ā*), gör her ikke noget til sagen: flere lærde, som f. eks. Braune (Ahd. gr. § 35 og 38, anm. 3), anser det ikke for sikkert. At de mnt. forlængede tidligere korte *e* og *o* har været lange aabne vokaler, er jo aldeles utvivlsomt: det mnt. forlængede korte *o* betegnes jo senere i skriften med *a*, lyden var altsaa *ā*. De nye forlængede vokaler faldt i nt. ligesom i romansk ikke sammen med de ældre oprindelig lange vokaler.

Jeg bestrider aldeles ikke, at diftongeringerne af oprindelig korte vokaler i aaben stavelse, hvor de findes i nt., f. eks. i Vestfalen, er forholdsvis gamle, men jeg paastaar, at de alligevel er opstaaet af ældre lange, altsaa forlængede vokaler. — Diftongering af ældre lange (aabne) vokaler *e* og *o*, der var opstaaet paa forskellig maade, ser vi jo f. eks. tydeligt i oldhøjtytsk. Det

indoeurop. lange \bar{a} , f. eks. i *mātēr* 'moder', er i germansk blevet til \bar{a} , inden det i de fleste germanske dialekter blev til lukket \acute{o} ; det faldt saaledes sammen med det ieur. lange \bar{o} , der ligesom endnu i klassisk græsk som ω , var et aabent \bar{a} . Dette af ældre ieur. \bar{a} og \bar{a} opstaaede \bar{a} , der i ældre oht. endnu blev skrevet som monoftong o , er som bekendt i det 8. og 9. aarh. blevet diftongeret til oa (hvoraf $ua > uo$, $>$ mellemtyisk \bar{u}). Samtidig med dette lange \bar{a} er et fællesgermansk langt $\bar{æ}$ (\bar{e}_2), skrevet e , i oldhøjtysk i det 8. og 9. aarh. blevet diftongeret til $ea > ia > ie > mt. \bar{i}$ (efter at et andet ældre indoeur. langt aabent \bar{e}_1 , i vestgermansk og nordisk var blevet til langt \bar{a}). Denne samme diftongering der indtræder i germanske ord finder vi i oht. samtidig i latinske laaneord med langt aabent \bar{e} . Det latinske lange \bar{e} og \bar{o} har indtil det 3. aarh. af vor tidsregning endnu været aabent, men fra det 4. aarh. har det, efter hvad det 4. aarh.s latinske grammatikere siger, været lukket \acute{e} og \acute{o} ; i det samme 4. aarh. blev det derfor ogsaa af Vulfila gengivet ved gotisk lukket \acute{e} og \acute{o} . Latinske laaneord med langt \bar{e} , der er optaget i germansk senest i det 3. aarh., som f. eks. *thēca* (af gr. *θήκη* 'gemmested'), har i højtysk haft langt aabent \bar{e} senest fra det 3. til det 8. aarh.; det faldt sammen med monoftongeringen af den ældre latinske diftong ae , f. eks. i *Graecus*. Her kan der ikke være tale om, at denne latinske lange aabne vokal skulde være optaget i tysk som 'zerdehntes' $\acute{e}\acute{e}$. I det 8. aarh. blev denne lange aabne vokal i højtysk diftongeret: diftongeringens sidste resultat var i oldhøjtysk ie , *ziecha* (nht. *zieche* 'pudebetræk'), *Kriecho*. Samtidig med denne diftongering blev i det 8. aarh. det ældre latinske korte \acute{e} og \acute{o} , hvor det i de romanske dialekter var blevet forlænget (til langt aabent \bar{e} og \bar{o}), behandlet paa samme maade (medens latinsk kort \acute{e} eller \acute{o} der var optaget før den romanske forlængelse blev behandlet som germansk kort vokal), f. eks. lat. *brevis* (*libellus*), *spēculum* er blevet optaget i germansk med romansk forlænget vokal, hvoraf oht. *brief*, *spiegel*. At disse ord er optaget i germansk flere aarhundreder efter *thēca* etc., ses jo øjeblikkelig ved behandlingen af konsonanterne: *thēca* etc. er optaget før den ht. lydforskydning ($t > z$, $c > ch$), der senest er indtraadt i det 7. aarh., *spēculum* efter denne (med det vestromanske $*g$ i indlyd $< c$). — Disse eksempler, hvortil der kunde føjes mange lignende fra andre sprog, viser at simpel lang vokal i disse tiltælde er ældre end diftongeringen, og det samme, mener jeg, gælder for de nedertyske opr. korte e og o i aaben stavelse: de oprindelig korte vokaler er her først bleven forlænget og derefter først diftongeret i de dialekter der har denne diftongering, eller som har haft den, men senere har monoftongeret diftongen. Jeg beklager derfor, at forf. har sluttet sig til A. Lasch's anskuelse og som følge deraf, ligesom frk. Lasch, overalt s. 147 ff. sætter 'forlængede' vokaler i anførselstegn, medens disse

efter min overbevisning ikke alene kan kaldes forlængede vokaler, men ogsaa i virkeligheden er forlængede korte vokaler¹.

Om *ø*, der i det 14. aarh. anvendes som betegnelse for omlyden, læser vi s. 99: 'En anden betydning har *ø* i *Størmern* (Stormarn)'. Men forf. meddeler os ikke, hvilken betydning dette tegn *ø* i *Størmern* (s. 101) og *Størmern* da skal have. Jeg formoder, at det danske lange *ō* i formen *Stōrmarn* her har gjort ham usikker. Dette danske lange *ō* beror udelukkende paa dansk folkeetymologi. (En student har engang hos mig ved at oversætte fra dansk til tysk efter Allens Haandbog oversat Stormarn paa tysk 'Grossmarn'). Tegnet *ø* i mnt. *Störmer(e)n* betegner nøjagtig det samme som s. 99 to linjer i forvejen det samme tegn i *børgher* og *vørsten*: det er omlyd af germansk *u*. Omlyden i landskabets navn, der er dat. plur. af indbyggernes navn, er bevirket af *i*'et i den fra latin (*-ārius*) laante endelse *-āri*, der ses hos Adam af Bremen (II 15) i indbyggernes betegnelse som *Sturmarii*. Navnet er afledning af germ. *sturma-* (> nt. *storm*, medens det højtyske *sturm* er < germ. *sturmi-*). At landskabet i nyere tid officielt hedder *Stormarn* (med kort *ö*), kommer af at omlyden *ō* i mnt. i reglen ikke betegnedes. Paa middelhøjtysk finder vi omlyden *ü* i formen *Stürmen* i Gudrun, der er digtet i Valdemar Sejrs regeringstid. I dette digt har kong Hetele in *Tenelant*, der sad *ze Hegelingen*², de omraader, som Valdemar Sejr i virkeligheden havde i tiden fra Estlands erobring (*Niflant* str. 211 d. v. s. Livland, der var fællesbetegnelse for Estland med) til slaget ved Bornhoved (*Nortlant*, *Ortlant* Nordalbingien, *die marke dā ze Stürmen* Stormarn, *Dietmers*).

Om *Cûrd* (< *Kōnrād*), som navnet skrives af haand 33, antager forf. s. 112 med urette, at vokallyden er opstaaet af oprindelig kort *u* foran *r* + kons.

Flere steder omtaler forf. det nedertysk der tales i Holsten og Slesvig som en enhed, idet han ikke skelner paa den ene side imellem plattysk som det tales i de egne der i over et aartusende har talt nedertysk, altsaa Holsten vestfor den tidligere slaviske grænse og det sydlige Slesvig sydfor Dannevirke, og paa den anden side det plattysk der tales i Slesvig i tidligere danske og frisiske egne. I lydlig henseende er forskellen imellem holstensk plattysk sydfor den ældre sprogrænse og nordligere slesvigsk plattysk en lignende som den, der findes indenfor det nuværende

¹ Om forholdet imellem mnt. lukket *ö* og diftongen *ei* kunde der siges en del, som savnes hos forf., men da min kollega prof. Sarauw har omtalt dette udførligt ved disputatsen, skal jeg her ikke komme ind der paa. (Ligeledes undlader jeg at gaa ind paa andre ting, som prof. Sarauw har behandlet ved denne lejlighed.)

² med *l* < *n* (ligesom i Hetele = Hedinn) = Hagenes, Hagnis (Saxo *Hoginus, Tutorum regulus*), den rovede jomfrus faders land i det ældre parallelle Hildesagn, se ref. Das ae. Volksepos s. 72 f.

højtysk talende sprogomraade imellem det højtysk der tales i en tidligere nedertysk egn, som f. eks. største delen af Hannover, og det højtysk der tales i en sydligere fra ældre tid højtysk egn. Højtysk i Hannover og i de andre egne hvor nedertysk har hjemme er et højtysk talt med nedertysk mund, altsaa f. eks. med den nedertyske media *b* i forlyd i modsætning til den egentlig højtyske rene tennis; paa samme maade er det nedertysk der tales i Angel og det sydligere Vestslesvig et nedertysk med danske og frisiske lydejendommeligheder. Det nedertyske stemte *ſ* erstattes i Angel med det danske ustemte *s*. De nordfrisiske dialekter kender alle stemt *ſ* i indlyd og udlyd, men har aldrig stemt *ſ* i forlyd: af denne grund erstattes i Vestslesvig det nedertyske stemte *ſ* i forlyd med ustemt *s*, ligesom de nederlandske Frisere ikke kan udtale det nederlandske stemte *ſ* (*z*) i forlyd, men erstatter det med ustemt *s*. Hvad lyden af det nedertyske *s* i forlyd angaar siger forf. s. 300 efter de af ham anførte kilder, at *ſ* foran vokaler er stemt i Glückstadt, stemt 'mit stimmlosem eingange' i Heide, i Lybæk, men (efter Behaghel, *Gesch. der deutschen sprache* § 104) at, ligesom Vestfalsk i forlyd foran vokaler har 'fortis (scharfes *s*)', dette *s* ogsaa forekommer 'ved den slesvigsk-danske grænse'. Men 'ved den slesvigsk-danske grænse' er meget ubestemt udtrykt: hvilken egn menes dermed, og hvor ligger denne slesvigsk-danske grænse? Betegnelsen kan jo her umulig forstaas paa samme maade som det ellers forstaas, naar en grænse betegnes ved et saadant adjektivkompositum, som f. eks. den svensk-norske grænse. Det rigtige er, at alle Slesvigere der er født nordfor den oprindelige sproggrænse bruger ustemt *s* i forlyd, hvad enten de nu taler dansk eller frisisk eller plattysk, og selvfølgelig ogsaa naar de taler højtysk.

Den omstændighed at der nordfor den ældre sproggrænse bruges ustemt *s* i forlyd, sydfør grænsen stemt *ſ*, gaar maaske endnu meget længere tilbage, idet Anglerne, der før udvandringen til Brittannien boede paa den kimbriske halvø paa senere dansk og nordfrisisk omraade, endnu den dag idag i Brittannien bruger ustemt *s* i forlyd, i modsætning til sydengelske saksiske dialekter, der, ligesom de sydligere nedersaksiske egne i Nordtyskland, afvigende fra det engelske rigssprog har stemt *ſ* (*z*) i forlyd¹.

Man har, som bekendt, tildels sagt, at det bedste højtysk tales i Hannover. Dette er rigtigt for saa vidt som de dannede i Hannover og overhovedet i de oprindelig nedertyske egne har lært højtysk af bøgerne, i skolen og i literaturen, og fordi der ikke er fare for at de i deres sprog kan komme til at bruge høj-

¹ Kolonisateurerne af Sussex og Wessex var Chauker. Ogsaa Kenterne var en oprindelig chunkisk stamme (se Anz. f. deutsches altertum 22, 159 nederst): at Kenterne skulde stamme fra den kimbriske halvø nordfor Edermunden, er af sproglige grunde umuligt.

tyske dialektiske former, hvad de dannede i de oprindelig höjtyske egne i stor udstrækning gör. Fordi höjtysk som det tales af de dannede i oprindelig nedertyske egne gælder for det bedste, derfor gælder nutildags ogsaa almindelig det höjtysk for det bedste der tales med de oprindelig nedertyske lyd, de nordtyske medier i modsætning til de höjtyske rene tennes, det med undtagelse af Vestfalen i største delen af Nordtyskland brugte stemte \int i modsætning til det sydtyske ustemte s , o. s. v. Men saaledes som det forholder sig med det höjtyske sprog i de oprindelig nedertyske egne, nøjagtig saaledes forholder det sig med det nedertyske sprog i de oprindelig ikke nedertyske, men danske og nordfrisiske egne, i Angel og Vestslesvig. Det er nemlig aldeles ikke saaledes som man kunde være tilbøjelig til at tro, at det er den holstenske nedertyske dialekt der er trængt ind nordpaa. Selv om enkelte nedertysk talende er indvandret, saa har der jo dog ikke fundet nogen egentlig nedertysk kolonisation sted, saaledes som den har fundet sted østpaa fra Østholsten til Østersøprovinserne. Ligesaa sikkert som det er, at det i det nedertyske Nordtyskland ikke har været bestemte enkelte höjtyske dialekter der er trængt nordpaa, den hessiske eller thüringske i Nedersaksen o. s. v., men ligesom det der har været det höjtyske skriftsprog der fandt indpas i den skikkelse som det havde dannet sig i Mellemtykland, ligesaa sikkert er det, at det i Slesvig ikke har været den specielt holstenske dialekt der trængte ind, men at det har været det middelnedertyske skriftsprog, saaledes som det blev bekendt i Norden, hvor det jo øvede samme indflydelse paa sproget som det af Normannerne talte fransk i England, idet det satte sit præg paa sproget, tilførte det nye ord, præfikser og suffikser, og blev brugt i stor udstrækning som skrevet sprog og diplomatisk sprog, og saaledes som det i det sydlige Slesvig blev brugt som officielt sprog og kirkesprog.

Skönt det nedertyske sprog ikke udtales fuldstændig ens af Nordfriserne paa den ene side og Danske eller tidligere Danske paa den anden, saa er det dog i det hele og store det samme nedertyske sprog som man hører overalt i det oprindelig ikke nedertyske Slesvig, ogsaa naar nordslesvigske Danske taler det. Kun faa yngre lydlove har siden det 17. aarh. forandret sproget lidt.

S. 179 og flere andre steder taler forf. om en u lyd, der i bestemte kancelliord, især *gud*, træder i stedet for det lange $ô$ ($ô_1$, det gotiske $ô$). I saadanne ord har den slesvigske nedertyske dialekt nordfor den ældre sproggrænse i reglen skriftsprogets u , den holstenske derimod overvejende $ô$. I det østlige Holsten siger man *göt*, i Slesvig derimod *yut* eller *gut*; i Holsten hører man *góden dach!*, i Slesvig *gun dach!* ($u = dn$).

Hovedforskellen imellem slesvigsk nedertysk nordfor den ældre sproggrænse og den holstenske dialekt er den, at den holstenske dialekt ligesom alle vestligere nedersaksiske dialekter i verbets

præsens plur. har et *-t* i endelsen, hvor slesvigsk plattysk nordfor sproggrænsen ligesom alle østligere dialekter og ligesom det middelnedertyske skriftsprog, saaledes som det efterhaanden dannede sig ved Østersøen, har endelsen *-en*. Ligesom i Slesvig har man sikkert i hele Norden naar man talte nedertysk brugt flertalsendelsen *-en*, ligesom man ogsaa skrev den. Saaledes skal jo f. eks. kong Valdemar Atterdag i 1368 som svar til de 77 hansestæder have sagt de bekendte ord, blandt hvilke der forekommer to flertalsformer paa *-en*, *hebben* og *biten*, det sidste sikret ved rimet¹.

Da Holsten har *-t* i præsens plur., kan det slesvigske *-en* kun stamme fra det middelnedertyske skriftsprog, som man hørte og læste det. Bugenhagen, hvis nedertyske oversættelse af Luthers bibel jo blev brugt ved gudstjenesten i Sydslesvig, har, som født i Pommern, i sin nedertyske bibel selvfølgelig overalt endelsen *-en* i præsens plur., men Klaus Groth og pastor Johannes Paulsen i Krop (imellem Slesvig og Rendsborg) har i deres oversættelse af Bugenhagens Nye testamente til nuværende holstensk² overalt forandret Bugenhagens *-(e)n* i præsens plur. til *-t*, f. eks. i begyndelsen af Markus, 1,27: Bugenhagen *on(d)e se horken em*; her har den holstenske oversættelse det højtyske *gehörchen*, men med endelsen *-t*: *un se gehorcht em*; i Angel vilde det snarest hedde: *un se hören em*. 2,12 Bugenhagen *Wy hebben solckes noch nuwerle geseen*; holstensk forandret til *Wi hebbt so wat noch niemals sehn*; slesvigsk vilde det være: *wi hebben so wat noch nimmer sên*. 2,24 Bugenhagen *Sû tho, Wath don dyne Jûnger am Sabbath, dat nicht recht ys?* holstensk *Sûh to, wat doht Din Jüngers up den Sabbath, dat nich recht is?* slesvigsk *wat dôn dine jûnger* (det kan ogsaa hedde *jüngers*), o. s. v. Nordfor byen Slesvig og i det sydlige Vestslesvig hører man hos indtødte udelukkende endelsen *-(e)n*. Skönt én af de nordfrisiske dialekter, nemlig den der tales i Søndergôsherredet, i Hatsted umiddelbart nordfor Husum har pluralisendelsen *-t*, f. eks. *wi dielet* 'vi deler' (hvorimod Halligerne og de nordligste fris. fastlandsdialekter har endelsen *-e*, *dile*, og de vestlige øer, Helgoland, Før, Amrum, Sild ligesom engelsk ingen flertalsendelse, f. eks. Amr. *wi dial*), bruges der dog ogsaa i Hatsted, ligesom overalt i Slesvig nordfor den tidligere sproggrænse, naar man taler plat-

¹ Denscke Kroneke (trykt i Lybæk kort efter 1481), bl. 153 v (V 5b):
Souen vñ souentich henszen hebben souen vñ souentich genszen,
wen my de genszen nicht en byten, de henszen vraghe yk nicht
eyne schyten.

At kongen ved denne lejlighed har talt nedertysk, kan betragtes som sikkert - paa dansk kunde man jo ikke finde paa at forbinde Hansestæderne med gæst, men om versene, som de er overleveret, er fra 1368, er naturligvis mindre sikkert.

² Das Nie Testament na de plattdütsche Oewersetzung vun Dr. Johann Bugenhagen. Krop 1885.

tysk kun endelsen *-en*. Det hedder overalt nt. *wi delen*. Hører man i Slesvig nordfor den ældre grænse en enkelt gang paa neder-tysk endelsen *-t*, kan man være sikker paa, at den talende er fra en sydligere egn. Den 18. april 1864 gik budskabet om hvad der var sket, fra Flensborg sydpaa igennem Angel lydende *se hem-se*, nemlig skanserne (*m < bn* ligesom i *Bamberg* og navne paa *-ram* som *Wolfram*), eller udførligere *se hem-se nāmen hūt moryen*, men sydfor Slesvig igennem hele Holsten lød budskabet *Je hebt-se*.

Bemærkningen om, at Slesvig nordfor den ældre sproggrænse har *-en* i præs. plur. savnes hos H. C. s. 325, hvor han behandler forholdet imellem endelserne *-en* og *-et*, med mindre han regner Slesvig med til kolonisationsomraadet; han siger nemlig straks i begyndelsen l. 1: 'I store træk har kolonisationsomraadet nu *-en* i præs. ind. plur.'. Wrede, som han henviser til l. 4, har det rigtige i Ada. 19, 358: han siger nemlig, at endelsen *-en* gælder 'jenseits der linie Friedrichstadt-Schleswig'. Dermed betegner han rigtig den ældre sproggrænse, men dette har forf. ikke taget med.

Angaaende *o* og *f* har forf. s. 293 det efter min overbevisning rigtige. Den lyd der betegnedes med *o* (*u*) har været den 'lenis', der i forlyd endnu bruges i Vesttyskland i ripnarisk ((nord-mellemfrankisk), se Nörrenberg i Beitrage 9, 390 f.) og 'mit stimmlosem eingang' i nederlandsk, medens den ellers i nnt. og nht. i forlyd overalt igen er bleven til *f* (dog i Sette Comuni i Italien stemt *o*, f. eks. *ous < oht. ouoz*). Overgangen germ. got. *f > o* har i forlyd været fælles nt. og ht., eller, naar vi medtager de sydengelske saksiske dialekter, saksisk, nederlandsk og ht. (i Sydengelsk har Essex *f*, de andre saks. dialekter og Kent stemt *o*). I indlyd har den tilsvarende lydovergang *f > o* været vestgermansk og nordisk (i on. og ags. bibeholdes *f* i skriften, *>* nynord. og ne. stemt *o*: det samme stemte *o* i indlyd har vi i frisisk, nt., neder- og mfrank. og schlesisk, medens lyden i største delen af ht. igen er bleven *> f*). Lydovergangen *f > o* i forlyd og indlyd har været parallel med lydovergangen germ. got. *p* til *ð* (der i ht. og nt. overalt er bleven til *d*), i forlyd Essex *p* (*th*), i de andre sydengelske dialekter *ð*, og parallel med lydovergangen germ. got. *s* til lenis *ʃ* (nedertysk *ʃ*, schlesisk *ʃ*, jødisk-tysk *ʃ*, men i største delen af ht. igen bleven til *s*¹; i forlyd Essex *s*, i de andre sydengelske dialekter *z*).

Med spiranterne *o* og *ʃ* i deres forhold til *f* og *s* er i nederlandsk, og har været og er i stor udstrækning endnu i nedertysk, spiranten *ɣ* i sit forhold til *χ* (*ch*) parallel. Spiranten *ɣ*, der er

¹ Det er dog ogsaa muligt, at det germ. got. *s* i største delen af ht. lige fra begyndelsen i forlyd og indlyd er bleven behandlet anderledes end germ. got. *f* og *p*, ligesom det germ. got. *s* i nordisk, hvor det overalt er ustemt, i indlyd og udlyd er behandlet anderledes end germ. got. *f* og *p*, hvor disse i nordisk er bleven stemte.

opstaaet i indlyd af indoeurop. *gh* eller *k*, i forlyd af indoeur. *gh*, og i indlyd (undtagen i *gg* og *ng*, hvor den blev > lukkelyd) har været fællesgermansk (men er bleven lukkelyd i største delen af øvretysk og dele af mellemtyisk, især i Schlesien¹), er i forlyd bleven lukkelyd i gotisk og nordisk, i højtysk undtagen i den nordlige del af mellemfrankisk, senere ogsaa (hvor den ikke var bleven palataliseret) i engelsk og frisisk. Om *g* eller *γ* (skrevet *g* og *gh*) i forlyd i mnt. taler forf. s. 304 ff. Hvor der skrives *gh*, mener han at lyden har været den spirantiske. Dette er vistnok rigtigt, men ogsaa hvor der skrives *g* har lyden uden tvivl i mnt. overalt eller dog sikkert i stor udstrækning været den spirantiske, hvad forf. heller ikke benægter. For mig er det ikke tvivlsomt, hvad forf. ogsaa er tilbøjelig til at antage, at baade *g* og *gh* har betegnet en spirantisk lyd (at altsaa *g* heller ikke foran en bagtungevokal har været en lukkelyd), og at baade *g* og *gh* foran bagtungevokaler har betegnet den velare, foran for-
tungevokaler den palatale spirant. S. 312 siger forf. efter Behaghel² § 103, at *g* i forlyd nu er lukkelyd foran alle vokaler 'i Slesvig-Holsten, Mecklenburg-Schwerin og i Pommern', men han tilføjer s. 313 med rette, at skrivemaaden ikke siger noget som helst om, hvor gammel den nuværende lukkelyd i forlyd er. Hertil vil jeg, hovedsagelig m. h. t. Slesvig, gerne bemærke følgende. I Vestslesvig udtales det nt. (og det ht.) *g* som lukkelyd, og dette er vistnok noget gammelt der: Friserne kan ikke udtale en spirant *γ* i forlyd, ligesom ogsaa Friserne i Nederland, forsaavidt som de ikke har faaet en speciel hollandsk dannelse, erstatter det nederlandske *γ* med lukkelyden *g* naar de taler hollandsk. Man skulde synes, at dette maatte have været ligedan i det østlige Slesvig, da Danskerne jo heller ikke bruger spirant i forlyd, men i det østlige Mellemslesvig kan spiranten endnu høres, og at spiranten endnu kan høres og i større udstrækning har været brugt i en tidligere dansk egn kan kun forklares, naar spiranten, dengang da Angelboerne først kom i berøring med nedertysk, har været brugt i det mnt. de hørte. De Nedertyske der brugte spiranten *γ* i forlyd har oprindelig ogsaa brugt den samme spirant i stedet for lukkelyden naar de talte højtysk. Jeg har i Øst-slesvig, især i Angel, hørt spiranten hos mange, og jeg har kendt ældre Danske, der havde lært højtysk og plattysk i det østlige Mellemslesvig og som baade i højtysk og plattysk altid brugte spiranten i forlyd, medens det selvfølgelig ikke kunde falde dem ind at bruge denne samme spirant i stedet for den danske ustemte

¹ undtagen i endelsen *-ig*). Indlydende spirant gælder nu i største delen af frankisk og andre dele af mellemtyisk, men som spirant er lyden tilfjældt bleven *c* forlis *z* (ligesom *c* > *f*). (Frankfurteren Goethe rimer 'Ach neigé, du schmerzensreiche' (Faust I, 3234) og skriver Clavigo med *g* for paa denne maade hos læseren at fremtvinge den rigtige spanske udtale af navnet 'Clavigo' som *-izgo*.)

media naar de talte dansk. Efter hvad jeg har erfaret, har man i Angel først siden c. 1835 i større udstrækning begyndt at erstatte spiranten γ i forlyd med lukkelyden¹: i Holsten synes det endnu tidligere at være sket i større udstrækning.

S. 400 ff. undersøger forf. forholdet imellem *schal* og *sal*. Efter at have anført materialet siger han s. 401: 'Man antager, at *ch* i dette ord er svundet i ubetonet stilling, saaledes Lasch § 334'. Han kunde for denne opfattelse have anført Franck og Braune (se dennes Ahd. gramm. § 374, anm. 2), der forklarer 'das schwinden des *k* als konsonantenerleichterung an unbetonter satzstelle', medens Ag. Lasch kun om vestfalsk siger, at *sal* er opstaaet af *scal* 'in nebentoniger stellung', og desuden, at *schepel* 'skæppe' er bleven til *-spel* i *wispel* 'ti skæpper' og *halfspel* (hvor vi har bortfald af χ i konsonantgruppen *sxp* i *-sxp!*). Ellers taler hun kun om *k* eller *ch* efter *s* i udlyd, hvad der er noget andet end det det her drejer sig om, nemlig om endelsen *-is* i adjektiver som *olamis*, *lis-* i *lispunt* (af *liosk-* eller *liosx-punt*) og om at *-sc* i den vestlige del af Vestfalen i udlyd bliver til *-s* (hvad der svarer til hvad der er sket i nederlandsk, hvor *sch* i indlyd og udlyd ved assimilation er blevet til *s*).

Da *s* i stedet for *sk* eller *sch* i verbet 'skulle' ikke alene findes i nedertysk og nederlandsk, men ogsaa i højtysk og tildels frisisk (ofr. *sela* ved siden af *skela*), skotsk (*sal*) og svensk (sv. dial. *sa* 'skal', præet. *sulle*), kan s'et i dette verbum ikke forklares fra et specielt nedertysk standpunkt. Sikkert maa *s* i forlyd uden følgende *k* eller χ i dette verbum have været til, dengang da *s* i forlyd blev til stemt *ſ*. Hvor *sx* ved assimilation er blevet til *s* er s'et ustemt, men det *s* i forlyd det her drejer sig om er stemt overalt hvor *s* i forlyd overhovedet udtales stemt, altsaa i nt. *ſal*, nederlandsk *zal*, præet. *zou(de)*, nht. *ſoll*.

Da *s* ved siden af *sk*, *sch* kun findes i dette ene ord (idet oht. *scarph* og *sarph* 'skarp', hvor omvendt *s* skal have været det ældste, fordi *sarph* forekommer tidligere, er to helt forskellige ord), maa det have en særlig grund og denne maa findes i det følgende *l*. Sml. J. v. Fierlinger KZ. 27, 190 ff. 480, Johansson Beitr. 14, 289 ff., Noreen, Abriss der urgerm. lautlehre 172. Lydforbindelsen indoeurop. *skl* er i germansk bleven til *sl* (hvad enten den konsonant der er gaaet tabt imellem *s* og *l* endnu var et *k*, eller, som jeg tror (se Anzeiger f. d. altert. 25, 118 f.), et fællesgermansk χ): **s klūd-* (hvis *s-* var et præfiks, og hvis *u* stod i et aflydsforhold til *āu* i *klāud-*, lat. *claudō*) er blevet > germ. *slūt-* i mnt. *sluten* 'slutte'². Samtidig med *sk* (eller *sx*)

¹ En dansk dame, nemlig min egen moder, har fortalt mig, at der imellem 1835 og 1839 i det nordlige Angel, i Lyksborgegnen blev sagt om en anden, en plattysktalende dame, der brugte lukkelyden i forlyd i st. f. spirant: *sē wil fōrnem sin, se sezt nīz mer 'γān', se sezt 'gān'!*

² Det højtyske *io* > *ie* i oht. *sliozan* 'schliessen' er en analogidannelse.

foran konsonantisk *l* blev *sk* (eller *sχ*) ogsaa til *s* foran selvlydende *l*, der senere blev γ germ. *ul*¹. Formerne af verbet 'skulle' maatte derfor (naar jeg her ansætter dem som gotiske) lyde præs. *skal*, plur. **sulum*, inf. **sulan*, præt. *sulda*. Efter *skal* har det feminine verbalabstraktum paa indoeur. *-ti-* analogisk faaet *sk*: oht. osaks. *sculd* etc. 'skyld' (der mangler i gotisk). I verbets böjning er derefter *sk* blevet gennemført i gotisk og (bortset fra skotsk *sal*, ubetonet *se* i *I se*, svensk dial. *sa* (= dansk dial. *ska*) etc., s. Johansson Beitr. 14, 295) i nordisk og engelsk. Oht. finder vi (se Braune Ahd. gr. § 374) i ældre tid for det meste analogisk *sc* gennemført, senere *s* i *sol* etc., hvor vokalen *o* tydelig viser analogidannelsen efter *solta*. Ligeledes er i nederlandsk *ſ* blevet gennemført, mnl. *ſal*, præt. *ſoude*. Men i nedertysk finder vi endnu den dag idag baade *sch* og *ſ*.

I Lybæks kancelli gennemfører de ældste skrivere för Hagen (haand 46, 1417—49) *sc* og *sch*, ogsaa haand 48, 49 (1418—25) og 51, 52 (1424—6) har *sch*. Hagen har i sine koncepter mange *s*, men skriver selv i Niederstadtbuch altid *sch*; hans substitut (haand 47) skriver kun 1 gang *solde* og 1 gang *sal*, ellers helt igennem *sch*. Haand 55 (1437—48) og senere skrivere har *s* (*z*) ved siden af *sch*. Jeg kan ikke finde det tilfældigt, at haand 60 (1445—7) i infinitiv og præs. plur. udelukkende har *sollen* (og *sullen*) og i 2. person *solet* (i disse flertalsformer og i inf. 13 gange *s*, ikke en eneste gang *sch*), i præt. to gange *solde* mod kun 1 gang *scholde*, medens han i præs. sing. hyppigere har *sch* end *s* (10 gange *schal* mod 7 gange *sal*).

Arkivraad dr. Kretzschmar i Lybæk, der har ladet de enkelte skrivers haandskrifter fotograferet, har givet forf. lov til at reproducere denne samling. Reproduktionerne af skriftprøverne, der er udførte af Københavns klichéfabrik, er bekostede af det Finneske legat.

Oktober 1918.

Herm. Møller.

B. Maurenbrecher, Parerga zur lateinischen Sprachgeschichte und zum Thesaurus. Leipzig 1916, Teubner. VIII + 281 S.

Sprogvidenskaben, særlig den sammenlignende, er efterhånden bleven en såre besværlig videnskab at håndtere. Man stilles i stedse højere grad overfor valget: enten at måtte indskrænke sig

¹ ligesom i germansk indoeur. *sr* < germ. *stur-* i ht. *sturm* nt. etc. *storm* med selvlydende *r* er behandlet i overensstemmelse med indoeur. *sr* < germ. *str* med konsonantisk *r*.

til et mindre speciale med fare for at gå glip af forståelsen af fænomener, der kræver et bredere grundlag af viden; eller at drive mere omfattende studier på grundighedens bekostning. Den største vanskelighed og plage ved det sprogvidenskabelige studium i vore dage er uden tvivl den ligefrem uhyggelige overflod på videnskabelig (herunder indbefattet halv- og kvartvidenskabelig) produktion. Arbejdsmarken er jo på mange punkter udpint; men da der er mange, altfor mange, arbejdere og da man jo — ud fra de forskellige motiver — vil skrive, bliver resultatet nødvendigvis overproduktion med et stærkt kaotisk anstrøg; der eksisterer næppe nogen anden videnskab, hvor der produceres så megen overfladiskhed og, med en eufemisme, snakkes så meget frem og tilbage.

Det er alment bekendt, at tysk flid, grundighed og skarp-sindighed har de største fortjænester af sprogvidenskaben. Men det er lige så sikkert, at tysk pedanteri, mangel på videnskabelig bøn sens og masseproduktion i højeste grad har bidraget til den nuværende misere, selv om også andre europæere, f. eks. skandinaver, har en god andel deri. Hvis nu nogen interesseret med bekymring skulde spørge om muligheden for en bedring heri, da må der vistnok svares, at der næppe er nogensomhelst udsigt til en virkelig, grundig bedring. Men vel fra tid til anden mulighed for en momentan sanering ved de samme midler, hvorved overhovedet overproduktion, af mennesker som af bøger, momentant saneres, nemlig krigens ferrum ignisque. Og for den eventuelt bekymrede kan det da være en slags trøst, at med stigende overproduktion vokser også disse midlers effektivitet. — Det foreliggende værk er i sin uhyrlige, pedantisk-udtværede vidtløftighed, kombineret med dets, trods store prætentioner, sørgelige mangel på virkelige resultater et bedrøveligt udslag af nutidssprogvidenskab. Navnlig ved hjælp af vidtløftige, men lidet overbevisende, tabeller, ofte med detaillerede procentberegninger (en «statistisk-historisk» og «talmæssig eksakt» metode, s. VII) og metrik (næppe altid pålidelig, sml. forf. selv f. eks. s. 12: «eine festere [!] Grundlage erhalten wir erst in der szenischen Poesie, wenn auch [!] die Doppeldeutigkeit Plautinischer Verse uns in dieser Frage wieder [!] einen groszen Teil aller Belegstellen aus den Händen entwindet», sml. ogs. s. 21 og 135) søger forf. at forfølge og forklare forskellige fænomener i latinsk formlære: dat. sing. af *is*, *idem*; af *res*, *spes*, *fides*; af *hic*, *quis*, *qui*; hvortil slutter sig nogle lydhistoriske ekskursor. Fremgangsmåden er i princippet den samme som hvis man vilde søge at følge formerne *hannem*'s og *ham*'s udvikling og historie i det virkelige sprog ved at lave «talmæssig eksakte» tabeller over deres forekomst i poesien uden at tage hensyn til de særegne forhold ved poesiens sprog; disse forhold hentyder forf. selv til s. 240, men hans metode negligerer dem i praksis. En indgående anmeldelse vilde imidlertid

nødvendigvis blive meget omfangsrig og ligeså kedsommelig som selve bogen. Derfor blot nogle enkeltheder. Som pragtstykker af forf.'s statistik kan henvises til s. 22, 66—77, 187—90, 230—31; s. 73, note 2 læses: «dafür, dasz o-Anlaut nach *quae* bei Terenz vom plantinischen Gebrauch so abweicht (14,7 % gegen höchstens 13 % des Normalen), habe ich keine Erklärung; da es sich nur um fünf Stellen handelt, könnte Zufall mitspielen». Kommentar overflødig. — Nogle eksempler på forf.'s sprogvidenskab. S. 9, note 5 og s. 95 antages at genitiver som *quoius* er opstået af loc. på *-oi*, hvortil, da loc.-formen var «uklar» blev føjet gen. suff. *-us*. S. 39 påstås, at *-ηος* i gengivelse af latinske navne på *-eius* nødvendigvis viser at det lat. *e* var langt. Her overses forskellen i kvalitet mellem *η* (= *æ*) og lat. *ē* (= lukket *ē*, mens *ě* var åbent), så at *η* meget vel kan gengive et kort åbent *ě*, sml. f. eks. den oskiske brug af *η* og *ω* uden hensyn til kvantiteten. S. 43 (jfr. s. 32 f.) antages *ējī*, *ēī* og *īī* for opstået af en og samme grundform ved forskellig accentuering og stavelsedeling. Med slige vilkårligheder opnås let resultater. S. 57 forklares dat. sg. *rē* ved sammensmeltning af stammeudlyden med dat. suff. *-ai* under henvisning til de formentlig parallelle dativer på *-ōi*, *-āi* af *-ō-ai*, *-ā-ai*; herved må altså tænkes på en stammeform *rē-*, men denne er jo opstået af *rēi-* (ind. *rāy-*) foran konsonant; foran vokal (altså ogs. dat. *-ai*) var stammeformen *rēj-*. S. 172, note 5 omtales overgang *oi* > *ō* i falisk, vsa. bevaret *oi*; dette sidste eksemplificeret bl. a. ved *foied*, hvor dog *-oi-* naturligvis er sekundært (**fodied*, lat. *hodie*) og altså aldeles ikke hører herhen. S. 195, note 1 antages *tibi*, *sibi* at have været opr. instrumentalis, uden småligt hensyn til ind. *tubhyam* eller det syntaktiske. S. 235 f. om det konsonantiske *u* i f. eks. *genua*: «etymologisch [!] ist . . . das sonantische *u* das ursprüngliche, so *genu* vgl. *γόνυ* . . . Skiftet mellem *u* og *ω* er jo förlatinsk: *γόνυ*, **γόνυ* *fa* : *γόνυ*, *μῆθρη* : *μῆθρη* o. s. v., man kan altså ikke udenvidere af det sonant. *u*'s koeksistens slutte at det er det oprindelige, sml. f. eks. oldgerm. adjj. på *-o*, *-u* af germ. *-wa-*. Forf. har regnet ganske mekanisk: *genua* er = *genu* + suff. *-a*, altså er *-u* det opr. Et par eksempler på en noget ejendommeligt logik. S. 45 omhandles tilfælde som (metr.) *ābicio* vsa. metr. *ābjicio*. Forf. mener her at der på grund af disse formers koeksistens i pøesi! ikke kan tales om en «almengyldig» lydlov (*jī* > *i*). Han synes altså ikke at vide, at en bortfalden lyd kan restitueres ved analogi, hvad jo må antages her, da *ābicio* ellers vilde være ubegribeligt. S. 245 (der er tale om skifte mellem sonant. og kons. *u* i *sueo* o. a. hos Lucretius o. a.) . . . «hier gibt den Ausschlag, dasz bei *sueo* der Sonant *u* älter und häufiger ist als der Konsonant *u*; er ist offenbar gesetzmässig. Es konnte aber auch nicht anders sein, Denn in den meisten . . . Formen dieses Präsens, z. B. in *sueo*, *sues* . . . *sueam* . . . *sueant* musste

der Akzent auf der Anfangssilbe ruhen, das ŭ war also notwendig Sonant oder wurde es.» Hvad er meningen? og hvad har accent-tegnet at gøre i disse fra poesi hentede former? — Endelig et par pragtstykker af forf.'s filologisk-lingvistiske dybsind. S. 224, note 1: [mihĩ] «ebenso bei Seneca . . . Dasz die Länge nur im Herc. Oet. vorkommt, ist natürlich kein Zufall; welche Bedeutung aber dies für die sprachliche Entwicklung [!!] des Seneca hat, weisz ich nicht zu sagen» og s. 232, note 1: «. . . bei Catull sind *mihi* und *tibi* in Längen und Kürzen ziemlich gleichmäszig gestellt . . . aber Catull hat öfters *sibi* (warum?)». Ja hvorfor?, spørger også bogens læser dybt interesseret, men med en pinlig følelse af, at når selv prof. Maurenbrecher ikke kan klare disse i lige grad subtile og vigtige problemer, bør man vist for stedse opgive håbet om deres løsning.

Th. V. Jensen.

E. Norden, Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. Dritter Abdruck. Leipzig u. Berlin, Teubner. I. 1915. XX + 450 + 22 SS. II. 1918. S. 451—968 + 20 SS.

Das bekannte und bedeutende Werk Norden's erschien 1898 und wurde in dieser Zeitschrift 3. R. VIII 121—25 (1900) ziemlich ausführlich besprochen. 1909 erschien ein «zweiter Abdruck», und jetzt liegt also der dritte vor; der 3jährige Zwischenraum zwischen den zwei fortlaufend paginierten Bänden ist durch den Krieg hinlänglich erklärt.

Dass das Buch so grosse und schnelle Verbreitung gefunden hat, ist sehr erfreulich; für viele wichtige Fragen nicht nur der antiken sondern auch der Welt-Litteratur ist viel daraus zu lernen und manche Anregung daraus zu entnehmen. Dass der Verfasser sich zu einer Neubearbeitung nicht hat entschliessen können, begründet er im Vorwort zum 2. Abdruck nicht nur mit Mangel an «Kraft und Zeit», sondern auch damit, dass die Hauptprobleme des Werks inzwischen seinem «Interesse ferner gerückt» sind. Das ist für die Leser bedauerlich, aber jeder, der wissenschaftlich arbeitet, wird es begreiflich finden; wo die Hauptgedanken unverändert geblieben sind, gehört viel Selbstüberwindung dazu die einzelnen morschen Fäden aufzusuchen und zu ersetzen. Der Verf. hat sich daher entschlossen keine neue Auflage zu machen sondern nur neue Abdrücke, die der ersten Auflage von Zeile zu Zeile folgen, was für das Citiren sehr bequem ist. Abgesehen von Berichtigung der Druckfehler, Glättung des Stils und einer

nødvendigvis blive meget omfangsrig og ligeså kedsommelig som selve bogen. Derfor blot nogle enkeltheder. Som pragtstykker af forf.'s statistik kan henvises til s. 22, 66—77, 187—90, 230—31; s. 73, note 2 læses: «dafür, dasz o-Anlaut nach *quae* bei Terenz vom plantinischen Gebrauch so abweicht (14,7 % gegen höchstens 13 % des Normalen), habe ich keine Erklärung; da es sich nur um fünf Stellen handelt, könnte Zufall mitspielen». Kommentar overflødig. — Nogle eksempler på forf.'s sprogvidenskab. S. 9, note 5 og s. 95 antages at genitiver som *quouis* er opstået af loc. på *-oi*, hvortil, da loc.-formen var «uklar» blev føjet gen. suff. *-us*. S. 39 påstås, at *-ηιος* i gengivelse af latinske navne på *-eius* nødvendigvis viser at det lat. *e* var langt. Her overses forskellen i kvalitet mellem *η* (= *æ*) og lat. *ē* (= lukket *ē*, mens *ě* var åbent), så at *η* meget vel kan gengive et kort åbent *ě*, sml. f. eks. den oskiske brug af *η* og *ω* uden hensyn til kvantiteten. S. 43 (jfr. s. 32 f.) antages *ējī*, *ěī* og *īī* for opstået af en og samme grundform ved forskellig accentuering og stavelsedeling. Med slige vilkårligheder opnås let resultater. S. 57 forklares dat. sg. *rē* ved sammensmeltning af stammeudlyden med dat. suff. *-ai* under henvisning til de formentlig parallelle dativer på *-ōi*, *-āi* af *-ō-ai*, *-ā-ai*; herved må altså tænkes på en stammeform *rē-*, men denne er jo opstået af *rēi-* (ind. *rāy-*) foran konsonant; foran vokal (altså ogs. dat. *-ai*) var stammeformen *rēj-*. S. 172, note 5 omtales overgang *oi* > *ō* i falisk, vsa. bevaret *oi*; dette sidste eksemplificeret bl. a. ved *foied*, hvor dog *-oi-* naturligvis er sekundært (**fodied*, lat. *hodie*) og altså aldeles ikke hører herhen. S. 195, note 1 antages *tibi*, *sibi* at have været opr. instrumentalis, uden småligt hensyn til ind. *tubhyam* eller det syntaktiske. S. 235 f. om det konsonantiske *u* i f. eks. *genoa*: «etymologisch [!] ist . . . das sonantische *u* das ursprüngliche, so *genu* vgl. γόνυ . . .». Skiftet mellem *u* og *ω* er jo förlatinsk: γόνυα, *γόνυα : γόνυ, μέθυη : μέθυ o. s. v., man kan altså ikke udenvidere af det sonant. *u*'s koeksistens slutte at det er det oprindelige, sml. f. eks. oldgerm. adjj. på *-o*, *-u* af germ. *-ica-*. Forf. har regnet ganske mekanisk: *genua* er = *genu* + suff. *-a*, altså er *-u* det opr. — Et par eksempler på en noget ejendommelig logik. S. 45 omhandles tilfælde som (metr.) *ābicio* vsa. metr. *ābjicio*. Forf. mener her at der på grund af disse formers koeksistens i poesi! ikke kan tales om en «almengyldig» lydlov (*jī* > *i*). Han synes altså ikke at vide, at en bortfalden lyd kan restitueres ved analogi, hvad jo må antages her, da *ābicio* ellers vilde være ubegribeligt. S. 245 (der er tale om skifte mellem sonant. og kons. *u* i *sueo* o. a. hos Lucretius o. a.) . . . «hier gibt den Ausschlag, dasz bei *sueo* der Sonant *u* älter und häufiger ist als der Konsonant *q*; er ist offenbar gesetzmässig. Es konnte aber auch nicht anders sein, Denn in den meisten . . . Formen dieses Präsens, z. B. in *sueo*, *sues* . . . *sueam* . . . *sueant* musste

der Akzent auf der Anfangssilbe ruhen, das ŭ war also notwendig Sonant oder wurde es.» Hvad er meningen? og hvad har accent-tegnet at gøre i disse fra poesi hentede former? — Endelig et par pragtstykker af forf.'s filologisk-lingvistiske dybsind. S. 224, note 1: [mihī] «ebenso bei Seneca . . . Dasz die Länge nur im Herc. Oet. vorkommt, ist natürlich kein Zufall; welche Bedeutung aber dies für die sprachliche Entwicklung [!!] des Seneca hat, weisz ich nicht zu sagen» og s. 232, note 1: «. . . bei Catull sind *mihi* und *tibi* in Längen und Kürzen ziemlich gleichmäszig gestellt . . . aber Catull hat öfters *sibi* (warum?)». Ja hvorfor?, spørger også bogens læser dybt interesseret, men med en pinlig følelse af, at når selv prof. Maurenbrecher ikke kan klare disse i lige grad subtile og vigtige problemer, bør man vist for stedse opgive håbet om deres løsning.

Th. V. Jensen.

E. Norden, Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. Dritter Abdruck. Leipzig u. Berlin, Teubner. I. 1915. XX + 450 + 22 SS. II. 1918. S. 451—968 + 20 SS.

Das bekannte und bedeutende Werk Norden's erschien 1898 und wurde in dieser Zeitschrift 3. R. VIII 121—25 (1900) ziemlich ausführlich besprochen. 1909 erschien ein «zweiter Abdruck», und jetzt liegt also der dritte vor; der 3jährige Zwischenraum zwischen den zwei fortlaufend paginierten Bänden ist durch den Krieg hinlänglich erklärt.

Dass das Buch so grosse und schnelle Verbreitung gefunden hat, ist sehr erfreulich; für viele wichtige Fragen nicht nur der antiken sondern auch der Welt-Litteratur ist viel daraus zu lernen und manche Anregung daraus zu entnehmen. Dass der Verfasser sich zu einer Neubearbeitung nicht hat entschliessen können, begründet er im Vorwort zum 2. Abdruck nicht nur mit Mangel an «Kraft und Zeit», sondern auch damit, dass die Hauptprobleme des Werks inzwischen seinem «Interesse ferner gerückt» sind. Das ist für die Leser bedauerlich, aber jeder, der wissenschaftlich arbeitet, wird es begreiflich finden; wo die Hauptgedanken unverändert geblieben sind, gehört viel Selbstüberwindung dazu die einzelnen morschen Fäden aufzusuchen und zu ersetzen. Der Verf. hat sich daher entschlossen keine neue Auflage zu machen sondern nur neue Abdrücke, die der ersten Auflage von Zeile zu Zeile folgen, was für das Citiren sehr bequem ist. Abgesehen von Berichtigung der Druckfehler, Glättung des Stils und einer

einzelnen grösseren Aenderung ist der Text unverändert geblieben, und wesentlichere Berichtigungen und Zusätze sind in besonders paginirten «Nachträgen» gegeben — ein ganz praktisches Verfahren, wo so wenig wie hier an Einzelheiten zu ändern ist. Es wird öfters auf Lücken der Darstellung und der Forschung hingewiesen, z. B. betreffend die griechischen Kenntnisse des occidentalischen Mittelalters; hoffentlich finden diese Hinweise Beachtung. Dann hat Norden aber auch die Pflicht einmal nach Jahren in einer wirklichen Neubearbeitung des Buchs die Summe zu ziehen aus den Bemühungen auf dem von ihm erschlossenen Gebiete; er ist selbst der nächste dazu.

Jan. 1919.

J. L. Heiberg.

Ove C. L. Vangensten, Leonardo da Vinci's Sprog, en stilistisk-sproglig undersøgelse. I. Del. Stil og Syntaks. Christiania 1917, Dybwad. XI + 239 S.

Forfatteren, der sammen med A. Fonahn og H. Hopstock i 1911—1916 udgav nogle anatomiske Haandskrifter af Leonardo da Vinci «Quaderni d'Anatomia» I—VI, har i det foreliggende Skrift sat sig til Opgave at behandle Leonardos Sprog fra rent linguistisk Synspunkt.

Bogen indledes med en Redegørelse for *Benedetto Croce's* System, i dennes «*Estetica come Scienza dell' Espressione e Linguistica generale*» (*Filosofia dello Spirito I*), hvilket i Korthed udtrykt bygger paa den Sætning, at Kunstens (Sprogets) Indhold er dens Form, og at Kritikerens Kunst er at reproducere Kunstværket hos sig selv, gøre sig til ét med Kunstneren i det Øjeblik denne havde Intuitionen og følgelig skabte dens Expression. «Sproget er perpetua creazione; det, som engang er blevet udtrykt ved et ord, gentages ikke uden som reproduktion af det allerede producerte»; Forfatteren betoner dog her med Voszler den kollektive Aktivitet i Nationalsprogene. I Syntaxen kan altsaa en Mands Individualitet give sig Udtryk, naar han søger den adæquate Form for sin Tanke, som da bliver Tanken selv, saaledes som vi kritisk (æsthetisk-linguistisk) faar med den at gøre (S. 47). Det afgørende i dette Ræsonnement — som ogsaa Anmelderen ad anden Vej og uden at kende Croce's Filosofi har udviklet i «Den æsthetiske Opfattelse af Kunst» 1906 — er, at man fremfor alt maa søge det sammenbindende i en Digers eller Forfatters Ord, som den Kraft, der giver os Muligheden for at reproducere disse korrekt, i Modsætning til den vilkaarlige Analyse, der stadig bryder For-

men og søger Forklaringen paa Forfatterens Mening i biografiske Associationer o. l.

Efter Indledningen følger 3 Kapitler, «Leonardos æstetiske teorier», «Lidt om Leonardos kundskaber, studier, hans forhold til forgjængerne, til Humanisterne og til «la questione della lingua», og «Leonardo som forfatter». — Forf. indtager, ligesom Benedetto Croce («Leonardo filosofo», i Conferenze Fiorentine) et meget nøgternt Standpunkt, idet han er fuldtud klar over, at Leonardo var Middelalderens Elev, og at hans Theorier først faar personlig Betydning, hvor de præges af hans Begejstring for selve det Arbejde han havde for, medens hans almindelige Betragtninger om Kunstarternes indbyrdes Forhold osv. var uoriginale og ligesom ikke sandfærdige, fordi de bl. a. var bevidst uretfærdige imod den store Poesi (Dante). Anmelderen kunde have ønsket, at Leon Battista Alberti's virkelig banebrydende Arbejde i Kunsttheorien var blevet omtalt som Modsætning.

Naar det S. 62 hedder «Leonardo var ingen lærd mand», og S. 63 «Det som slaar en, — — er den næsten utrolige alsidighed i hans læsning», maa denne tilsyneladende Selvmodsigelse forstaas paa samme Maade som, naar man kunde sige om Goethe, at han var ikke Professor. Forfatteren citerer et Sted af «Codice Atlantico» fol. 119 v., hvori Leonardo, sandsynligvis overfor Humanisterne, forsvarer sin Uafhængighed: «So bene, che per non essere io litterato — — —: Or non sano questi che le mie cose son più da esser tratte dalla sperientia che d'altrui parola, la quale fu maestra di chi bene scrisse, e così per maestra la piglio, e quella in tutti casi allegrò.» Skøndt Leonardo i udstrakt Grad benyttede latinske Forfattere, findes der meget faa Latinismer i hans Stil, hvilket i sig selv er et fint Træk af hans Selvstændighedstrang. Hans Sprog var vel ogsaa i dets uklare Rigdom uimodtageligt for Latinitet; deri var hans Aand i det hele forskellig fra Alberti's.

S. 73 læser vi den traditionelle Charakteristik af Leonardo da Vinci som Maler: «Den straalende, frodig skapende fantasi, som vi kjender fra hans billedværker. — — Experimentatoren, som sætter sine herligste kunstværker paa spil for at forsøge en ny farveblanding.» Skulde det ikke snart være paa Tide, at ogsaa denne Side af Leonardos Virksomhed blev inddraget under Kritikken? Var der en Egenskab, han manglede som Kunstner, var det vel netop den frodige Fantasi, sammenlignet med Giotto, Michelangelo eller Ratael; straalende er hans Billeder heller ikke; og det med Experimenterne, hvorved han risikerede sine herlige Værker, er Vasari's Forklaring. Naar Leonardo har præsteret forholdsvis lidt, er dette vel allerede Tegn paa, at han ikke var en egentlig skabende Aand; hans Interesse var her, ligesom i alle andre Forhold, Reflexion over og Raffinement af Problemer og Motiver, som han for største Delen fandt i ældre Kunst. De

tilsyneladende saa fantastiske Bjærgformationer i hans Billede «la vierge aux rochers» er kun Stiliseringer af Formationer, som de ældre Florentinere havde dyrket, f. Ex. i Billeder af den hellige Hieronymus foran sin Klippehule; det nye ligger i den bizarre Idé at sætte Madonnagruppen ind i en saadan Hule og at male Billedet natteagtigt, for at faa de reliefgivende Kontraster af lyst og mørkt til at virke stærkt (herom handler store Partier af Malerbogen); men selve dette Princip var skabt af Masaccio. Skulde Anmelderen udtale sin personlige Mening om Leonardo da Vinci som Maler, maatte det blive den, at han med Iver forsøgte at give sig selv den Fantasiens Frodighed, som han manglede; og at det er saa meget des beundringsværdigere, at han overhovedet har præsteret saa stærke Kompositioner som det ødelagte Sforzamonument, Rytterkampen og Nadveren. Men med en Kunstner af Rafaels Storhed bliver der aldrig Tale om at sammenligne ham, ligesaa lidt som Goethe nogensinde kan maales med Shakespeare.

Hovedafsnittene (S. 82—205) er «Leonardos stil» og «Bemærkninger om syntaktiske forhold hos Leonardo». Forfatteren viser sig strax her som en meget grundig Kender af Skrifterne, og fører os paa en fængslende Maade gennem et righoldigt Udvalg af Citater af disse for at vise den indre Sammenhæng: «hvorledes de formelle udtryk opstaar — gjerne oprindelig ved laan — udvikler sig og krydser hverandre» (S. 90). I Leonardo's hele Virksomhed finder vi den dobbelte Tendens til at følge alle Tankens Sideveje, og til at vende tilbage stadig til samme Stof og bygge beslægtede Emner op om en oprindelig Kerne. Sjældent afspejler denne dobbelte Tilbøjelighed, der vel findes til en vis Grad hos enhver Forfatter, sig saa tydeligt som hos ham i selve Formen (S. 105). Denne Letbevægelighed indrømmer han selv («ma questo non è al proposito nostro» hedder det, naar han føler, at han er ved at tabe Traaden), og med stor Gratie forstaar han selv i Tilfælde, hvor han rider alle sine Kæpheste en efter en, at vende tilbage til sit egentlige Emne. Dette viser Forfatteren nydeligt gennem nogle lange, af ham ordnede, Citater fra de anatomiske Manuscripter i Windsor, lærerige Exempler paa, at ikke alle Manuscripter, hvori der forekommer overflødige Tanker eller Indskud, behøver at være interpolerede — noget man sikkert med Urette har villet hævde med Hensyn til et Rafael Manuscript i München, hvor i mindre Maalestok det samme er Tilfældet —. Den levende, fornyende Behandling af Stoffet medfører mange Anakoluter; ofte stanser han med et «etc.». Forfatteren kalder hans Arbejdsmaade «impressionistisk». I det tunge ofte ubehjælpomme Sprog vil Forfatteren se et Udtryk for «det tungsindige i hans natur»; men her synes det som Forf. glemmer at være Croce's Elev og indlader sig paa en Hypothese, der i det mindste ikke støttes af de anførte Citater; f. Ex.

er det ikke Anmelderen muligt at finde nogen melancholsk Tung-
hed i følgende Sætning: «la popilla dell'occhio, stante all'aria, in
ogni grado di moto, fatta dal sole, muta di magnitudine». «Man
formelig ser,» tilføjer Forf., «hvorledes tanken arbejder sig frem
under pennen.» Nej, vi ser kun en nøjagtig Beskrivelse af det
successive i Fænomenet.

Leonardo's sproglige Evne laa navnlig i hans Sans for Or-
denes egen Udtryksfuldhed; han samlede paa karakteristiske Ord,
som ikke var forslidte, hvilket direkte fremgaar af et Sted, hvor
en 60 Udtryk om Vandets Bevægelse er opregnede; saadanne Ud-
tryk benyttede han atter, naar han skrev om Blodets Bevægelse
eller om Fordøjelsen; andre Gange personificerer han Sanserne til
at blive «Sjælens Officerer» og gennemfører da sin Stil med lutter
militære Udtryk, paa hvilken Maade han næsten beskriver Kuldens
Indvirkning paa Menneskelegemets Funktioner som Indtagelsen af
en Fæstning. Eller han gennemfører at bruge lutter Udtryk, der
har med Forplantningen at gøre, eller som svarer til Forestillingen
om Naturens styrende Magt. Han forsøger i enkelte Beskrivelser
af frygtelige Naturfænomener at hæve sig til digterisk Flugt,
saaledes navnlig i den — allerede fra Malerbogen berømte —
Skildring af «Syndfloden». Typisk er følgende Citat fra et und-
givet Manuscript i British Museum (The literary works of Leo-
nardo da Vinci, ed. I. P. Richter N° 1217); her skildres Lynet:

«Esemplo della saetta fra' nuvoli. O potente e già animato
strumento dell'artificiosa natura, a te, non valendo le tue gran
forze, ti conviene abbandonare la tranquilla vita e obbedire alla
legie che Iddio e'l tempo diede alla gienitrice natura. O, quante
volte furono vedute le inpaurite schiere de' delfini e de' gran
tonni fugire da l'inpia tua furia, e tu che . . . fulminando giene-
rasti nel mare subita tenpesta con gran busse e sommersione di
navili, con grande ondamento enpiendo gli scoperti liti degli in-
pauriti e sbigottiti pesci, togliendosi a te per lasciato mare rimasi
in loco divenivano soperchia e abbondante preda de' vicini popoli.»

I denne rhetoriske Sammenhæng er indflettet det «Exem-
pel», der egentlig interesserer ham: Delfinernes og Tunfiskenes
Flugt ind mod Strandbredden. Forfatteren antager, at denne
Skildring skyldes Selvoplevelse; dette behøver dog ikke at være
Tilfældet, ja rent stilistisk tyder vel Udtrykket «o, quante volte»
paa, at Leonardo kun beretter noget, man ofte har hørt. Og
sammenligner vi Stedet med en virkelig Digters Beskrivelse af
saadanne Fænomener, der heller ikke hos ham behøver at skyldes
Førsteindtryk, men snarere en levende Fantasi, er det aabenbart,
at Leonardos Forestillingsevne — eller for at tale med Croce
hans «Intuition» og dermed hans «Expression» d. v. s. det litte-
rære Udtryk — er betydeligt svagere. Vi tænker paa den sam-
tidige Digter, Luigi Pulci's Beskrivelse af en Storm i Morgante
Maggiore. XX, 30 fg. Her findes baade Bølger og Lyn og Del-

finer, og det kan jo ikke nægtes, at vi selv ganske anderledes her kommer ud paa det oprørte Hav. I st. 37 skildres Delfinernes Tilsynekomst i følgende Linjer, der i Hovedsagen er komiske:

Come un infermo si rammaricava (sc. il mare);
E'l mar pur ruggia, e i dalfin si vedieno
Ch'alcun talvolta la schiena mostrava;
E tutto il prato di pecore è pieno.

Kæmpen Morgante blæser det hele en lang Marsch, medens alle øvrige er slaaede af Rædsel:

Morgante pur con la tromba aggettava,
E non temeva nè tuon nè baleno;
E non si vuol per nulla al mare rendere,
Che non credea che'l ciel lo possi offendere.

Men Virkningen af den nævnte fjerde Linje, med sin gemytlige Sammenligning af Delfinerne med Køer paa Marken, er mere end komisk, den er tillige grandios, fordi den i ét Træk tegner hele Havfladen, gjort levende af lutter Delfinrygge; her har vi det typiske Exempel paa Intuitionen der bliver Expression, i Kraft af det virkelige indre Syn af Helheden af Tingene eller Naturen.

Fastholder vi Croce's udmærkede Betragtningssmaade, giver den os i saadanne Tilfælde en objektiv Maalestok for den Grad af Herredømme over Fantasiens, som en Forfatter har naaet, og stiller ikke blot — som Vangensten synes i noget for høj Grad at mene — det Krav til os, at vi skal acceptere hans hele Sprog som følelsesbetonet Udtryk for hans Interesser. Det bliver klart netop gennem de vidtløftige, endog statistiske, Undersøgelser af Leonardo da Vinci's Sprog, at hans Egenart, og om man vil hans Fortjeneste, ligger i et lavere Niveau end de virkelige Digteres, der ikke var mindre analytiske end han, men samtidig større i det synthetiske. Hele Leonardo's Sprogkunst findes i følgende Linjer af Dante (Inferno IX, 67), og samtidig finder vi her den Helhed i Billedet, som Leonardo aldrig naaede, hvor gerne han vilde:

un vento
Impetuoso per gli avversi ardori
Che fier la selva, e senza alcun rattento
Li rami schianta, abbatte e porta fori,
Dinanzi polveroso va superbo,
E fa fuggir le fier e li pastori.

Vilhelm Wanscher.

W. S. Teuffels Geschichte der römischen Literatur. Sechste Auflage, unter Mitwirkung von Erich Klostermann, Rudolf Leonhard und Paul Wessner neu bearbeitet von Wilhelm Kroll und Franz Skutsch. I—III. Leipzig u. Berlin 1910—16, Teubner. X + 540 S., VI + 348 S., VIII + 579 S.

Den nye Bearbejdelse af Teuffels kendte og skattede Haandbog har haft en vanskelig Tilblivelse. Der begyndtes med 2. Bind, omfattende Tiden fra 31 f. Chr. til 96 e. Chr. (1910); derefter fulgte 3. Bind, til Oldtidens Slutning (1913); sidst 1. Bind, Republikkens Litteratur (1916). Mellem Udgivelsen af 2. og 3. Bind døde Skutsch; hans Medvirkning kom derved til at indskrænke sig til at bearbejde Digterne fra Juvenal til Ausonius; den ældre romerske Poesi, som vel skulde have været hans Hovedopgave, kom han ikke til at behandle. Af Medarbejderne blev Wessner ved Krigen forhindret i at deltage virksomt i Bearbejdelsen af 1. Bind; saaledes har Kroll maattet gøre Løvens Part af det store Arbejde. Iøvrigt har det været fordelt saaledes, at Klostermann overtog de christelige Forfattere, Leonhard Juristerne og Wessner Grammatikerne. En udførlig og samlet Redegørelse for Værkets Plan og Fordelingen af Arbejdet savnes; dens naturlige Plads havde været i Fortalen til 1. Bind, men man forstaar at det under de Forhold, hvorunder det fremkom, ikke var let at give den dér. Den maa nu søges sammen af tre Fortaler og er endda ikke synderlig tilfredsstillende.

Teuffels eiendommelige Anordning af Stoffet, saavel hans Inddeling i et «almindeligt og sagligt» og et «særligt og personligt» Afsnit, som hans korte Paragrapher og lange Anmærkninger, er bibeholdt; ligesaa hans Princip, at citere de vigtigere Kildesteder in extenso i Anmærkningerne. En vigtig principiel Ændring er derimod Begrænsningen af Henvisninger til den moderne Litteratur. Teuffel og hans Efterfølger Schwabe havde paa dette Punkt endnu tilstræbt Fuldstændighed; den nye Bearbejdelse har opgivet den. Denne Resignation vil vistnok adskillige af dem der benytter Haandbogen beklage; det havde sine Fordele at have en Bog for den romerske Litteraturhistorie der svarede til Goedeke's Grundriss for den tyske. I Praxis vil Tabet dog neppe føles stærkt; Reduktionen er væsentlig gaaet ud over den ældre Litteratur til Forfatterne, og den har man netop paa dette Omraade let ved at finde Fortegnelser over; desuden har Bearbejderne sørget for at henvise til Litteraturberetninger (Bursians Jahresbericht o. l.), hvor saadanne fandtes. En Gennemgang af et Par Artikler, hvor jeg var i Stand til at kontrollere Udvalget, tyder paa at det er foretaget med forstandigt Skøn, og at intet væsentligt Middel til at orientere sig om Spørgsmaalene er forbigaaet.

Ved Bearbejdelsen er Udgiverne i det Hele gaaet skaansomt frem mod Teuffels Text, og har i Hovedsagen ladet Ændringerne

gaa ud over Anmærkningerne. Dette maa i høi Grad billiges; Teuffel forstod i ikke ringe Grad den Kunst at karakterisere kort og træffende, og havde en god Smag og et sundt Judicium; hans gennemførte Knaphed i Formen og fuldstændige Frihed for Frasemageri gør ogsaa at der ikke er meget at rette i hans Overblik. Dog er Indgrebene, som Kroll selv bemærker i Fortalen til 1. Bind, blevet stærkere i denne den sidst udgivne Del af Værket; den nyere Tids intensive Forskning paa dette Omraade med dens stærkere Betoning af den litterære Sammenhæng har vel ogsaa gjort dette naturligt.

De forskellige Bearbejdere af Værket har fulgt nogenlunde eensartede Principper; saaledes har Skutsch i sin Behandling af Juvenal (den eneste betydeligere Forfatter han har bearbejdet) holdt sig nær til Teuffel og kun grundig omarbejdet Afsnittene om Scholier og Haandskrifter samt tilføjet nogle stærkt tiltrængte Bemærkninger om Metrikken. Wessner har i Behandlingen af Grammatikerne (f. Ex. Verrius Flaccus, Hyginus) givet overskuelige Lister over de Værker hvis Titel kendes (hos Teuffel gemte de sig i Citater af Kildesteder), men i det Væsentlige holdt sig indenfor de givne Rammer. Derimod har de christelige Forfattere, som Teuffel havde behandlet noget stifmoderligt, af Klostermann faaet en meget udførlig Behandling; Udvidelserne har ganske vist væsentlig kun ramt Anmærkningerne, men har her et betydeligt Omfang. Som Helhed er dog Værket fra 5te Udgave kun voxet med ca. 100 Sider, hvad der maa siges at være en beskedet Forøgelse, naar Hensyn tages til de sidste 25 Aars overordentlig rige Produktion paa den romerske Litteraturhistories Omraade.

Ved Værkets Inddeling i tre Bind i Stedet for som tidligere i to er der fremkommet et lille Misforhold som det maaskee har nogen principiel Interesse at pege paa. Snittet mellem 5te Udgaves to Bind faldt sammen med den gamle Adskillelse mellem Guldalderen og Sølvalderen i den romerske Litteratur, idet 2. Bind begyndte med Tibers Regering. At denne Deling er naturlig og vel begrundet, selv om den, som alle saadanne Indsnit, medfører visse Vilkaarligheder, turde der være almindelig Enighed om. I den nye Udgave begynder tredje Bind med Domitians Død, hvor der sikkert ikke ligger noget naturligt litterært Skel. Mere Vægt lægger jeg dog paa Adskillelsen mellem 1. og 2. Bind. Det egentlige Skel i den romerske Litteraturs Historie ligger efter min Mening ikke ved Overgangen til Keiserdømmet, men midt i den Ciceronianske Periode. Forfattere som Cicero, Varro og Lukrets hører endnu sammen med den archaiske Periode; de er i umiddelbar Kontakt med den hellenistiske Kultur, ligesom hele den ældre romerske Litteratur; de lever af og i den. Med Atticismen og Neoterikerne begynder noget principielt Nyt, der stiller sig i skarp Opposition til hele den tidligere Maner og leder umiddelbart over til den augusteiske Tids Klassicisme. Her vilde

det være rigtigt og veiledende at lægge Indsnittet mellem 1. og 2. Bind af en romersk Litteraturhistorie. Lod man saa 2. Bind gaa til Archaismens Indtræden, havde man atter her et naturligt Skel; og man vandt endda den rent udvortes Fordel, at de tre Bind blev nogenledes af samme Omfang.

At gennemarbejde et Værk som dette fra Ende til anden vilde vel ingen Anmelder magte eller falde paa. Jeg har gjort nogle Stikprøver, dels paa Punkter hvor jeg selv var hjemme, dels for at søge Belæring. Denne faar man, som i de ældre Udgaver af Bogen, kort og overskueligt, uden Vidtløftighed; eksempelvis skal jeg nævne Behandlingen af Forfattere som Plautus og Ennius, hvor der gives et udmærket Overblik over Forskningens Stand, med Hensyntagen til dens nyeste Resultater. (Stundom gaar denne Hensyntagen mig lidt for vidt, som naar Varros Beretning om Plautus's Livsskæbne under Henvisning til Leos Kritik udelades helt af Texten og kun behandles i en Anmærkning. — Under Pseudolus giver Kroll en ret udførlig Kritik af de moderne Forsøg paa at eftervise Kontamination; den falder noget udenfor Værkets Stil, og dens Resultat stemmer ikke helt med den Maade, hvorpaa lignende Forsøg omtales ved andre Stykker. Korrektore havde det vel været at give en principiel Redegørelse i en Anm. t. § 98, hvor Plautus karakteriseres. — Fortræffelig er Behandlingen af Cantica-Problemet i § 98 Anm. 5). — I Behandlingen af Cicero er i det Hele Teuffels særdeles forstandige og maadeholdne Charakteristik blevet staaende; i Enkeltheder er der rettet meget, og næsten alle Rettelser er Forbedringer. Paafaldende er det at man i den romerske Litteraturhistorie stadig savner en virkelig Redegørelse for Ciceros Stil i dens historiske Sammenhæng. De faa Bemærkninger om hans Ungdomstalers asiatiske Farve (§ 178, 1) rammer ikke Sagens Kerne: hans færdige Talerstils Forhold til den tidligere Udvikling. Og om den høist eiendommelige Stil i hans filosofiske Skrifter er der, saa vidt jeg ser, intet udover en Notits i § 183, 3. Ligheden med et Skrift som *περὶ νόμον* — vistnok det eneste bevarede Stykke græsk Philosophi der formelt staar Cicero nær — kunde dog maaskee have været fremhævet. — Under Sueton savner man en lidt retfærdigere Bedømmelse end Teuffel havde givet. Det oversees for det Første at Suetons Biographier sikkert er ment som et Supplement til Historieskrivningen, der jo paa hans Tid forelaa fyldig nok for hele det behandlede Tidsrum; hvis vi havde den, i Stedet for nogle Brudstykker af Tacitus's to Værker og Excerpter af Dio, vilde vi sikkert skønne mere paa ham end vi nu gør. Naar det dernæst hedder (§ 347, 8) at Sueton manglede psykologisk Finhed, saa er dette utvivlsomt for stærkt sagt. Han havde ialtfald megen Evne til at udvælge psykologisk karakteriserende Enkeltheder (man tænke f. Ex. paa Biographier som Caligula og Vespasian); og at han selv overfor større Opgaver

ikke behøvede at komme helt tilkort, viser hans Biographi af Augustus.

Af saadanne Bemærkninger kunde der gøres flere; men nye Synspunkter for en Forfatters litterære Eiendommelighed og Værd er ikke det man fortrinsvis vil søge i en Bog som denne. Den skal angive Forskningens Standpunkt i alle Enkeltheder, og det gør den. Man tør trygt gaa ud fra at den nye Udgave af Tenfels Værk vil hævde sin Plads som den fuldstændigste, paalideligste og mest praktiske Haandbog i den romerske Litteraturs Historie.

A. B. Drachmann.

Theophil Klee, Zur Geschichte der gymnischen Agone an griechischen Festen. Leipzig u. Berlin 1918, Teubner. VIII + 136 s. M. 6—.

Trots det att Herzogs gräfningar på Kos afslutades redan 1904, ha hittills blott provisoriska berättelser öfver resultaten och spridda prof ur den rika inskriftsskörden gifvits. Under gräfningarna påträffades bl. a. urkunder rörande instiftandet af en penteterisk fest i midten af det 3. århundradet f. Kr. i sammanhang med en utvidgning af helgedomen och två stora stelar med listor öfver segrarena vid spelen. Dessa listor har Herzog öfverlämnat till bearbetning åt sin lärjunge Klee, hvars arbete utgifvits posthumt. Utgående från dessa listor har förf. vändt sig till en bearbetning af allmännare frågor rörande de grekiska spelen i förromersk tid. Undersökningarna, som delvis framträda i tabell- och registerform, röra följande punkter: programmen vid de olika festerna, åldersklasserna, festernas tid, listor öfver segrarena vid de fyra stora spelen och deras härkomst. Arbetet är samvetsgrannt och öfversiktligt utfördt och lämnar ett värdefullt hjälpmedel för hvar och en, som måste syssla med hithörande frågor.

Lund.

Martin P:n Nilsson.

- Arkiv för nordisk filologi*. Ny följd. XXXI 2. Do. do.
- Adolf Noreen*, Vårt Språk. 27—28. h. Do. do.
- The Dickens Reader edited and annotated by *Vilhelm Stigaard*. Kbhvn. & Kria., G. B. N. F.
- Kristoffer Nyrop*, Lærebog i Italiensk. 4. Udg. Do. do.
- Udvalgte Skrifter af *L. Annaeus Seneca*, udgivne og fortolkede af *M. Cl. Gertz*. Første Hæfte. 2. Udg. Do. do.
- Danske Grammatikere udg. af *Henrik Bertelsen*. III. Do. do.
- Saabys* Retskrivningsordbog udg. af *P. K. Thorsen*. 8. Udg. Do. do.
- Vilh. Thomsen*, Samlede afhandlinger. I. Do. do.
- Ordbog over det danske Sprog*. Første binds andet halvbind. Do. do.
- Vilhelm Boëtius*, In memoriam Mag. Petri Estrup. Kbhvn., Høst.
- Carl Clemen*, Religionsgeschichtliche Bibliographie. Jahrg. III—IV. Leipzig u. Berlin, Teubner.
- Richard Heinze*, Die lyrischen Verse des Horaz. Do. do.
- Rudolf Hirzel*, Der Name. Do. do.
- Hans Leisegang*, Der heilige Geist. I 1. Do. do.
- Carl J. S. Marstrander*, Caractère indo-européen de la langue hittite. Kria., Dybwad.
- Hjalmar Falk*, Altwestnordische Kleiderkunde. Do. do.
- Chaucer-Handbuch für Studierende, herausgeg. von *Max Kaluza*. Leipzig, Tauchnitz.
- Rudolf Herzog*, Aus der Geschichte des Bankwesens im Altertum. Giessen, Töpelmann.
- Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXLII. Förhandlingar och uppsatser 32. Helsingfors.
- Rolf Pipping*, Erikskrönikans ljudlära enligt texten i cod. Holm. D 2. Åbo.
- Neuphilologische Mitteilungen* 1918, 7—8. 1919, 1—4. Helsingfors.
- Maal og minne* 1918, 3—4. 1919, 1. Kria., Bymaals-laget.
- Språk och Stil* XVIII 4—5. Uppsala, Akad. bokh.
- Mitteilungen der Islandfreunde* VI 3—4. Jena, Diederichs.
- Harvard Studies in Classical Philology* XXVIII—XXIX. Cambridge Mass., Harvard Univ. Press.
- Didrik Arup Seip*, Låneordsstudier II. Kria., Aschehoug.
- Letters of *Thomas Jefferson* concerning Philology and the Classics. Ed. by *Thomas Fitzhugh*. Univ. of Virginia.
- C. Sallusti Crispi* Catilina Iugurtha Orationes et Epistulae. Rec. *Axel W. Ahlberg*. Leipzig, Teubner.
- Ciceros* Rede über das Imperium des Cn. Pompeius. Erkl. v. *Fr. Richter* und *A. Eberhard*. 6. Aufl. bearb. v. *A. Kurfess*. Do. do.
- P. Cornelius Tacitus*, Dialogus de oratoribus. Erkl. v. *G. Andresen*. 4. Aufl. Do. do.
- P. Cornelius Tacitus*, Annalen in Auswahl und der Bataveraufstand unter Civilis. Herausgeg. v. *Carl Stegmann*. Kommentar. 3. Aufl. Do. do.
- Fr. Boll*, Stern Glaube und Sterndeutung. 2. Aufl. Do. do.
- Otto Th. Schulz*, Vom Prinzipat zum Dominat. Paderborn, Schöningh.

Indhold af 8de binds 1ste og 2det hæfte.

	Side
Kortetypens Aldersrang i Sproghusholdningen. Af dr. phil. <i>Gudmund Schütte</i> på Eskjær	1
Varia. Af professor, dr. phil. <i>S. Eitrem</i> i Kristiania	26
Ad Iliadis carmen IX. Af cand. mag. <i>R. Ullmann</i> i Kristiania	37
Præfix <i>un</i> i engelsk Rigssprog og engelske Dialekter. Af mag. art. <i>Elisabeth Westergaard</i> i København	41

Anmeldelser.

Ordbog over det danske Sprog, grundlagt af <i>Verner Dahlerup</i> , udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Første binds første halvbind. Af professor, dr. phil. <i>Didrik Arup Seip</i> i Kristiania	50
Danske Grammatikere Udgivet af <i>Henrik Bertelsen</i> . I--II. Af docent, dr. phil. <i>Hjalmar Lindroth</i> i Göteborg	55
<i>A. C. Højberg Christensen</i> , Studier over Lybæks Kancellisprog. Af professor, dr. phil. <i>Herm. Møller</i> i København	57
<i>B. Maurenbrecher</i> , Parerga zur lateinischen Sprachgeschichte und zum Thesaurus. Af underbibliotekar <i>Th. V. Jensen</i> i København	68
<i>E. Norden</i> , Die antike Kunstprosa. Dritter Abdruck. Af professor, dr. phil. & litt. & sc. & med. <i>J. L. Heiberg</i> i København	71
<i>Ove C. L. Vangensten</i> , Leonardo da Vinci's Sprog. Af docent ved Kunstakademiet <i>Vilhelm Wanscher</i> i København	72
<i>W. S. Teuffel</i> , Geschichte der römischen Literatur. 6. Aufl. Af professor, dr. phil. <i>A. B. Drachmann</i> i København	77
<i>Theophil Klee</i> , Zur Geschichte der gymnischen Agone an griechischen Festen. Af professor, dr. phil. <i>Martin P:n Nilsson</i> i Lund	80

NORDISK TIDSSKRIFT
FOR
FILOLOGI

FJERDE RÆKKE

OTTENDE BINDS TREDIE OG FJERDE HÆFTE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1920

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

S. Eitrem,
professor, dr. phil.,
Kristiania.

Johan Vising,
professor, dr. phil.,
Göteborg.

C. M. Zander,
professor, dr. phil.,
Lund.

redigeret af:

Hans Ræder, dr. phil., København.

Af tidsskriftet udkommer årligt i 4 hæfter et bind, normalt omfattende 10 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris for tiden udgør 9 kr.

Under redaktørens forfald hesørges udgivelsen foreløbig af rektor Hude, Hillerød (Telf. 661), til hvem bidrag til tidsskriftet bedes sendte. Bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse udbedes under samme adresse eller til Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Klareboderne, Kbhvn. K.

D'hr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to eksemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Bøger indsendte til redaktionen.

- Verner Dahlerup*, Svensk-dansk Ordsamling. Kbhvn. & Kria., G. B. N. F.
Herodots 1. Bog, Kong Kroisos ved *Chr. Thomsen*. 2. Udg. Do. do.
Euripides's Medeia oversat med *Chr. Wilster* som Grundlag af *Sigurd Müller* og *Christian Thomsen*. 2. Udg. Do. do.
C. Julii Cæsaris Belli Gallici libri VII, *A. Hirtii Belli Gallici liber octavus*. In usum discipulorum rec. *M. Cl. Gertz*. Pars prior. Ed. quarta. Do. do.
Sofokles' Antigone ved *Niels Møller*. 3. Udg. Do. do.
Kristoffer Nyrop, Lærebog i Spansk. 7. Udg. Do. do.
Sokrates i Fængslet og Sokrates's Død. Oversat efter *Platons Dialoger Kriton og Faidon* af *M. Cl. Gertz*. 4. Udg. Do. do.
Kristoffer Nyrop, Italiensk Grammatik. 4. Udg. Do. do.
J. M. Secher, Hovedpunkter af den græske Litteraturs Historie. 3. Udg. Do. do.
Joh. Storm, Større fransk Syntax. III. Do. do.
Franske Stile til Brug ved den højere Undervisning. Samlede og udarbejdede af *Kr. Nyrop*. 2. Hæfte. Do. do.
M. Tullii Ciceronis Cato Maior de senectute. Udg. med Kommentar til Skolebrug og Selvstudium af *M. Cl. Gertz*. Do. do.
Fire Skrifter af *Lukianos* fra Samosata. Oversatte og forsynede med Oplysninger af *M. Cl. Gertz*. Do. do.

Etymologiserende Notitser. XII.

Ved E. Jessen.

Dan, Danmark. Til det i Nr. XI Anførte mod Opfattelse af Ordene som særligt danske kan føies Et og Andet. I Tydsk haves fremdeles *Ingildan*, *Halbtene*, *Saifedenus*, og Femininerne *Agidana*, *Lozdana*. Et *Danimarca* erindrer jeg bestemt at, men ikke hvor, at have seet omtalt i Nederlandene (Utrecht). I vort Danmark kjendes *Dan*, som Personnavn, i Oldtid kun som mythisk Eponym, ellers et par Gange i senere Middelalder; Index til Scriptores har 2 *Dan*, samt Johannes, Rolf, Thrugillus *Danson*. Paa Gulland findes *Dan* i Indskrift (altsaa stavet *Tan*), hvilken man vil henføre til c. 1100 (Sjonhem Indskrift). I indices, vol. IV og V af diplomatarium svecanum, og B. X af svenska landsmålen, anføres 14 tydelige Exempler paa Personnavn *Dan* i Sverig, saasom *Dan Andersson*, *Kanutus Dansun*, *Dan Niclisson*, alle fra senere Middelalder; og Navnet kaldes «tämligen vanligt»; «det ingår i ortsnamnet *Danstorp*» (Södermanland); «I *Däningaland* ingår ett af *Dan* bildat patronymicum» (Södermanland). *Halodan* var jo brugeligt Navn i Sverig og Norge fra Oldtid af, findes ogsaa i Indskrift (-*tan*), Högby i Østergötland, der antages at være fra c. 1000. Andet *Danmark* i Sverig end det før omtalte i Upland, det til hvis «Forøgelse (-at *Danmarkar* auka)» Gevjun lod Ploven grave Mælaren og kaste Jorden derfra om, saa den dannede Østkyst til Upland, kjender jeg ikke (om den islandske eller norske Visetorfatter tænkte paa det svenske eller paa det danske Danmark, sees ikke; muligvis kjendte han kun det danske). Om norsk *Danmark* siger Rygh, 'norske Gaardnavne' I, 65: «*Danmark*, Gaard i Smaalenene; fremmede Landes Navne ofte anvendte til Gaardnavne i senere Tid»; men videre: «*Danmark* findes desuden, uvist af hvilken Grund, oftere som Navn paa Holmer», samt P. 208: «Engestykket *Danmark*, hvilke Navne paa Strækninger ved Vand, stemmende med det

svenske *Danmark*, maa være indfødt norske. M. H. t. Personnavn *Dan*: P. 102: «*Danstorp*, Gaard, af Mandsnavnet *Dan*, der endnu i den senere Middelalder af og til findes i Norge, og vides brugt fremdeles paa et enkelt Sted (i Lindesnøseggen)». II, 364: «*Danzrud*, forsvundet Navn; af Mandsnavn *Dan*». I 'Gamle Personnavne i norske Stednavne', P. 57: «*Dan'r* findes af og til som Mandsnavn i Norge» (5 Citater fra Documenter), med Anførelse af Gaardnavnene *Danstorp*, *Dansrud*, *Danserud*, *Denstad*. Ifald *Danmark* som Navn paa Landet nord for Eider er laant fra Tydsk, maatte Laanet være skeet umaadelig tidligt, nemlig før *Daner* blev Folkenavn, med tilhørende Eponym og Sagn.

dís, og angelsaxisk *ides*, høitydsk *itis*, af uvis Etymologi, kan man kun modstræbende frakjende fælles Etymologi, da Betydning er ganske ens: Fruentimmer, ophøiet (især Valkyrie, endog Gudinde), eller helt hverdags (cf. *dísarsal-r* = dyngja). I Høitydsk i Elsasseren Otfrids versificerede, rimede Evangeliebog, med Accenter, der vise stærk Betoning (ikke, som i Islandsk, Længde):

floug er súnnun pad,	stérrono stráza,
uega uuólkono	zi deru ítis frono

er flog Sonnenpfad, Sternenstrasze, Wolkenwege, zu der hochvornehmen *Itis* (Frau, Prinzessin: Jomfru Maria). I Angelsaxisk, i Beowulf: *ides* Helminga, Helmingernes, en Fyrsteslegts, Princesse. Man mener, at *i-* i Islandsk er apocoperet. Saaledes ogsaa Noreen P. 118, med Bemærkning: «wenn die zweite Silbe hauptonig gewesen ist, kann das Wort zu § 146 gehören» (o: som apocoperet), hvilket følges med hans øvrige Forestillinger om oldgermanisk Accentuation (cf. ndf. ved *Honning* i Stykket *-j-*). Men Otfrid accentuerer udtrykkelig *itis*. Og til hvad for et tydsk Præfix skulde *i-* høre? Altsaa maa *id-*, *it-* være Rodstavelse. Og hvad for et islandsk Suffix skulde *-is* være? Hvor sees da Udvei til at lade de to Ord have fælles Etymologi? Hertil kommer, at angelsaxisk *-es* afviser Vokal *-i-*, der heller ikke antages af tydske Lingvister i *-tis*, men er uundværligt til fælles Etymologi.

Eider, Egidora. Man kommer naturligt til at tænke paa *aggi-r* (altsaa Havport). Men Förstemann mener: «Der erste Teil ist wohl *aggi-* in nhd. *egge*, Höhenrand».

tor-, Præfix. Jeg finder nyttigt, til tidligere Exempler (i Nr. IV og IX, og min Grammatik P. 63) paa ældre rigtig Be-

toning af *for*, hvor det nu er ubetonet, at føie dette Holbergske i P. Paars IV, 2:

At han jo let kan see *Forskiæl* paa disse tvende.

Derivata som *forskjellig*, *forbyde* beholde gammel Betoning.

-gg, som i islandsk *egg*, negtes hos Noreen at danne positio: «kurze Silbe», hvor efter kort Vocal følger 1 Consonant, «oder gg» (§ 49). Det er urigtigt. I Hofmetrum vrímle Linier som: *búin* er *egg í leggi* (corpus b. p. P. 113). *hygg* ek at heimboð *þiggi* (76). *huggendr* Munins *tuggu* (165). *uggligt* Munins *tuggu* (59). *hvárttveggja* Breiðskeggi (280). Linies penultima i Hofmetrum har altid lang Stavelse. — Mellem to Vocaler kunne vi eftergjøre saadan virkelig Fordobling, da vi selv have den i Composita, ordentlig udtalte, som: Stoppunct, Nattrøie, Pakkasse, Næbbid, Hjorddyr, Byggryn, Strømmunding, Hannattergal, Vellevned, Storraad, Straffange, Livvagt, Græssmør; samt i 8 Participia, Formen med -e: den *henrundne*, *vundne* (o: gewonnen); *vundne* (o: gewunden), *bundne*, *fundne*, *soundne*, *spundne*, *toundne*; i hvilke -d- dels aldrig virkelig har lydt, dels har været stumt i c. 600 Aar. Vanskelig er os Fordobling i Udlyd, hvor den vil gjøre sig os til Stavelse, hvorfor Dansk nødtes til at gjøre Genitiver som *huiss* til *Huses* (Stødtone bevaret); mit *Huøssis* dørre (ældste Bibeloversættelse); den femte *Rosenkrandses* Sten (Michael, henved 1500) (min Grammatik P. 119). Vi have i blot skriftlig Fordobling mellem Vocaler varierende Tilnærmelser til samme Qvantitet som i virkelig Fordobling, mere f. Ex. i *dømme*, *alle*, *værre* end i *lægge*, *ligge*, *lækkre*, end mere end i *tække*, *ikke*. — Her noterer jeg, at muta foran liquida gjør positio; Hofmetrumslinier kunne ende f. Ex. med *mikla*, *spakra*, *betra*, *bitran*; *jötni*, *gotnar*.

-j- (-i-). Noreen paastaaer (§ 49), at det ikke udfylder Længde foran Vocal efter lang Vocal eller Diphthong, at altsaa -æi-, -œi-, -ýi-, -eyi- fungere som korte sammen med -æ-, -œ-, -ý-, -ey- foran Vocal. Det er urigtigt. Thi Mængde af Hofmetrumslinier ender som i: læbrautar varð *flæja* (Corp. II 30); item med *blæju*, *frýja*, *flýja*, *skýjum*, *Freyja*, *Skreyju*, *heyja*, *meýjar* &c. (328. 127. 59. 72. 91. 67. 112. 29). — Former uden -j- (-i-) ere i saadan Stilling vel egentlig udelukkede; dog har jeg seet 1 Exempel: því man ek vargr í *vœum* (II 356). Maaske var Accentuationen i saadanne ikke helt sikker eller tydelig; eller Poeten lod her en Skjødesløshed passere. I Corpus b.

p. II 363—69 findes et Rimeri (ikke i Hofmetrum), et «Proverb poem», hvor «it is to be observed that all the feminine rhymes are ~ ~, never — ~» (alligevel 1 Gang: *sœini* : *teini*); deri Rime *snúi* : *trúi*; *trúa* : *snúa*; *bóa* : *fóa*, hvilke altsaa synes brugte som med ~ ~. — Med Quantitetsforvanskning følger Accentuationsforvirring. Havde de i dette og foregaaende Stykke omtalte Arter af Ord havt penultima brevis, da havde ultima været ubetonet, kunde ikke havt Bitone. Vel tillægger Noreen den «schwachen» eller «halbstarken Nebenton», men af urigtig Grund (P. 40; Aar 1903); og i altschwedische Grammatik (Aar 1904; P. 51; i mit Nr. VIII, P. 118, er indløben feil Citation) rettes det til: «Wenn die Stammsilbe kurz ist, hat die unmittelbar folgende Silbe starken Nebenton»; stærkere end efter penultima longa: «In einfachen Wörtern mit langer Stammsilbe hat die folgende Silbe regelmässig schwachen Nebenton»; begge Grammatiker ignorere altsaa islandsk Versification. Saa vidt gaaer det, at ultima antages endog at kunne faae Hovedtone. *Honning*, *hunang* (nemlig med *u*, ikke *o*) «erklärt sich vielleicht aus einer Aussprache mit haupttoniger ultima»; «wenigstens alternativ haupttonig»: *þren(n)ing*, *pen(n)ingr*, *ten(n)ingr*, *ken(n)ingr*, *min(n)ing*, nemlig haupttonig, naar det ene *n* forsømmes, idet Skjødesløshed næsten ikke indrømmes at existere. I begge Grammatiker menes, idetmindste alternativt, at betones paa 2det Led Composita som f. Ex. *fátækr*, *mállauss*, *fosyster* (Fostersøster), *almoghe*, *hofmaðr*, *mundlaug*, *Hróðgeirr*, *dómstóll*, *afskæra*, &c., &c. «Bisweilen geht sogar aus der Lautentwicklung hervor, dass die früher vorhandene Accentuirung mit haupttonigem letzten Gliede schon zu Gunsten der gewöhnlicheren Betonungsweise gewichen ist» (P. 39). Nei, omvendt. Det er Fremgang for trochæisk og iambisk Accentfølge, der efterhaanden er voxet (saaledes i Dansk: min Gram. P. 63 f.). Den gamle islandske, og urgermaniske, Accentuation medførte tacterende, men ikke trochæisk og iambisk Versification. Kun en Minoritet af Flerstavelsesord, saadanne som *konungum*, *spekinga*, *rinunum*, *spakari*, *scaradi*, *talandi* &c., med Bitonen paa ultima (derfor ubrugbare til Linieslutning i Hofmetrum, hvor de vilde vende Tacteringen om) passede allerede iforveien til senere indtrængende latiniserende Versification. Nuværende Lingvister, saasom eksempelvis Noreen, vende det Historiske omkring. Latinsering («Renaissance»; min Gram. P. 182 f. f.) opkom først i England; Ormulum (vel noget efter 1200) bruger urimede Iamper, hver 1ste Linie 4, endende «masculint», hver 2den, med penultima

longa, for os nu 3, endende «feminint», men troligvis af Orm endnu ment som i Baggesens «Nu alle hendes *smaa Børn*», og i Otfrids «so móht es sin ein *hålb iar*» 3: 4 Arses endende «masculint». Exempel:

piss boc iss nemnedd Orrmulum Denne Bog er nævnet Ormulum, forrpi patt Orrm itt *iwrohhte* fordi at Orm den virked

(3: udarbejdede). At penultima brevis er udelukket i 2den Linies Slutning, viser, at Accentuationen endnu var uens ved brevis og longa (skjønt Endelsers Vocal i begge Tilfælde næsten altid var bleven til e). Saa meget stærkere maa samme Forskjel som i Islandsk og Oldtydsk have lydt i Angelsaxisk, hvor i Alliterationsversene altsaa f. Ex. *Beowulf*, *drihten* gav 2 Arses ligesom islandsk *Vingþórr*, *allar*; *Healfdene* 2; *heah Healfdene* 3; *thonsnotturra*, *burhsittendra*, *mánfremmendum*, *folcágendra* 4, ligesom islandsk *meinvinnöndum*, Otfrids *fuazfallonti*; og Linier som *feorran cwómun*, *súðan bróhte*, *fírum foldan*, item som *guma norðerna*, *ides Helminga*, fyldte 4 Arses, ligesom islandsk *helgar kindir*, Otfrids *fingar thinan*, *mahtig druhtin*; item *magad scinenta*; videre *Hringwæald wæs háten* 4 (med 1 Thesis), som islandsk *reiðr var þá Vingþórr*, Otfrids *thiarna thin mára*. Uagtet hverken Alliteration (f. Ex. *sten* : *standa*) eller Metrum kan holde sig borte fra almindelig Tale, træffes dog (mest i Sverig) i Runeindskrifter mer og mindre aabenbare Dilettantforsøg paa allitererende metrisk Tale, i hvilke f. Ex.: *med stén lifir* (2 Arses) *ok stafir rúna* (3); *á gota sínum* (3); *skati Mæringa* (4); *at l'psalum* (2); *en rá meðan vápn hafði* (4, med 2stavelser Thesis: *meðan*); *betra cerða* (4); &c. De faa, og af Skrivere ilde medhandlede oldtydske Alliterationsvers forholde sig (naar uforvanskede) som angelsaxiske og islandske, f. Ex.: *Hiltibrant enti Hadubrant* (4 Arses, med 2stavelser Thesis: *enti*); *ummet tirri* (4); *huitte scilti* (4); *óstar liuto* (4); *sid Dētrihhe* (4); *luttilo iourtun* (4, med Thesis: *-lo*); *seolidante* (4); *noh úfhi mil* (2); *dat ero ni uuas* (2); *noh sunna ni scein* (3, med Optact, og Thesis: *ni*); *eiris sázun idisi* (4; og 3 Theses: *-ris-*, *-zun*, idet deres Bitone har Lov til at lade sig overtone af paafølgende stærkere Tone; *-dis-*); *dū uuart demo Balderes colon* (1; *dū* Optact; *demo* Thesis: *-res* Thesis; *-lon* overskydende Thesis) I oldtydske Rimvers udfyldes alle 4 Arses; Theses frie og udelukkende, som i Alliterationsvers; Ex.: *fingar thinan*; *fuaz fallonti*; *unega uuolkónó*; *floug er sunnin phad*; *ther heizit anur Lindouuic*. Accent er Rimene uvedkommende: *tho quam bóto*

p. II 363—69 findes et Rimeri (ikke i Hofmetrum), et «Proverb poem», hvor «it is to be observed that all the feminine rhymes are ~ ~, never - ~» (alligevel 1 Gang: *sœini : teini*); deri Rime *snúi : trúi; trúa : snúa; bóa : jóa*, hvilke altsaa synes brugte som med ~ ~. — Med Quantitetsforvanskning følger Accentuationsforvirring. Havde de i dette og foregaaende Stykke omtalte Arter af Ord havt penultima brevis, da havde ultima været ubetonet, kunde ikke havt Bitone. Vel tillægger Noreen den «schwachen» eller «halbstarken Nebenton», men af urigtig Grund (P. 40; Aar 1903); og i altschwedische Grammatik (Aar 1904; P. 51; i mit Nr. VIII, P. 118, er indløben feil Citation) rettes det til: «Wenn die Stammsilbe kurz ist, hat die unmittelbar folgende Silbe starken Nebenton»; stærkere end efter penultima longa: «In einfachen Wörtern mit langer Stammsilbe hat die folgende Silbe regelmässig schwachen Nebenton»; begge Grammatiker ignorere altsaa islandsk Versification. Saa vidt gaaer det, at ultima antages endog at kunne faae Hovedtone. *Honning, hunang* (nemlig med *u*, ikke *o*) «erklärt sich vielleicht aus einer Aussprache mit haupttoniger ultima»; «wenigstens alternativ haupttonig»: *þren(n)ing, pen(n)ingr, ten(n)ingr, ken(n)ingr, min(n)ing*, nemlig haupttonig, naar det ene *n* forsømmes, idet Skjødesløshed næsten ikke indrømmes at existere. I begge Grammatiker menes, idetmindste alternativt, at betones paa 2det Led Composita som f. Ex. *fátœkr, mállass, fôsyster* (Fostersøster), *almoghe, hofmaðr, mundlaug, Hróðgeirr, dómstóll, afskæra, &c., &c.* «Bisweilen geht sogar aus der Lautentwicklung hervor, dass die früher vorhandene Accentuirung mit haupttonigem letzten Gliede schon zu Gunsten der gewöhnlicheren Betonungsweise gewichen ist» (P. 39). Nei, omvendt. Det er Fremgang for trochæisk og iambisk Accentfølge, der efterhaanden er voxet (saaledes i Dansk: min Gram. P. 63 f.). Den gamle islandske, og urgermaniske, Accentuation medførte tacterende, men ikke trochæisk og iambisk Versification. Kun en Minoritet af Flerstavelsesord, saadanne som *konungum, spekinga, rinunum, spakari, svaradi, talandi* &c., med Bitonen paa ultima (derfor ubrugbare til Linieslutning i Hofmetrum, hvor de vilde vende Tacteringen om) passede allerede iforveien til senere indtrængende latiniserende Versification. Nuværende Lingvister, saasom exempelvis Noreen, vende det Historiske omkring. Latinisering («Renaissance»; min Gram. P. 182 f. f.) opkom først i England; Ormulum (vel noget efter 1200) bruger urimede Iamper, hver 1ste Linie 4, endende «masculint», hver 2den, med penultima

longa, for os nu 3, endende «feminint», men troligvis af Orm endnu ment som i Baggesens «Nu alle hendes *smaa Børn*», og i Otfrids «so móht es sin ein *hálb iar*» 3: 4 Arses endende «masculint». Exempel:

piss boc iss nemnedd Orrmulum Denne Bog er nævnet Ormulum, forrpi patt Orrm itt *wrohhte* fordi at Orm den virked

(3: udarbejdede). At penultima brevis er udelukket i 2den Linies Slutning, viser, at Accentuationen endnu var uens ved brevis og longa (skjønt Endelsers Vocal i begge Tilfælde næsten altid var bleven til *e*). Saa meget stærkere maa samme Forskjel som i Islandsk og Oldtydsk have lydt i Angelsaxisk, hvor i Alliterationsversene altsaa f. Ex. *Beowulf*, *drihten* gav 2 Arses ligesom islandsk *Vingþórr*, *allar*; *Healfdene* 2; *heah Healfdene* 3; *thoncsnotturra*, *burhsittendra*, *mánfremmendum*, *folcágendra* 4, ligesom islandsk *meinvinnöndum*, Otfrids *fuazfallónti*; og Linier som *feorran cwómun*, *súðan bróhte*, *fírum foldan*, item som *guma norðerna*, *ides Helminga*, fyldte 4 Arses, ligesom islandsk *helgar kindir*, Otfrids *fingar thinan*, *mahtig druhtin*; item *magad scinenta*; videre *Hringweald wæs háten* 4 (med 1 Thesis), som islandsk *reiðr var þá Vingþórr*, Otfrids *thiarna thin mára*. Uagtet hverken Alliteration (f. Ex. *sten : standa*) eller Metrum kan holde sig borte fra almindelig Tale, træffes dog (mest i Sverig) i Runeindskrifter mer og mindre aabenbare Dilettantforsøg paa allitererende metrisk Tale, i hvilke f. Ex.: *med stén lifir* (2 Arses) *ok stafir rúna* (3); *á gota sínum* (3); *skati Mæringa* (4); *at Upsalum* (2); *en rá meðan vápn hafði* (4, med 2stavelser Thesis: *meðan*); *betra cerða* (4); &c. De faa, og af Skrivere ilde medhandlede oldtydske Alliterationsverser forholde sig (naar uforvanskede) som angelsaxiske og islandske, f. Ex.: *Hiltibrant enti Haðubrant* (4 Arses, med 2stavelser Thesis: *enti*); *ummet tirri* (4); *huítte scilti* (4); *óstar liuto* (4); *síð Dètrihhe* (4); *luttilo wurtun* (4, med Thesis: *-lo*); *seolidante* (4); *noh úfhi mil* (2); *dat ero ni uuas* (2); *noh sunna ni scein* (3, med Optact, og Thesis: *ni*); *eiris sázun idisi* (4; og 3 Theses: *-ris*, *-zun*, idet deres Bitone har Lov til at lade sig overtone af paafølgende stærkere Tone; *-dis*); *dú uuart demo Balderes colon* (4; *dú* Optact; *demo* Thesis: *-res* Thesis; *-lon* overskydende Thesis). I oldtydske Rimverser udfyldes alle 4 Arses; Theses frie og undværlige, som i Alliterationsverser; Ex.: *fingar thinan*; *fuaz fallónti*; *uuega uuolkónó*; *floug er sunnin phad*; *ther heizit auur Lúdouut*. Accent er Rimene uvedkommende: *tho quam bóto*

fona góte: engil ir himile (-te ubetonet, -le bitonet); *pad: stráza* (Hovedtone: Bitone). Consonanter negligeres ofte; Ex: *pad: stráza; gizungi: kunni*. Penultima har Lov til ogsaa at rime eller halvrim; Ex.: *uuolkónó: frónó; fallónti: érénti*; hvilket ikke er Eet med vore «feminine» Rim. — Hvorledes den moderne 2tacts Theori opkom, er let at se. I Tidernes Løb svandt Ordformer ind, forkortedes, mest i Nordisk, medens Accentuationsmaneren endnu længe holdt sig. Massevis svare til oldtydske Flerstavelsesformer som *lembirum, gebónó, kuninginnónó* (Notker, c. 1000, sætter i Genitivens -ono Circumflex over begge o-erne), *muoterum, blintemo, gráwera, (gi)nomanér, jungisto, sibunto, desemo, nemumés, zelita, habéta, (gi)tuomit* islandske 2stavelses som *lōmbum, gjafa, mœðrum, blindum, grárta, numinn, yngsti, sjaundi, þessum, nemum, talda, hafða*, ogsaa 1stavelses som *dœmdr, hafðr*. Det gav (mod de faa tydske som *fingar thinan; uuizzod stnan*) Masser af Linier som *helgar kindir; öðru sinni; jörð ór ægi; fiska veiðir*, hvilke for Nulevende maa lyde 2tacts. Det forledede til det snurrige Experiment at lade Linierne afholde Afstemning («metrische Statistik»), for at Stemmeferhed kunde sige, hvilke Linier ere legitime Indvaanere, efter hvilke de øvrige burde rette sig, ifølge moderne «Methode»; og dernæst til den philologiske Extravagance at forsøge en ganske lillebitte Smule «Besserung» ved stor Omstøbning af Eddatext. I gammel Tid kunde ved ren Prosaudtale *helgar kindir* &c. vel komme til at lyde som kun 3 Arses, da Stavelse som -gar kan nedtrykkes til Thesis foran Hovedtone. Men ren Prosaudtale af Vers er «Culturproduct». Egentligst ere Vers ligefrem til at synges (Beda: til Harpe). Og Mellemlin, messende, nynnende, mer og mindre stærkt tacterende, derfor ogsaa pauserende, Fremsigelse, med ikke ukjendelige Overgange mellem dybere og høiere Lyd, indfinder sig uvilkaarligt («naturam furca pellas ex, hun kommer dog igjen, den Hex-»). Tostavelses Thesis er ingenlunde udelukket i gammelgermaniske Vers; men overveiende er i Linier som *sōxum ok scerðum* at udtale, ikke 2stavelses Thesis, men svagere Arsis og 1stavelses Thesis. Endnu i moderne Vers kan ofte, maa stundom, hvad er ment som Dactyl, siges som tungere og lettere Arsis + 1stavelses Thesis; Ex.: *Citharen klinger. Fensal o Moder. mit lyngtakte Hus. Kraft uden Kjærlighed. særskilte Kræfter. Ungdom og Uskyld. hinsides Fjeldene. hvor har du været. hvor har du stjaalet i Vinter din Vin. der kommer Duen, den blyssomme Fugl. Ikke engang er ment som Dactyler: Mismod er stedse*

graa. *Glæden* er himmelblaa. *sig mig hvor* findes det. *Gul* er den Falskes Kind. *troløst* og træsk hans Sind. *Uskyld* er liliehvid, *Engel* fra fordums Tid. *lukker dit Øie* til. *for alle* Farvers Spil. Og saaledes helt igjennem i denne feminine Nynneverse. Den store Tilvæxt af korte Ordformer førte til det korteste islandske Alliterationsmetrum, som i *Ynglingatal*, hvor 4de Arsis er udelukket. Modsat opkom de 4 Tacters stærkere Opfyldning med Ord, som i *Atlamál*, og videre i det strenge Hofmetrum. — Endnu noteres: Linies antepenultima i Hofmetrum maa gjerne være kort; f. Ex.: *sín mein Guði einum* (Corp. b. p. II 287); *þýð drengr vera lengi* (49); *máltól skini sólar* (287). Men er den tillige antepenultima i et Ord, da kan den ikke være kort, fordi Linies penultima skal have stærkere Tone end ultima; Tacten vilde vendes om, stærkere Tone falde paa ultima (som i *konungum, talaði, Hlóðujarl*, &c.). Saadan Linies penultima og antepenultima maa altsaa begge vægre sig ved kort Rodstavelse i To- og Flerstavelsesord, ikke for Quantitetens, men for Tactens Skyld. Rodstavelse i antepenultima, altsaa i Thesis, maa behandles med Accentbalanceren, som jo er brugelig ogsaa i moderne Vers: «mens jeg Guldharpen slaaer»; «med sin Baadshagestang»; «jeg Maden, og hvad der vedkommer Maden» (Iamper, der behøve nogen Udjevning).

ketill som Led i Personnavne var ikke i Brug i Tydsk og Angelsaxisk, skjønt dette fremmede Ord (cf. latinsk *catillus*) jo var der tilstede tidligere end i Norden, ved Siden af indfødte Synonymer, som *hwær*, der kunde have erstattet det til Navne som *Ansketil* (*Eskil*), *Thorketil*. *Ans* var ellers brugeligt nok i Navne; *Thunar*, *Donar* rigtignok meget lidt (Förstemann har kun *Thunerulf*, *Donarperht*, *Donarad* (o: *Donnar-rad*). Hvis tilsvarende Navne til *Ans*- og *Thor ketil* ikke opspores, tyder det paa, at Mythen om *Æsernes*, specielt *Thors*, Kjedel, hentet hos Hyme til Ølbrygningen hos *Ægir*, manglede. Ellers var den høist fornøielige Idee vist bleven anvendt til Navne. Om Havjetten *Ægir*, Guders socius, findes vist Intetsomhelst i Tydsk og Engelsk, skjønt Friserne vare naaede til Havet. — Jeg kan ikke overkomme at eftersøge, om denne Bemærkning allerede tidligere er fremkommen.

«*Þjölar*», anført i mit Nr. IX, Stykket *Tjele*, er negte Form, ansat af Munch, saa at min Formodning, at han satte ö

istedetfor comprimeret *ae*, *oe*, eller *ee*, altsaa at i Ms mentes correct Pluralis *Thjælar*, forsaavidt falder bort. I Ryghs norske Gaardnavne, Bd. 13, P. 270, skrives *Tjelle*, og med gamle Stave-maader *Tielle*, *Thielle*, *Kielde*, dog 1 Gang (i 15de Aarhundrede) *Thiolam*, hvilket Munch tog som Dativ Pl., *io* for Omlyd af *ia*, i Hastværk overførende Omlyden (islandiseret til *jō*) paa Nominativ, der jo ikke kunde have den Omlyd. Rygh tog ikke *-am* for utydeligt skrevet, ment som *-um* eller *-om*, men formodede, at her haves Dativ Pl. af et **Þiól-á*, muligt Elvnavn. Men Pluralis bliver da besynderligt, og dette ene *-io-* kan ikke veie mod nuværende Udtale og gammelt *-ie-* 8 Gange. Jeg mener altsaa fremdeles, at Gaarden hed *Thiælar*, samme Navn som jydsk *Tjele*. Skriveren maa enten have sat utydeligt Tegn (*a* bliver jo ofte vanskeligt at skjelne fra *u* og *o*), eller først tænkt paa Nominativ, og ikke givet sig Tid til at corrigere. — Her tilbyder sig Anledning til at omtale Hypoteserne om denne «*u*-Omlyds» ældste Udtale. 1, a: Nordmænd antage, at den tidligst, som nu i Norsk, var enslydende med norsk «aabent *o*». Aasen, Grammatik P. 12: «begge disse falde her sammen og faae de samme Overgange». Rygh foran i hvert Bind af 'Gaardnavne': «Om de i Gjengivelsen af oldnorske Navneformer forekommende særlige Bogstavtegn er at bemærke, at *o* udtales som kort aabent *o*». Dette er i Norsk ikke, som i Dansk, aldeles lig kort *aa*, ligesom kort aabent *e* ikke, som i Dansk, er Eet med kort *æ*. Norsk har imidlertid (foruden i stort Omfang i visse Dialecter) *ō* efter *i* (*j*): *Björn*, *Björk*, *Kjot*, *Mjød*, *Kjol*, *Sm(j)ör* (ikke i *Skjold*), og i enkelte andre Ord, som *Lodu* (Lade), *Ox*; i *Orn* endog «lukket» *o*; desuden «lukket» *o* foran *rd*, *rt*, f. Ex. *Jord*, *Hjort* (Aasen P. 82). Denne Hypothese er umulig. Havde Omlyden og kort *o* congrueret, da havde det været ligesaa i ældste Islandsk, medbragt fra Norge, og der kunde ikke i Islandsk til den Dag idag have været to strengt sondrede Lyd. Sidestykke hertil er Norens Lære (altschwedische Grammatik P. 78), at *ei* paa Vei til *e* først blev til *æ*, fordi i svenske Mss treffes stavet f. Ex. *dæl*, *fæt*, *hæta* (a: *del*, *fet*, *heta*). Var Lyden først ens med *æ*, Omlyd af *ā*, da vilde ikke til nu have holdt sig to strengt sondrede Lyd. Overvættets Respect for Manuscript Orthographica viser sig ofte (og særligt ved *æ*) vildledende. — 1, b: Dansk Hypothese undgaaer nævnte Umulighed, ikke ved at give Omlyden, men derimod gammelt kort *o* en anden Udtale, kan altsaa forsaavidt have Udvei til at forsøge bevist, at Omlyden fra først af

lød som «aabent» o, altsaa som dansk kort *aa* (*blot* og *blaat* enslydende). Saadant Bevis har den ikke præsteret. Forsøget lyder: «Sætte vi nu hans [gammel islandsk Grammatikers] nye (?) Tegn ind paa de tomme Pladser i Opstillingen ovenfor [o: Chladnis Vocalscala], giver Lydenes Betydning sig af sig selv» (Tidskrift for Philologi og Pædagogik II P. 294). Det vil sige: har man først vedtaget Udtale efter særligt danske Lydforhold, der passe ualmindeligt nær til Chladnis Scala (fraseet den, især københavnske, Nærmelse af langt *a* til *æ*), og saa indsætter de 9 Poster paa Chladnis 10, da passe de der alle 9 Gange. Chladniscala er bekvemt Orienteringsmiddel. Men Norsk (med fler Poster end 10), Svensk, Engelsk, Tydsk (mest i nordtydsk Udtale) ere langt fra at passe nøiere til den. Der er endog Modbevis mod at lade Omlyden være «aa» paa de ældste Mss's Tid (omkring 1200); den Lyd, hvis nogensinde gjeldende, maatte være forladt langt tidligere. Thi i «Haandskriftet A. M. 645 4to, som henføres til Begyndelsen af 13de Aarhundrede [cf. Gislason i frumpartar LXII: «rituð á Íslandi snemma á 13. öld»] findes allerede ø: *øþro*, *gøto*, *cøllut* [fler Exempler i frumpartar LXII f. f.], skjønt ogsaa *øllum*» (Tidskr. f. Philol. & Pædag. II 301). Dette Modbevis vil man tigge sig fra ved at tilføie: «deraf synes (!) det, man kan slutte, at i en enkelt (!) Egn paa Island var allerede da ø blevet til ö». Dette lille flertydige Snurrepiberi, svandset o, blev til saadan Fornøielse, at det virker som en Bunke Argumenter. Det er blot et af de vexlende Tegn (o, og comprimeret eller ucomprimeret oo, ao, au) for baade o og ø eller æ, og er selv tillige Tegn for æ. I 237 fol. og 4toer 677, 655, 645, 686 skrives med svandset o baade Ord som *öll*, *för*, *töfn* og som *fýrdæma*, *hærgindi*, *bæn*, *bækr* (se frumpartar og Bjarnarsons leifar). Om 237 siger Gislason: «vart mun finnast eldra handrit, íslenzkt eða norrænt»; altsaa nok til Modbevis. Codex regius 2365 (Sæmundar Edda) har, som Bugge angiver P. X, o for ö (u Omlyd), æ (Omlyd af ó), u-Omlyd ogsaa af á, og endnu andre Bogstaver, f. Ex. *sonr* o: *sonr*, *ølf* o: *Alf*; svandset ø er der «meget sjeldnere», men «med selvsamme Betydning», f. Ex. *øt* (o: Øt), *sudroni* (Omlyd af ó). I Völuspá staaer svandset o f. Ex. i *fodda*, *maran*, *grænn*, *stöð*, og i sammes Hauksbókstext i *mögu*, *spjöll*, *jötna*, *jörð*, &c.; i Hávamál (cod. reg.) f. Ex. i *orn*, *fræknir*, *fær*, *ódælla*, *formælendr*. I codex regius skrives u-Omlyd oftest paa de andre Maader. Codex A. M. 677 4to, der blev lagt til Grund for aa-Hypothesen, bruger (i Facsimile, Tidskr. f. Phil. & Pæd. II)

o til *u*-Omlyden, men *o* staaer ogsaa i *hæfiligt*, beviser altsaa ikke *aa*-Lyd i Omlyden. Den nødvendige Betingelse for den danske Hypothese, nemlig «lukket» Lyd for kort *o* i alle Tilfælde, baade i Ord som *boð*, *skotinn* (Aflyd til *u*) og i dem som *stolinn*, (*o*)*orðinn* (Aflyd til *a*) er, navnlig for Tid ved 1200, ubevislige. Var senere fremkommet mindre disrespectabelt Argumentationsforsøg for Hypotesen, da havde det sikkert været citeret i Norens Grammatik, hvor jeg ikke har seet noget Saadant. Ogsaa denne Hypothese er ikke blot ubevislige, men tilmed modbevislige. — 2. Saavidt jeg veed ikke virkelig fremkommen Hypothese er, at *u*-Omlyd i Begyndelsen (selv om ikke endnu til omkring 1200) lød som kort engelsk *u* (f. Ex. i *but*, *us*; lidt forlænget foran *r*, som i *fur*, *hurt*), der mindre end *o* fjerner sig fra *ö*, vel endog kunde opfattes som Variant af *ö*. Ogsaa den Hypothese faaer modsat Lydændringsbevægelse i Islandsk og Norsk, men lettes ved, at Mulighed for ens Lyd med *o* eller nogen anden Vocal bortfalder. At der da kom nemt Mellemlid mellem *a* og Omlyden er ringe Lettelse, da man dog ellers Intet kjender til Mellemlid mellem Grundlyd og Omlyd (*e*, *ø*, *y*). Forsøges kunde at antage den engelske Lyd idetmindste til Omlyd af langt *ā*, hvilken jo ikke trængte igjennem, men tidligt forsvandt; langt *ā* havde neppe ganske samme Qvalitet som det korte, men var vel «dybt» *o*: allerede paa Vei til *aa*, vilde vel da afgive varieret Omlyd. Hypotesen vilde være langt antageligere end den norske og den danske, men ubevislige, altsaa ubrugbar til practisk Anvendelse. — 3. Ikke modbevist er den indfødte islandske Mening, at denne Omlyd af kort *a* (i stærkt betonet Stavelse) altid har lydt som nu. Nogle Ord have dobbelt Form, som *göra* og *gera*, af **garuian*, som med alternativ *u*- og *i*-Omlyd, eller maaske egentlig samtidig; nogle af saadan Urform findes neppe i Islandsk (om end i Norsk) med *-e-*, som *sökkva* (af **sanquian*); man kan antage en fordums Variant til *ö*; nu lyder dog *ö* i dem alle ganske som ellers. Al Omlyd, ogsaa og især *u*-Omlyd var meget længe om at trænge igjennem; længe vedbleve herhenhørende Ord i Helrims-linier at bruges rimende med *a*, altsaa som der ikke virkelig, men kun graphisk omlydte. Paa Island endte det med, at Omlydsform blev eneraadende. Da i Reformationstid Bogtrykning krævede fast Tegn, og intet Tegn med bestemt Betydning havdes, valgte Iskenderne fornuftigt det bekvemteste, de kunde, det fremmede *ö*, der da medrette kom i Brug ogsaa i Lexicon, Grammatik, og normaliseret Textudgave; det blev saa nationalt som i

Svensk og Tydsk (i gammelt Tydsk, og længst i Nedertydsk, skreves Lyden med *o*). De gamle flertydige Tegn vare uhensigtsmæssige. Man kunde have vedtaget at indskrænke svandset *o* til kun at betyde Lyd *ō* (og maatte da først faae det støbt til Type), men til ingen Nytte; lingvistisk er det aldeles ligegyldigt, om *o* trykkes med Svands eller to Prikker. Hvad Svandsen nu tjener til, er at føie Trangen til Fane at løbe efter, samt at tilsløre Mangel paa Bevis for en Hypothese. — Den nationale islandske Synsmaade m. H. t. *u*-Omlyd medfører at antage denne forandret i Norge fra Lyd *ō* til aabent *o*, og nøder ikke til at antage Tilbagegang til *ō* i Egne, hvor dette er almindeligt, da det ogsaa kan være uforandret Vedbliven af det Ældste; ligesaa naar alle-vegne haves *ō*: efter *j* (*Björn, Mjolk, &c*) og i enkelte andre Ord (som *Lødu*). Omlyden er ingenlunde altid trængt igjennem (Ex. *Sak, Hamn*), mindst i Østnorsk (Aasen P. 83). Endnu langt mindre i Svensk og Dansk, hvor desuden de faa kampdygtige Overlevere vise fler Variationer. Dansk har aabent *ō*, uforlænget i *Smør*, forlænget i *Ørn, Børn, Bjørn, gjøre*; kort lukket *ø* i *Kjød, Mjød, Øl, Møl, Hør, Øxe*, forlænget i *Kjøl*; kort aabent *o* i *Aand, Haand, Loo* (lex), *Skjold* (dette ligesaa i Norsk; i Svensk *sköld*), og i nuværende dansk Almenudtale i *Hjort*; men langt lukket i *Jord, Hjord, Fjord, Gjord*; kort lukket i *Vom, Spuro, hugge, Vugge*; kort *u* i *Dugg*; Svensk har nu *y* i *yxa*, og bevarer *ō* i *mjöl, mjölk*. Heri sees Intet til Hinder for, at ogsaa i Dansk og Svensk Omlyden oprindelig lød som aabent *ō*, men heller intet Bevis for ældre Uniformitet. — Ogsaa i andre Ting forstyrres af nuværende Lingvister indfødt islandsk Standpunct uden gyldig Grund og uden nye Fordele. De trykke i Endelser *e* istedetfor det hidtil brugelige *i* (*hane* for *hani*), for at følge «de ældste Mss», navnlig to Manuscriptstumper (Noreen § 138), idet de tage orthographiske Manerer for vexlende phonetiske Begivenheder, lade paa en *e*-Periode følge en *i*-Periode, saa igjen («dialectisch») en *e*-Periode (fordi Flatøbog ynder *e*), igjen en *i*-Periode, og vende, endog i Lexicon og Grammatik, tilbage til *e* af Reverents for «de ældste Mss», der fingeres at udgjøre en specifik Art. I dem findes ogsaa *i* i Endelser, blot sjeldnere. Fra Chladnistandpunct var det dengang, som nu, *e*, lydende som *i* i dansk *Løvinde, Dronning, ind, List*, tydsk *Löwin, in, ist*. Nationer have ikke, at være Chladnister. Lyden er qualitativt ens i islandsk *inn* og *bodinn*; correct islandsk Standpunct er at beholde samme Bogstav til betonet og ubetonet Lyd;

Forstyrrelse er at indføre to Bogstaver til ens Lyd. Dansk behøver *i* til *ind*, *Frist*, &c, uagtet det har Chladnisk kort *i*, som i *trind*, *hist*, *frit*. At tro paa phonetiske Begivenheder deri paa Island er som at se Saadant i Genitiver som *P. Paarses* hos Holberg, *Claus Porsis* hos Reenberg, *under Godsis Fortabelse* i Danske Lov, og i danske Tostavellesord som *troær*, *troer*, *troæs*, *troes*, *trois*, eller i *boder*, *skeder*, *tidher*, *saader*, *widhæ*, *Quide* (o: *boer*, *skeer*, *tier*, *saaer*, *vie*, *Koie*, hvor stumt *d* blot hevder Tostavellesudtale, som legitimt, men stumt, *d* i *Nyboder*, *beder*, *klæder*, *bider* (o: *bier*) &c. — Ligesaa forholder det sig med moderne *o* i Endelser for *u* (*tungo*, *tungom*). Lyden var Chladnisk *o*, som i dansk *fordum*, *Husum*, men er nu ikke mere den samme, men Chladnisk *ø* (lukket). For islandsk Standpunct maa det følges med *u* i *um*, *numnir*, &c: samme Bogstav betonet og ubetonet. Tidligste bevaret Orthographi, sædvanligt med *o* i Endelser, blev tidligt corrigeret. Antiquitetsliebhaveri forlokker ogsaa heri til Uorden (Suffix-Chladnisme). — Til saa extrem Forstyrrelse som at rette *ð* til *þ*!, fordi de ældste Mss pleie at have *þ*, der snart forbedredes til *d* og saa til *ð*. Noreen (P. VII) indrømmer, at *þ* hverken er «von der Wissenschaft erheischt» eller «förderlich», men holder desuagtet paa *þ* til Bedste for «unsere altisländische Orthographie»; for et par Kludremanuscripters Skyld! Og trods Noreens anførte Indrømmelser gjelder virkelig «unsere» Orthographi for den eneste «wissenschaftliche»!, er dominerende Mode. Antiquiseringerne ere som at corrigere Beowulf, Phønix, Alfreds Skrifter, &c, efter et par ældste Glosseringer til latinske Texter og til latinske Gloser; Cicero, Cæsar, Horats, Virgil efter gamle Indskrifter; Göthe og Schiller efter Luthers Bibel; Baggesen og Øhlenschläger efter Peer Paarses Kludredansk. Hvad hører hen til Anmærkninger i Grammatik, skal paanødes Nationalliteratur! For et par Begyndermanuscripters Skyld! Nordisk Philologis Drit til Udskeielser førte til saadanne Reforme, til Textbesserung for at begunstige falsk metrisk Theori, til gjennem Skoledressur at fremtvinge Forkludringer i dansk Skriftsprog, som f. Ex. 'mit Hus Tag', 'et Lys Klarhed', 'en Vis Formaning' (vel formentligen ældste Dansk) (ved hvilke Sager jeg ikke nu dvæler, da jeg har omtalt flere i min Grammatik passim).

Hamlet og Hoffman.

Af

V. Østerberg.

I

Den «anden Hamlet-Kvart» = Q_2 , den første autentiske Udgave af Shakespeares Hamlet, er trykt 1604. Dette Aarstal fikserer ikke Affattelsestiden; det giver kun Grænsen nedefter. Der er i og for sig intet til Hinder for, at et Skuespil, der er trykt 1604, kan have været opført et eller flere Aar tidligere; et saadant Forhold vilde svare til, hvad der er Regelen for elisabethanske Dramers Vedkommende. Den Tekst, der er gengivet i Q_2 , kan meget vel have lydt paa Scenen, længe før den uægte Hamlet, den «første Kvart» = Q_1 , saa Lyset (1603; efter 17. Maj).

En nøjagtig Datering af Q_2 , og en Bestemmelse af Tiden for dens første Opførelse, vilde være af den største Interesse, bl. a. som Middel til at afgrænse det Spillerum af Tid, inden for hvilket den almindelig antagne «Omarbejdelse» af Skuespillet kan have fundet Sted. Det er jo gængs Lære, at Shakespeare har digtet sin Hamlet i en «første Redaktion» c. 1601 og bragt den til Opførelse og derefter omarbejdet den. Et ydre Bevis for, at en Omarbejdelse har fundet Sted, eksisterer ikke; Teorien hviler væsentlig paa den faktiske Forskel mellem Q_1 og Q_2 . Rent bortset fra Spørgsmaalet om, hvorvidt denne Forskel i sig selv nu ogsaa taler for en Omarbejdelse, skal det her undersøges, hvorvidt det er muligt gennem Allusioner i samtidig Literatur at datere den «Hamlet», som Q_2 repræsenterer (og hvad Betydning Resultatet vil have for Omarbejdelsesteorien).

a. I *Marston's 'The Malcontent'* er der et Par Steder, som anses for at være Efterligninger af «Hamlet». Det tørste findes 1. 1. 340 ff (Bullen's Ed.), cf. Hml. 2. 2. 315 ff.

Sweet women! . . . nay angels! . . . O paradise! how majestic is your austerer presence! how imperiously chaste . . . in body how

delicate, in soul how witty, in discourse how pregnant, in life how wary, in favours how judicious. —

Det andet er 3. 1. 250, cf. Hml. 1. 5. 150.

Illo, ho, ho, ho! art there, old truepenny?

Small (The Stage Quarrel p. 115) kalder dette «two unimpeachable reminiscences» fra Hml. Stoll, der betragter «The Malcontent» som en Forløber baade for «As You Like it» og for «Hamlet» (Mod. Philol. Jan. 1906) og daterer det 1600, afmærker de to Punkter ved at sige, at den første Allusion er «derived from the commentators' fancy», og den anden «derived from the old Hamlet». Men det er jo ingen «fancy», at der i det første Tilfælde er en paafaldende Parallelisme i Stil og Emne; den anden Paastand kan kun hvile paa Gisning.

Afhængigheden mellem Malc. og Ham. kan i hvert Fald i det andet Tilfælde ikke let bestrides, og Marston maa da efter Sagens Natur være Laaneren. Stoll benægter heller ikke Laanet i og for sig; naar han vil forklare det ved Paaberaabelse af det gamle Hamlet, beror dette vel paa, at han vægrer sig ved at antage et saa tidligt Tidspunkt for Shakespeares Hml., som hans Datering af Malc. vilde nødvendiggøre. Men selve Muligheden af at antage Shakespeares Hml. som Marstons Kilde erkender han i Skriftet «John Webster» p. 31: «Either this, or Shak.'s Ham. in existence in 1600!»

Malc. er trykt 1604 i to Udgaver, den sidste udvidet ved visse Tillæg. Blandt disse findes en Replik, som omtaler en Døgnbegivenhed fra 1588 med Ordene «twelve years since». Men denne Tidsangivelse kan være forloren i sin Præcision; og paa den anden Side har allerede den nudvidede Tekst en Spydighed til James I's Skotter, som ikke kan være skreven før 1603. Og denne Skotte-Allusion kan være interpoleret. Disse indre Vidnesbyrd giver da intet fast Holdepunkt for Datering.

Det sikre er, at Stykket er indført i Stationers' Reg. 5. 7. 1604 og if. Fortalen har været opført tidligere og ikke nyligt («the pleasure it *once* afforded you»). Hml.-Reminiscenserne staar i begge Udgaver af Malc. og har ikke Karakter af Interpolationer. Naar nu Malc. er noteret 5. 7. 1604 som et tidligere spillet Stykke, og naar vi regner fornøden Tid til dets Opførelse, Henlæggelse og Censurering til Trykken, maa vi slutte, at den Version af Hml., som vi antager at Marston har udnyttet, har eksisteret i Foraaret 1603 el. tidligere. Teatrene var lukkede fra

26. 5. 1603 til 9. 4. 1604. Marston kan ikke have kopieret fra Q_1 , som ikke har de omhandlede Udtryk, heller ikke fra Q_2 , som er udgivet sent i 1604 (Pollard, Sh. Folios and Quartos p. 74). Der har da senest i Foraaret 1603 eksisteret en scenisk Tekst af Shakespeares Hml., som har indeholdt de paagældende Enkeltheder, og som for saa vidt er identisk med eller henpeger paa Q_2 , ikke Q_1 . Paa begge de fremhævede Steder bærer Q_1 Præg af at være korrupt og kan saaledes ikke frembyde nogen Hinder for at antage Tilstedeværelsen af Q_2 's Ordlyd paa et hvilket som helst Tidspunkt. Under alle Omstændigheder er Q_1 -Teksten sekundær.

b. *Chapman* har mange Reminiscenser fra Hml. Q_2 1. 2. 113—114 lyder:

for your intent | In going back to schoole in Wittenberg,
It is most retrogard [i. e. retrograde] to our desire.

Den sidste Linie findes parodieret i en komisk Scene i *Chapmans «May-Day»* 3. 3. 196:

Come, be not retrograde to our desires.

NED har intet Eks. paa denne sjældne Brug af «retrograde» tidligere end det nævnte fra Shakespeare; dens næste Eks. er fra Milton. «May-Day» er første Gang trykt 1611, men efter alle Kritikers Mening opført længe før. Small sætter det til 1600 (?), Fleay til c. 1601, Parrott til Foraar 1602, Wallace til c. Maj 1602¹. Det væsentligste Argument herfor er, at Komediens tydelige Allusioner til Marstons «Antonio's Revenge», Jonsons «Ev. Man out» og Shakespeares «Tw. Night» maa være formede paa en Tid, da disse Stykker var friske i Bevidstheden. Raisonnementet holder utvivlsomt i Almindelighed Stik; det maa blot erindres, at populære Skuespil vedbliver at være friske i nogen Tid efter deres Fremkomst. For «May-Day» er 1602 da et overmaade rimeligt Datum; 1603 muligt, men mindre sandsynligt.

Man vilde vel under almindelige Forhold drage den ligefremme Slutning, at den parodierede shakespeareske Linie var offentlig kendt, da «May-Day» fremkom (Et Laan den anden Vej er udelukket, idet en komisk Replik ikke laanes til Brug i højtidelig Tale.) Dette vilde betyde, at Q_2 1. 2. 114 har eksi-

¹ Se Small, The Stage Quarrel p. 55—56, Fleay, Bio. Chron. I p. 57; Parrott's Udg. af Chapman's Comedies p. 731—32.

steret senest 1602. Parrott antager imidlertid, at Linien i «May-Day» er et senere Indskud. Han anfører følgende:

I «May-Day» 1. 1. 378 ff (der gives satiriske Raad til en ung Laps om korrekt Opførsel paa et Spisehus — et af Tidens yndede Emner) forekommer Vendinger, der stemmer nøje overens med Replikkerne i et tilsvarende Optrin i «Ev. Man out» 3. 1. 431 ff; men desuden er der ogsaa nogle Udtryk, som findes næsten enslydende i Dekker's «The Gull's Hornbook», der først er trykt 1607. Den sidstnævnte Kendsgerning i Forening med Allusionen til Hml. maa da if. Parrott forklares ved, at «May-Day» er bleven revideret efter 1607.

Men hvad Ligheden med Dekker angaar, er denne Antagelse ikke nødvendig; Dekker kan have hørt de paagældende Ord i Teatret. Der er heller intet ydre eller plausibelt indre Vidnesbyrd om en Revision af «May-Day». Parodieringen af Hml. kan vanskelig antages at være *indsat* efter 1607; thi da havde Hml. i hvert Fald ikke længer Nyhedens Interesse. Desuden staar Linien hos Chapman for sikkert til i sig selv at kunne vække Mistanke om at være senere interpoleret. Aarstallet 1602 bevarer derfor sin Rimelighed.

Det er muligt, at Chapman ogsaa i andre Partier af «MD» har haft Hml. for Øje: Blandt Formaningerne til Novicen ang. Optræden i Spisehuset er der indskudt nogle, som B. Jonson ikke har, nemlig 1. 1. 404 ff:

Now for behaviour; let it be free and negligent, . . . give no man honour . . . measure not thy carriage by any man's eye, thy speech by no man's ear: —

Hvilket minder om Polonius' Raad til Laertes. Endvidere træffer vi 1. 1. 197 ff:

What a loathsome creature man is, being drunk! Is it not a pity to see a man of good hope, a toward scholar, writes a theme well . . . and likely in time to make a proper man, a good leg, specially in a boot, valiant, well spoken, and, in a word, what not? And yet *all this overthrown* as you see — *drowned, quite drowned*, in a quart pot.

Dette lyder som et uædelt Ekko af Ophelias Klage 3. 1. 158—162, *men kun som den staar i Q₂*.

Den sikkert laante Linie staar ligeledes *kun i Q₂, ikke i Q₁*. Sidstnævnte har

168—169 For your intent going to Wittenberg,
We hold it most vnmeet and vnconuenient —.

Dette er en tam Teaterfloskel¹, som indeholder en Glose, Shakespeare *aldrig* bruger, nemlig «unconvenient»; (han har tilmed kun *een* Gang «inconvenient» og *to* Gange «inconvenience»;) Forstavelsen «un» er i Q₁ sikret ved stilistisk Samklang; Glosen «unmeet» er for øvrigt sjælden hos Shakespeare. Man kan med Sikkerhed hævde, at *han* aldrig har skrevet denne Linie, hverken før eller senere, og dens Eksistens i Q₁ er derfor intet Bevis mod Eksistensen af den ægte shakespeareske Linie paa det Tidspunkt, «May-Day» forudsætter. Betydningen af dette Argument vil række saa vidt, som det foreliggende Eksempel viser sig at være typisk for Forholdet mellem Q₁ og Q₂.

Blandt Chapman'ske Hml.-Reminiscenser nævnes ogsaa «All Fools» 2. 1. 233 ff, hvor en skinsyg Mand spørger sin Hustru, hvad det er for Blomster hun broderer, og Samtalen forløber saaledes:

Gazetta. The pansy this.

Cornelio. Oh, that's for lover's thoughts. | What's that, a columbine?

Gaz. No, that thankless flower | Fits not my garden.

Heri ser Shepherd (Chapman's Plays p. 58) og Fleay (Bio. Chron. I p. 58) en «obvious» el. «palpable» Allusion til Hml. 4. 5. 176 ff, hvor de to Blomster er nævnte blandt andre, medens Parrott finder tilstrækkelig «dramatic propriety» i deres Omtale hos Chapman til at betragte denne som uafhængig af Hml. Hvis «All Fools» i øvrigt viser Paavirkning fra Hml., er et Laan her ikke urimeligt, og i saa Fald faar det sin Interesse, at «columbine» *kun* nævnes i Q₂, *ikke* i Q₁. En Linie i «All Fools» 1. 2. 81

do but send | Her sergeant, John Death, to arrest his body —

minder jo stærkt om Hml. 5. 2. 347. Døden som Stævningsmand er et hyppigt anvendt Billede², men Udtrykkene er i særlig Grad overensstemmende her. For Hml.'s Vedk. findes Linien *kun* i Q₂, *ikke* i Q₁. Andre Enkeltheder i «All F.» minder om Hml., fx «not in being, but in seeming», «men rich in dirt», «brave resolution and divine discourse», «my metamorphosed son», «here

¹ Cf. «Looke about you» 301—3: the King commaunds. You should be quiet, and tis very meete, It's most convenient.

² Everyman, Hickscorner, Sylvester's Du Bartas, Leir, Edw. I. Birth of Merlin, etc.

was a man» m. m., uden at man dog kan konstatere *sikre* Efterligninger.

«All Fools» er trykt 1605; en Post i Henslowes Regnskabsbog og en Replik i Stykket lader formode, at det er skrevet el. paabegyndt i 1599, men fuldendt el. stærkt omarbejdet senere¹. 1603 vilde være en rimelig Datering. Men hele Sagen er usikker.

c. I det Tilfælde, vi nu kommer til, har vi til at begynde med fast Grund under Fødderne m. H. t. Dateringen af det formentlig sekundære Skrift. Det drejer sig om *Chettle's Tragedie Hoffman*, som er nævnet i Henslowes meget paalidelige Diary under *December 1602*. (At det «Hawghman», Henslowe noterer, er identisk med «The Tragedy of Hoffman», som er trykt uden Forfatternavn 1631, har aldrig været bestridt; men af Hensyn til de Slutninger, jeg bygger herpaa, vil jeg forsøge positivt at godtgøre denne Identitet i et senere Kapitel.)

«Hoffman» = Hf. er et Teaterstykke af reneste Vand, kombineret af alle de Tricks, som i en given Periode applauderes mest, skrevet af en Masseproducent, der ikke har noget paa Hjerte. Dets Emne er Sønnehævn for en myrdet Fader. Det er i høj Grad et *Imitations*-Værk; Læsningen giver et næsten uafbrudt Indtryk af en praktisk eklektisk Evne til at opfange og kombinere brugeligt Stof; derimod tyder intet paa egentlig Vilje til Plagiat. Det indeholder utvivlsomme Laan og Reminiscenser fra en Række kendte Skuespil: Span. Trag., det gl. Stykke om John, Shakespeares King John, Rich. III, Mids. N., Romeo, Merch., Much Ado, Marstons Antonio, Chettles og Medarbejderes egne Stykker. Med Hml. udviser det en *ualmindelig lang Række* reale og verbale Overensstemmelser; en Del af de samstemmende Enkeltheder har dog Karakter af Almindeligheder, og andre genfindes i et eller flere af de øvrige Hævndramer fra 1590'erne og de nærmest følgende Aar. Udskiller man disse, bliver der et Antal Ligheder tilbage, som synes specielle for Hf. og Hml., og ejendommelige Understregninger af Udtryk og Ideer og i det hele en Hob Parallelismers samtidige Forekomst synes at gøre Antagelsen af Afhængighed mellem de to Skuespil tvingende².

¹ Se Greg. Henslowe's Diary II p. 203 & 249; Parrott, Chapman's Comedies p. 709.

² Delius har i Sh. Jahrb. IX p. 166 ff udpeget en Del Ligheder; Ackermann enkelte andre i Indl. til Udg. af Hf. I Public. Mod. Lang. Assoc. New Ser. X p. 181 ff har Thornlike imødegaaet disses Argumenter og betegnet Afhængigheden som ubevislig og usandsynlig. Delius og Acker-

Det Hml.-Stof, der anføres i det flg., er hentet fra Q₂; for saa vidt det ogsaa forekommer i Q₁, er det betegnet med en *.

I leksikalsk Henseende har Hf. og Hml. Q₂ overmaade mange Berøringspunkter; Gloserne falder sammen i Hundredvis; i enkelte Tilfælde er Overensstemmelserne paaældende: *rival* i den distinkte Betydning af «Kammerat» (ikke specificeret i NED) forekommer som bekendt i Q₂ 1. 1. 13 (Q₁ har det alm. «partner»); denne meget sjældne Betydn. træffes igen i

Hf. 690 And make thee *riuall* in those gouernments (o: «Medregent».)
couplets = «Par», ogsaa et sjældent Ord, cf. NED s. v. 2; Hml. 5. 1. 310 og

Hf. 190 and you most louely *Couplets* / leggs and armes.
houseled (vb. pass.). NED har Eks. fra 1200 til 1541 og et moderne. Hml. 1. 5. 77 *vnhezled* = «umeddelt», uden Sakrament. I ganske samme Forbindelse som dér

Hf. 1886 ff. Noe, Hoffman and I onely dig'd the graue,
Play'd Priest and Clarke, to keep his buriall close . . .
Thou in thy end wer't rob'd of Funerall rites,
Non sung thy requiem, noe friend clos'd thine eyes . . .
Thou wert *not houseled*, neither did the bells
Ring blessed peales, nor towle thy funerall knell.

Mærk Overensstemmelsen med de gentagne Berøringer af det samme Emne i Hml., se 1. 5. 77; 4. 5. 83 & 213 ff.; 5. 1. 242 & 257 & 260.

filmed = filmy, film-like; sjældent; NED tidligste Eks. 1637.

Hf. 823 the *film'd* winge Of drowsie morpheus.

Shakespeare har Verbet *film* Hml. 3. 4. 147, overhovedet den tidligste Brug i Literaturen.

compass = «Register», musikalsk Omfang; NED Eks. fra 1597 og 1709; forekommer hos Sh. kun Hml. 3. 2. 385 og er sjældent, næppe let paaviseligt i den øvrige dramatiske Literatur.

Hf. 825 my voice shall sing In a low *compasse*.

general adj. har i Hml. 4. 7. 18: the loue the *generall* gender beare him — samme Betydning som i Hf. 1057: while I inuocate the *Generall Foulkes*; cf. Hml. 2. 2. 456 the *generall* (Q₁ har der «the vulgar»). Denne Betydning af Adjektivet (menig) er

mann har medtaget nogle Overensstemmelser, som ganske vist intet beviser, og paa den anden Side oversat en Del, som efter min Opfattelse er væsentlige; paa Vildspor har de dog næppe været.

ejendommelig og ualmindelig. (Cf. Daniel, Def. of Ryme (?1603): the generall sorte = «Menigmand».)

forcing som sb. træffes sjældent. NED Eks. fra 1514 og 1634. I de flg. Linier er der bl. a. ogsaa en speciel Klang-Lighed:

Hf. 533 But by the charmes and forcings of thy sonnes.

Hml. 3. 1. 12 But with much forcing of his disposition.

abominably. Adv. forekommer hos Sh. kun Hml. 3. 2. 40 imitated humanitie so abominably. Chettle understreger ved Gentagelse sin Interesse for Ordet:

Hf. 431 the barbers will buy those poems abominably.

- 1097 vsing him most naturally, charitably, and abominably. (Klown-Tale).

circumuent = «narre», hos Sh. kun Hml. 5. 1. 87, og i øvrigt vistnok sjældent; jeg har truffet det i «Sir Th. More» (Datum usikkert) og «Fair Maid of the Exch.» (vistnok yngre end Hml.) samt i Nashe, Pierce P. To Gange i Hf.

2182 As prone to circumuent beleeuing soules:

2299 Least we be circumuented.

Hf. og Hml. har andre ualmindelige Ord fælles, og en Del i og for sig almindelige Ord forekommer i begge i specielle Forbindelser eller med ejendommelig Hyppighed. Eks.: *conjecture* = «Mis-tanke» Hf. 947, Hml. 4. 5. 15 (dog ogs. i Much Ado)/ *excellence* Hml. 3 Gange, Hf. c. 10 Gange/ *most excellent* Hml. 4 Gange, Hf. 611 o. fl./ *goodly* Hml. 3 Gange, bl. a. 2. 2. 312 this goodly frame, Hf. 870 the goodliest frame that euer nature built; Hml. 1. 2. 186 a goodly king (Q₁ har «a gallant king»), Hf. 1380 g. prince; i alt 6 G./ *honourable* hyppigt/ *monster* appos. Hml. 3. 4. 161 that monster custom, Hf. 880 this monster cruelty/ *mourning* Hml. 1. 2. 88 giue these mourning duties to your father, Hf. 249 the mourning griefes . . . for our Dutches death/ *obsequious*/ *pith* i overført Betydn. Hml. 3 G., Hf. 1121 I haue no pith in me/ *project* om «Hævnplaner» Hml. 4. 7. 153, Hf. 27 & 80 p. of reuenge/ *purpose* vb., bl. a. Hml. 5. 2. 252 a purposed euil, Hf. 807 our purpos'd turnament, o. fl./ *stir up*/ *warlike* hyppigt, bl. a. Hml. 1. 2. 9 this w. state, Hf. 354 w. Prussias [state]; etc. etc. Ingen af de anførte Gloser el. specielle Vendinger forekommer i Q₁. (Jeg har noteret c. 350 af de ikke alleralmindeligste Gloser, som Hf. og Q₂ har, men ikke Q₁).

Paa det fraseologiske Omraade er Forholdet et lignende.

Hf. 1053 hee's dead, eyther by him or mee.

Hml. 4. 5. 128 Where is my father? — Dead. — But not by him

Denne Frase er mig ikke bekendt andensteds fra.

Hf. 115 let your hart *haue no commerce with* that Mart of idle imaginations; ibd. 1687 I trust my son has no commerce with death: gentaget og altsaa tilstræbt Brug af Frasen. Cf. Hml. 3. 1. 109 (Q₁ har «priuiledge» i St. f. «commerce»!). Se ogsaa Hf. 730 When honor is with fickle beautie ioynd. Lignende Vendinger med «commerce» kan træffes hist og her (fx Cynthia's Revels, Poetaster, All Fools, Daniel Musophilus), men Ordlyden er i særlig Grad overensstemmende i Hf. og Hml.

Hml. 1. 3. 110 he hath importuned me with loue; Hf. 2074 And when he doth importune you for loue.

Hml. 4. 7. 30 You must not thinke That we are made of stufte so flat and dull; *3. 4. 36 made of penetrable stufte; Hf. 1017 I pray you thinke me not in passion dull; 83 I was made of no other stufte.

*Hml. 3. 4. 9—10 thy (my) father much offended; Hf. 164 the bones of my offended father.

Hml. 4. 7. 9 O for two speciall reasons; Hf. 2046 Yet two especiall reasons crosse that course.

*Hml. 4. 7. 129 reuenge should haue no bounds; Hf. 2054 Reuenge should have proportion; 2064 mercy doth all bounds of hope exceed.

Hml. 4. 5. 93 our person to arraigne; 4. 5. 122 feare our person; cf. 1. 2. 243; 5. 2. 175; Hf. 352 Attend our person; 307 await his vertuous person; etc.

Hml. 1. 3. 52 O feare me not (Q₁ feare it not; 3. 4. 6 Ile await you, feare me not; Hf. 95 well sir ne're feare me; 1394 O neuer feare me! Hml. 5. 1. 14 Nay, but heare you —; Hf. 465 why, but heare you —.

Situation og Ordlyd ensartet:

Efter et Sværdstød, Hml. 3. 4. 26 O me, *what hast thou done? Hf. 848 How now? what haue ye done? Morderens Hjælper i sin Dødsstund, Hml. 5. 2. 329 loe heere I lie, Neuer to rise againe . . . the King's too blame; Hf. 2291 now I must fall neuer agen to rise; you know his wronge.

Spørgsmaalet om «hvor Liget er», træffes to Gange i Hf. I 1760 er det kun naturligt, at den sørgende Moder spørger: Where haue you layd the body of my son? Men i 339, hvor der er Tale om at have skaffet sig en morderisk Fjende fra Halsen, har Sagen ingen Interesse for den spørgende, og Svarreplikken har en mærkelig udenoms Klang:

Where is the villaines body? - Marry euen heaued ouer the scarr, and sent a swimming toward Burtholme, his old habitation; if it bee not intercepted by some Seale, Sharke, Sturgeon, or such like.

Motivets Gentagelse synes altsaa tilstræbt. Se Hml. 4. 2. 3; 28; *4. 3. 20; 36 etc. Sml. ogsaa

Hml. 4. 3. 35. Where is Polonius? *In heauen . . .

Hf. 1689 Where is thy gracious Lord? In heauen I hope.

Skønt Hævneren Hoffman udtrykkelig skildres som resolut, brutal og følesløs, har han i den første, hamletlignende Monolog Vendinger som disse, kun motiverede ved et Tordenvejr:

11 ff. See the powers of heauen in *apparitions*
And frightfull aspects as insensed
That I thus tardy am to doe an act
Which justice and a fathers death exites;
Like threatening methors antedates destruction.

Sml. især Hml. 3. 4. 107 ff.

*Doe you not come your tardy sonne to chide
That lap'st in time and passion lets goe by
Th' important acting of your dread command.

Andre Eksempler paa ensartede Ideer med beslægtet Ordlyd:

Hf. 237 and if my brother please | To hold his challenge for a Tur-
nament —;

Hml. 5. 2. 183 an the King hold his purpose; 5. 2. 206 if your plea-
sure hold to play with L.

Hf. 510 Those Daemons that with magicke of their tongues | Be-
witch't my L.'s . . . eares.

Hml. 1. 5. 42 that beast With witchcraft of his wits . . . wonne to
his shameful lust | The will of my . . . Queene.

Hf. 574 Say thou wilt leaue this life thus truly idle, | And liue a
Statesman, thou shalt share in raigne, | Commanding all but me
thy soueraigne; 460 immediately to succeed after his death. Cf.
Hml. 1. 2. 109 & 115 ff.

Hf. 2004 That deed is writ among the acts of guilt: A brothers
sword a brothers life blood spilt. Cf. Hml. 3. 3. 37.

Hf. 1590 But dismall accidents and bloody deeds, Poysonings, trea-
sons, so disturbe this state — . Cf. Hml. 5. 2. 392 ff.

Hf. 1101 condole in ioy, and smile in teares

er meget nær op ad Hml. 1. 2. 11—12, hvad Ideen angaar.

Undertiden ligger Ligheden i fremtrædende Grad i Klaugen:

Hf. 567 turne to thy wonted veyne. And be madde John of Saxony
again. Hml. 3. 1. 41 will bring him to his wonted way againe.

Hf. 1662 Run vnto the top of a dreadfull scarre. Hml. 1. 4. 70 Or
to the dreadfull somnet of the cleefe.

Hf. 2329 What is Lorrique to you, or what to me? *Hml. 2. 2. 585
What's Hecuba to him, or he to her?

For Momenter i Handlingen, Motiver og Situationer er det betænkeligt at antage direkte Afhængighed, da disse Forhold i høj Grad beror paa Konvention. Der er imidlertid i Hf. visse ejendommelige Afvigelser fra eller Tillæg til det konventionelle, som maa forklares ved specielle Grunde.

Hertugen af Preussens Søn og Arving, Prins Jerom, er skildret som en fuldstændig Taabe, Faderens Sorg. For saa vidt som han optræder med en naragtig Modejunkers Væsen og Tale, ndskiller han sig ikke fra denne velkendte Teatertype. Og naar han bliver «put from the intercession¹ of the crowne» (Hf. 1097), er dette kun et nødvendigt Led i den snildt sammensatte Handling, skønt man vel kunde spørge, hvor Ideen stammer fra. Men naar Prinsen i sin første korte Scene karakteriserer sig gennem følgende «anrettede» Replikker:

260 True, *I am no foole, I haue bin at Wittenberg, where wit growes.*

283 *As I am a Prince . . . though I say it myselfe, I am as full of resolution as the prowdest of you all —.*

er det vanskeligt at tro, at dette skulde være uden Forbindelse med Prins Hamlet, som ogsaa har været i Wittenberg², hvis «resolution» er «sicklief ore», og som kun er gal ved Nord-Nordvest, men med sydlig Vind nok kan «knowe a Hauke from a hand saw». Nu har Prins Jerom netop følgende mærkelige Replik

1315 *If I pepper him not, say I am not worthy to be called a Duke, but a draw latch —,*

der jo ganske er formuleret efter samme Mønster som Hamlets berømte Ord³, og som der ellers næppe er nære Sidestykker til i Tidens dramatiske Literatur. En ordsproglig Talemaade som «to know a B from a battle-door» kan findes fx hos Greene og Nashe og maaske andre, men det vilde være et mærkeligt Træf, om Shakespeare og Chettle uafhængigt af hinanden skulde have fundet paa at lægge en Variant deraf i Munden paa en Prins. Jerom taler flere Gange om sine Fægteøvelser

280 *I haue practis'd these two dayes* 293 *Ile practise againe* 447 *my late practize.*

Cf. Hml. 5. 2. 221. Alt i alt er det næppe muligt at tænke sig Hamlet og Jerom opstaaet i gensidig Uafhængighed. Jerom's Morsomheder vil være særlig egnede til at gøre Virkning paa Tilhørere, der i Forvejen kender Hamlet.

¹ *succession* (Klown-Sprog).

² Det er naturligvis ikke den blotte Nævneelse af Wittenberg, en Yndlings-Lokalitet hos Digterne, der betinger Sammenknytningen, men de nærmere Omstændigheder derved.

³ En lignende Samklang har vi maaske Hf. 40 *The huge Leviathan is but a shrimp Compar'd with our Balena on the land: Hml. 5. 1. 306 till our ground . . . Make Ossa like a waite.*

Efter at være fradømt Tronfølgen samler Jerom en «rabble» af Krigsfolk, «Generall Foulkes» (se ovfr.), og «gathering to a head» stifter de Oprør og raaber (1133)

wee'l haue a Prince of our owne chusing, Prince Jerom. — I, I, Prince J. or nobody.

Cf. Hml. 4. 5. 100—101; 107. I øvrigt er Oprørsscenen skildret ret konventionelt.

Den unge Pige i Hf., Lucibella, der mister sin Forstand, har saa megen Lighed med Ophelia, at en Forbindelse mellem dem ikke lader sig benægte. I Chettles Intrige er den unge Piges Sindsforvirring med vanlig Snildhed udnyttet paa en original Maade til sidst, men ellers har vi Lucibella jamrende over sin Faders Død og Jordefærd, vankende forvildet omkring, syngende Visestumper og fantaserende over sit brudte Kærlighedsforhold, o. s. fr. Af verbale Overensstemmelser kan følgende fremhæves¹: Luc. er «distract of sense» Hf. 1336, 1540, cf. Hml. 4. 5. 2; hendes Omgivelser ynker hende i Udtryk som «Alas», «Faire Lady», «Alas poore Lady», 1364, 1366, 1382, cf. Hml. 4. 5. 27; paa deres Bøn, 1354 «Yes louely madam, pray be patient», svarer hun.

I so I am, *but pray tell me true. Could you be patient, or you, or you, or you* ! *To loose a father and a husband too*: Cf. Hml. 4. 5. 69 *we must be patient, but I cannot chuse but weepe to thinke they would lay him i'th cold ground.*

Hun taler om Verdens Lumskhed

Hf. 1377 ff. *I but a knaue may kill one by a tricke. Or lay a plot, or soe, or cog, or prate May not trickes be vsd? O neuer feare me, there is somewhat cries Within me noe: tels me there's knaues abroad —*; cf. Hml. 4. 5. 5. *She speakes much of her father, sayes she heares There's tricks i'th world, and hems, and beates her hart —.*

Hun bruger ligesom Ophelia det almindelige Omkvæd

Hf. 1840 *Downe, downe a downe. hey downe, downe.* Cf. *Hml. 4. 5. 170.

Hun gentager 1385 og 1915, cf. Hml. 4. 5. 40—*41, og 1397, 1401, cf. Hml. 4. 5. 73—74:

Lord how dee, well I thanke god — How doe you Lady, well I
thanke God.

Good night good gentlefolkes — So now god buye, now god-night
indeede.

¹ Thorndike paastaar med Urette ovf. cit. Sted p. 190, at «down a-down» er det eneste Spor af verbal Lighed med Ophelia.

Hendes Venner er bekymrede for hendes Sikkerhed:

Hf. 1407 Follow her, brother, follow son Mathias./ Be careful guardians of the troubled mayd; cf. Hml. 4. 5. 74 Follow her close, giue her good watch, I pray you.

Blandt alle disse Paralleller er der i alt Fald en Del, der ifølge deres Natur vanskelig kan tænkes at bero paa Tilfældighed; og selv om de fleste af dem *enkeltvis* taget kunde forklares paa denne Maade, vil dog den *samtidige Forekomst* af saa mange Ligheder, deriblandt Ligheder i sjældne Ord og Vendinger, og specielt urgerede Overensstemmelser, udelukke Muligheden for det rene Træf. Med dette for Øje vil man ogsaa være nødt til at lægge Vægt paa, at en fuldstændig Liste over Ligheder vilde vise disses *Tal langt større*, end en Sammenligning mellem to af Hævndramerne o. lign. Stykker ellers giver til Resultat. Afhængigheden mellem Hf. og Hml. maa da betragtes som nogenlunde sikker.

Om denne Afhængigheds Natur kan der ikke godt være Tvivl. En fælles Kilde, hvoraf Hf. og Hml. kunde have øst det spec. overensstemmende Stof, lader sig næppe paavise. Tænker man paa det gamle (Kyd's) Hamlet, som efter al Sandsynlighed har tjent som Kilde for flere Forfattere, møder Hypotesen den Vanskelighed, at dette Stof (eller dog det meste af det) ikke har afsat utvetydige, allermindst samlede Spor noget Steds ellers, men pludselig dukker op i 1602 og deromkring paa to forskellige Steder. «Der bestrafte Brudermord», som Forskningen (med god Grund) er stadig mere tilbøjelig til at betragte som en Affødning af Kyd's Hamlet, har heller intet af det.

Overensstemmelserne maa da forklares som Efterligning, som Laan den ene eller den anden Vej. Hvem der er Laaneren, lader sig ret sikkert afgøre. Ikke Shakespeare, den geniale Ordkunstner, men Chettle, den travle Leverandør¹, vil sanke en Haandfuld Gloser og Fraser hist og strø dem ud her. Chettle vilde erindre sig dramatisk virkningsfulde Optrin og — selv uden sproglig Skaberevne — skrive sig gode Gloser bag Oret i en Tid, da Interessen for *Ordet*, Udtrykket, var stærkt opdyrket hos Publikum. Han har ogsaa Marston'ske Ord i Hf. *Shakespeare vilde ikke kunne benytte* de Enkeltheder, hvormed en aandssvag Prins er latterliggjort («resolution» etc.), eller vove sig i Nærheden af

¹ Chettle skrev dels alene, dels sammen med andre, mindst 45 Skuespil inden for et Tidsrum af 5 Aar (Henslowe's Diary).

dem, i *sin* Skildring *bagefter*. De fleste af Fællestrækkene ses let at være organisk hjemmehørende hos Shakespeare, løsere indpassede hos Chettle. [Hvad Ophelia angaar, har Kyd's Hamlet sikkert haft denne Skikkelse (Lokkeduen hos Saxo og Belleforest) og utvivlsomt som vanvittig (Cassandra hos Seneca). Teoretisk kan da Chettle vel tænkes at have laant fra det gamle Stykke, men naar han ellers har kendt og benyttet Shakespeares Hml., er det utvivlsomt ogsaa dennes Ophelia, han har exploiteret. Al Tale om, at Sh. skulde have laant af Lucibella, er ubegrundet.]

Hvis vi altsaa indrømmer, at Hf. har laant fra Hml., staar det med det samme fast, at det er Q_2 , der er laant fra, eller korrektere, at der er laant en Del Stof, som kun findes i Q_2 . I mange, ikke her anførte Tilfælde, bestaar Ligheden mellem Hf. paa den ene Side og baade Q_1 og Q_2 paa den anden; men de fleste af de citerede Steder (og flere med dem) fører *udelukkende til Q_2* . Saa vidt Bevismaterialet rækker, kan det da betragtes som sandsynliggjort, at *den shakespeareske Hamlet, der opførtes i 1602* — eller paa et el. andet Tidspunkt forud for Dec. 1602, i hvilken Maaned Chettle (i alt Fald delvis) havde udarbejdet «Hoffman» — *har været identisk med Q_2* . Q_1 bliver saaledes literærhistorisk yngre end Q_2 . Resultatet bestyrker og præciserer den Formodning, som Betragtningen af visse Skuespil af Marston og Chapman ledede til, og som for øvrigt støttes af andre Hensyn (Tekstundersøgelser), som jeg ikke her kan komme dybere ind paa.

Et Par Eksempler skal blot vise, at en uafhængig Betragtning af Forholdet mellem de to Kvarter kan føre til Resultater stemmende med, hvad man ad oven angivne Vej kommer til. Svarende til Q_2 1. 5. 74 ff har Q_1 520—524:

Thus was I sleeping by a brothers hand
Of Crowne, of Queene, of life, of dignitie
At once depriued, no reckoning made of,
But sent vnto my graue,
With all my accompts and sinnes vpon my head —.

Heri er der aabenbart noget forkert; og Stedet følger umiddelbart efter og efterfølges umiddelbart af evident korrupt Stof. De to sidste Linier er metrisk defekte. Ordet «reckoning» bruger Sh. i det langt overvejende Antal Tilfælde som tostavelset. I Opregning kan man gaa fra life til crown etc., og man kan gaa fra crown til life, men man kan ikke først gaa fra crown til life og derefter til dignitie. «No reckoning

made of» er en tvivlsom Konstruktion. Ved at se efter i Q₂ ser man, hvorledes disse Mangler fornuftigvis skal rettes, og samtidig maa man da betragte det som rimeligt, at alt hvad Q₂ dér har i inderlig Sammenhæng, har hørt med til den Original, hvorefter Q₁ er tilvejebragt. Deriblandt altsaa Linierne (1. 5. 76—77)

Cut off euen in the blossomes of my sinne,
Vnhuzled, disappointed, vnanueld —.

Her staar i den ene Linie det «sinne», som Q₁ har faaet i sin L. 524, og i den anden den Glose «vnhuzled», der sandsynligvis er opfanget af Chettle og brugt i Hf., medens Q₁ har haft et anderledes indrettet Øre. Q₁ 1667—71 lyder saaledes:

Leartes. . . . where's my father?

King. Dead.

Leartes. Who hath mured him? speake, i'le not
Be juggled with, for he is mured.

Queene. True, but not by him.

Hertil svarer i Q₂ 4. 5. 128—130

Leartes. Where is my father?

King. Dead.

Queene. But not by him.

King. Let him demaund his fill.

Laertes. How came he dead, I'le not be iugled with, —

Ordskiftet «Where is my father? — Dead. — But not by him» er saa haandfast og prægnant og maler saa genialt de tre Karakterer i den dramatisk højspændte Situation, at ingen kan tvivle om, hvor vi har Shakespeare. Den slatne Redaktion i Q₁ er sekundær. Men det ejendommelige Udtryk «dead — by him» (som vil fange en opmærksom Tilhører) staar allerede i Hf. Ad begge Veje kommer vi til det Resultat, at det har hørt med til Hml. i 1602.

Hvis man antager, at Shakespeare i vid Udstrækning har bibeholdt Stoffet fra Kyd's Hamlet, er det dog overvejende sand synligt, at Chettle har erhvervet saadant Stof, for saa vidt det findes blandt hans Laan, direkte fra Shakespeare, eftersom dennes Arbejde jo i alle Tilfælde har foreligget før Chettles og været let og frisk tilgængeligt.

Tænker man sig desuagtet, at Chettle har hentet det omtalte Laanegods direkte fra Kyd's Hamlet, bliver Q₁'s Stilling højest vanskelig, hvis den — som almindeligt er — skal opfattes som intermediær mellem hint Skuespil og Shakespeares autentiske Hml.: thi hvorfor skulde da Q₁ mangle en Del af det Stof, som begge Ydertrinnene er i Besiddelse af? og hvorfor skulde den endogsaa

byde noget *positiøt forskelligt* derfra (saasom «partner» i St. f. «rival», «privilege» for «commerce», «vulgar» for «general», «gallant» for «goodly», og meget andet)? Opfattes den derimod som sekundær over for Q₂, er alt som Fod i Høse.

Medmindre det kan godtgøres, at Hf. er uafhængig af Hml., vil dens Vidnesbyrd tale med Vægt i Spørgsmaalet om Affattelses-tiden for Q₂. Det vil pege paa Aaret 1602 som Grænse ned efter og reducere Muligheden for en Omarbejdelse af Hml. meget betydeligt. De indentekstlige Grunde, der taler imod en Dobbelt-Redaktion, haaber jeg at kunne fremlægge samlet ved en senere Lejlighed.

II

The Tragedy of Hoffman or A Reuenge for a Father er trykt 1631, uden Forfatternavn. Af denne Udg. findes et Ekspl. i Brit. Mus. Senere udgivet af HBL Lond. 1852 (moderniseret) og af R. Ackermann, Bamberg 1894. Sidstnævnte Udg. er her lagt til Grund.

I Henslowe's Diary findes fol. 109 flg. (ægte) Notits: «Lent vnto Thomasownton¹ the 29 of desember 1602 to gene vnto harey chettle in pte of paymente [o]for a tragedie called Hawghman the some of —v^s. Andre Meddelelser om Tragedien er ikke fundne. Identiteten af den anonyme «Hoffman» fra 1631 og Chettle's «Hawghman» fra 1602 skal nu søges godtgjort.

Henslowes Ortografi er ikke blot «pudsig». Den er paa sin Vis begrundet og i dette Tilfælde endog nærmest vejledende. Det underlige Navn Hoffman er, hvor det nu end stammer fra (se nedf.), maaske oprindelig grebet og sikkert populært opfattet som et karakteriserende Navn. Som Navn paa en blodig Hævner vil det i den folkelige Bevidsthed naturligt forbinde sig med Verbet *hoff*, en (dialektal) Sideform til *hough* == hasehugge, der just bruges om brutal Voldsfærd². Henslowes Stavemaade viser da, hvorledes han har optattet Navnet. I Skuespillet finder vi v. 2377 Stavemaaden *Hogman*, og det hedder 2280 *Hoffman has hought*

¹ Downton var Skuespiller og ofte Møllemand for Henslowe.

² Forekommer i «The First Part of the Contention», Nashe «Pierce Pennilesse» og «Have with you», Arden of Fevershame 4.3.32; Lyly «Bombie» 3.4 og Shakespeare har Formen *hore*. — Et andet Ord *hough* eller *hof* = Værtshus findes stavet paa begge Maader hos samme Forf. Nashe.

him too og 335 *the prince so hought and hoft him* (sc. Hoffman). Dette giver den bedst tænkelige Sammenhæng mellem de to Skrivemaader.

Chettle's Forfatterskab bekræftes ved Stykkets almindelige Karakter af Levebrøds-Arbejde og ved stilistisk Overensstemmelse med hvad der er bevaret fra Chettles Haand. Dette omfatter kun nogle faa Prosaarbejder og hans noget ubestemte Andel i tre konsortie-forfattede Skuespil. Et stort Antal Ord og Former ses brugte i Hf. og de nævnte Skrifter med Forkærlighed, og sjældnere Udtryk og ensartede Ideer danner andre Sammenknytninger. Favorit-Ord er f. Eks. *ashy*, *black* figurl., *circle* vb., *cloud*, *cloudy* figurl., *composed of*, *consume*, *destruction*, *endless*, *fleshless*, *hated* = hateful, *icy*, *incision*, *invocate*, *irreligious*, *livery* figurl., *majesty* og *multitude* (med tilhørende «conceits»), *malefactor*, *metamorphized*, *receptacle*, *roe* (outstrip the r., skipping like roes, roefooted), *sententious*, *sphere* figurl., Sammensætn. med *tongued* (de bekendte Udtryk fra «Mourning Garment» om «Melicert» (s: Shakespeare) «silver-tongued» og «smooth-tongued» findes begge i Hf.), *tripdowne* fig., *uncle* vb., *wilful*. Mange af disse Ord indgaar i Forbindelser, som viser Overensstemmelser af real Natur. Samme Tanke kan være udtrykt i Hf. og et af de andre Skrifter¹, f. Eks.

Hf. 2038 ff Let me a little plead in his excuse . . . a man compel'd To euill acts, cannot be iustly held A wilfull malefactor. Cf. Kind-Harts Dreame: he that offendes, being forst, is more excusable than the wilfull faultie.

Hf. 1145 Why see now what a thing Maiesty is . . . my couzin looking but in the face of our excellence cannot choose but take our parte. Cf. Mourning Garment: her verie lookes would daunt [those traytors] . . such maiestie had her presence . . that guiltie mortalitie durst not beholde her but with dazeled eyes.

Hf. 929 How cold thou art; death now assailes our hearts, Hauing triumpht ouer the outward parts. Cf. Death of Robert: My dying frost, which no sun's heat can thaw, Closes the powers of all my outward parts. My freezing blood runs back vnto my heart . . .

Men en videre Paapegning af saadanne Paralleller vilde tage for m-gen Plads.

¹ De bevarede Prosaskrifter er Kind-Harts Dreames 1592, «Piers Plainnes» 1595 og «Englands Mourning Garment» 1603. Chettle er Medforfatter til Skuespillene «The Death of Robert Earl of Huntington» 1598, trykt 1601, «The Pleasant Com. of Patient Grissill» c. 1599, trykt 1603, og «The Blind-Beggar of Bednall Green» 1600, trykt 1659.

Chettle er sikkert Eneforfatter af Hf. Skuespillet er af een Støbning, uden Spor af delt Forfatterskab. Fleay's Paastand i modsat Retning (Bio. Chron. I p. 291) er tilstrækkeligt imødegaaet af Greg (Hensl. Di. II p. 226).

Et andet Spørgsmaal af stor Betydning er, om Trykket fra 1631 repræsenterer Chettles Arbejde fra 1602 i dets oprindelige Skikkelse eller en muligvis bearbejdet Form deraf. Paa Titelbladet og i det korte Forord findes følgende Angivelser fra Udgiverens Side:

1) As it hath bin diuers times acted with great applause, at the Phenix in Druery-Lane.

2) this Tragedy hapning into my hands, I haue now aduentured it vnto the Presse, and wanting both a Parent to owne it, and a Patron to protect it, am fayne to Act the Fathers part it hath passed the Stage already with good applause . . .

Det nævnte Teater eksisterede ikke før c. 1615¹. Om Teatret og dets Publikum vides meget lidt. Man kan have præsenteret et gammelt Effektstykke uændret, eller man kan have pudset det op. Men selv i sidste (hypotetiske) Tilfælde er der intet i Vejen for, at en driftig Boghandler kan have trykt et gammelt Ms for at slaa Mønt af en ny Teatersucces.

I hvert Fald er det et *gammelt Manuskript*, der er trykt efter. Der er en Vrimmel af Trykfejl af sædvanlig Art. Hist og her er der tillige med Mellemrum simple Lakuner paa eet eller flere Ord, som maa skyldes ren Ulæselighed eller Afslidning i Ms. Derimod er der ingen større Defekt i Teksten, som i sin Helhed er bevaret i fuldkommen Sammenhæng; hermed stemmer, at Stykets Længde, c. 2440 Linier, er ganske normal. Men paa samme Tid er Begyndelsen og Slutningen stærkt havarerede, delvis til Uforstaaelighed; de sidste 10—12 Linier er meningsløse, og Afslutningsreplikker mangler helt. Af dette kan sluttes, at Trykningen er foretaget efter et slidt (først teaterslidt, senere gemmeslidt) Ms.

Man træffer intet, der kan tydes som sildige Forsøg paa at udfylde Lakunerne. Derimod er der Spor af Forfatterens oprindelige Rettelser i det friske Ms. Eks.

71—72 Therefore without protraction, sighing, or excuses

Sweare to be true, to ayd assist me, not to strive —.

638 With speedy nimblenesse: heauen graunt that all be well.

¹ Mantzius, Engelske Teaterforhold p. 90—96. — I 1602 ejede «The Admiral's Men» Hollman

Her er sandsynligvis «sighing» og «speedy», og sikkert «assist» Ord som Forf. ved nærmere Eftertanke har streget ud, det sidste for at erstatte det med «ayd». Fejltypen er den samme som fx i Marston's What you will 2. 1. 156, Hml. Q₂ 4. 7. 172, Q₁ 825, henholdsvis:

And sting-blister our credits in obscured shades.
But our cull-cold maydes doe dead mens fingers call them.
Scorned by the right rich, the rich curssed of the poore.

Sætteren bemærker ikke Overstregningen og skønner ikke selvstændigt.

En af Personerne hedder *Otho*, men mange Steder staar der i Stedet derfor i Teksten *Charles*, saaledes at de to Navne undertiden veksler med faa Liniers Mellemrum¹, fx. 1224 Otho, 1230 Charles, 1440 O, 1470 O, 1472 C, 1500 C, 1524 O etc. Metret kræver overalt et Enstavelsesord, saa Charles maa være det først skrevne. Af en eller anden Grund har Forf. eller Skuespillerne faaet Lyst at ændre det til Otho, men udført Rettelsen skødesløst. Hele Stykket var skrevet, før Ændringen fandt Sted, idet Metret saa nær Slutningen som i 2396 kræver Charles, hvor der staar Otho. — Hovedpersonen hedder *Clois Hoffman*, og foran hans Replikker staar regelmæssigt «Hoff», et Par Steder skiftende med «Clois» (639—683) el. «Clo» (846—878). Men i et længere Parti 1126—1789 er det regelmæssigt erstattet med «Sarlois», hvorefter atter «Hoff» indtræder². Sarlois som Trykfejl for Clois kunde tænkes, dog ikke gennemført Scene efter Scene. Ackermann formoder, at Sætterens Øje har været fanget af det Navn Sarloys, der staar i Teksten 1085 og 1086; men derfra er der for lang Afstand til 1126, hvor Spillet begynder. Rimeligere er det, at Hoffman fra først af har skullet hedde Sarlois, (og at der da er en Forbindelse mellem dette og den tilsyneladende umotiverede Omtale af en vis «old Sarloys» i Teksten 1085 - 86. Herom nærmere i det følgende). Den formodede Ændring er da gennemført overalt i Teksten, men glemt som Rubrum i det omhandlede Parti. Da Navnet Hoffman, som Citaterne foran (S. 108 f.) viser,

¹ Altsaa ikke »delt Forfatterskab«, cf. Fleay Bio. Chron. I p. 293; Greg. Hensl. Di. II p. 226.

² Ackermann har overalt indsat «Hoff» i sin Tekst og i Tekstnoterne kun paa to Steder 1126 og 1323 anført Rettelsen; men han meddeler tydelig Oplysning om Forholdet i sin Udg. p. XIV og 82: v. 1126. Von hier an Q. Sarlois für Hoffm. . . . erst vom 5. Akt an gibt Q. wieder Hoffm.»

er *indarbejdet* i Stykkets Tekst, og da Stykket *havde sit Navn* i Dec. 1602, maa i hvert Fald mulige Ændringer have fundet Sted før den Tid. Heraf følger ogsaa, at Stykket paa dette Tidspunkt i det væsentlige var formet.

Af Ændringer i Stil og Stof viser Hf. i øvrigt intet Spor.

Stykket indeholder som omtalt en stor Mængde Laan fra Tidens bekendteste Skuespil. Men medens der let kan paavises Laan fra Skuespil, hvis Fremkomst ligger mellem Aarene 1590 — 1602, lader der sig vist ikke paapege et eneste Laan fra noget Værk yngre end 1602.

Fordelingen af Prosa og Vers er omtrent 360 Lin. mod 2080; 18 Procent af Versene er rimede. Blankverset er snarere gammeldags end moderne, regulært, lidet varieret, med faa kvindelige Udgange og oftest «end-stopt».

Der er overhovedet intet i Hf., der leder Tanken til Forhold, som hører hjemme i en senere Tid end 1602. Det er *muligt*, at Chettle ikke havde lagt sidste Haand paa sit Værk, da han modtog Afdraget fra Henslowe, men længe har han næppe været om at fuldende det, og hverken Stykkets Natur eller Chettles Forhold giver Grund til at antage, at han arbejdede med langvarig Omhu eller vendte tilbage til sit Arbejde, naar han engang havde afhændet det. Han skrev jo ihærdigt for Levebrødet med Armoden ved Siden¹. Vi kan da nogenlunde sikkert fastslaa, at Hf. er blevet til henimod Slutningen af 1602 i den Skikkelse, som Trykket fra 1631 viser — bortset fra Huller og typografiske Mangler.

Vi staar saaledes paa sikker Grund i Sammenligningen mellem Hf. og Hml.

Det literærhistoriske Forhold er efter alt at dømme det, at Chettle i 1602 ifølge ydre Foranledning har ønsket at skrive et Drama om Sønnehævn og ud fra sit eget Udgangspunkt og med «Handling» som eneste Formaal konstrueret et Værk, som til en vis Grad — dog uden Plagiering eller *digterisk* Konkurrering — afspejler Tidens fornemste Hævndrama. Naar Afhængigheden af Hml. overhovedet er godtgjort, ligger det nær at antage, at ogsaa de Ligheder, der *kunde* stamme andensteds fra, dog har den samme Oprindelse.

¹ Efter Foraar 1603 hører vi overhovedet ikke mere til Chettle. Vi ved kun af en Bemærkning i et Skrift fra Jan. 1606, at han var død inden den Tid.

Ud over Forholdet til Hml. frembyder Hf. kun Interesse ved Udgangspunktet for dens Handling. Handlingen i sig selv er ganske ligegyldig, men den forudsætter en Forhistorie, som der idelig hentydes til, og som er ret kuriøs. Forhistorien er denne:

Clois Hoffmans Fader, Hanne (Hans) Hoffman, var Vice-Admiral i Tjeneste hos Hertugen af Luningberg (? Lüneburg) og Lensmand over Burtholme (? Borgholm paa Øland el. Bornholm), en stor Kriger, som fyldte sin Herres Skatkammer med Bytte fra tredive vundne Slag, mens han *«payd poore souldiors from his treasury»*. Hans Løn blev den, at han *«for a little debt»* erklæredes fredløs og nødtes til at leve som Sørøver. Til sidst blev han fanget og henrettet under grusomme Pinsler; en glødende Krone blev sat paa hans Hoved, Kødet hakket fra hans Knogler, og hans Skelet hængt i Lænker i en Galge. Sønnen flyttede senere hemmeligt Liget til et Træ ved en Hule i en øde Strand-egn og forberedte den Hævn, der skulde ramme Hertugen og hele hans Slægt. Om Hævnen, hvis Alfa og Omega er en glødende Krone, handler Skuespillet. Dets Handling foregaar i og omkring Danzig. Der sker et Skibbrud ved *«Reeshopscurre»* (Rees-hop-scar = Reserhoft?)

Der hentydes endvidere i Stykket til andre forudgaaende Hændelser og visse Forhold mellem de fyrstelige Personer, som dog faar ringe eller ingen Betydning for Handlingen, og hvis Ærinde derfor er noget mystisk. De mærkelige Sarloys-Replikker, som der foran er hentydet til, er af en lignende Karakter. De veksles mellem Førerne for en sammenløben Oprørerhob, Old Stilt, Fibs o. s. v., L. 1080—89:

O. Stilt. . . . haue ye not heard I haue bin a stinger, a tickler, a wormer.

Fibs. Yes; noble, ancient Captaine Stilt, ye haue remou'd mens hearts I haue heard that of my father God rest his soule, when yee were but one of the common all [i. e. tall?] *souldiers that seru'd old Sarloys in Norway.*

O. Stilt. I then was, and *old Sarloys* was; a gentleman wou'd [i. e. who wou'd] not haue giuen his head for the washing; but *hee is cut of*, as all valiant caualeroes shall, and [i. e. an] they be no more negligent [i. e. careful] of themselves.

Dette savner i Skuespillet tilsyneladende al Tilknytning og Mening, men er dog for konkret til at kunne være rent hen i Vejret. Hvem er *old Sarloys*? Hvilke Bedrifter hentydes der

¹ Old Stilt er delvis udført som *«mønsterring»* Person.
Nord. tidsskr. f. filol. 4de række VIII.

til? Hvorfor «Norway»? Og hvorfor det samme «Sarloys», som har listet sig ind i Hf. paa Hoffman's Plads og aabenbart staaet der, *før* Hf. var færdigt redigeret (se foran S. 111)?

Den Antagelse ligger overmaade nær, at Hoffmann og Sarloys oprindelig er den samme Person, en Figur, Chettle har fundet i den Kilde, hans Forhistorie maa have haft, og som han først har benyttet under Navnet Sarloys, hvorfor ogsaa den tildigtede Søn fik dette Navn; eller Chettle har udnyttet sin Kilde to Gange og anden Gang uforvarende af gammel Vane skrevet Navnet Sarloys, skønt han allerede havde bestemt sig for det nye Navn Hoffman. Men hvilken er hans Kilde?

Man har forsøgt gennem Motivet med den glødende Krone at komme den paa Sporet. Ackermann anfører efter en fransk Forf. fra 1600 Skildringer af Bondeopstande, hvis Førere straffedes med Ildkronen. Vistnok har vi her at gøre med et ældgammelt Motiv: Kronen anvendt til Spot og Straf paa Oprørsførere og selvgjorte Konger. Billedligt nævnes svidende og glødende Kroner fx i Shakespeares Rich. III, det gl. Rich. III og Marlowe's Edw. II; i «Satiromastix» (1601) håanes Offeret med en Nældekrone; et tabt Skuespil kaldet «Prince of the Burning Crowne», som skal have indeholdt «bloody lines», omtales 1600, men Titlen kan jo forstaas paa flere Maader; i et snurrigt Romer-drama «Cl. Tiberius Nero», hvor Caligula er skildret à la Hamlet, bliver Sejanus torteret og henrettet med den glødende Krone; dette Stykke er trykt 1607 og i hvert Fald vistnok yngre end Hf.

Chettle kan altsaa have erhvervet Krone-Motivet ad rent teatralisk Vej og knyttet det til en Historie, som det oprindelig ikke tilhører. Men her træffer det sammen med de udtrykkelig fremhævede Omstændigheder, at den ældre Hoffman, som lider Kronedøden, har været Vice-Admiral og er bleven Sørøver, noget som er ganske ligegyldigt for Handlingen i Hf. Da Østersøegnene er ment som Begivenhedernes Skueplads, er det muligt, at Kilden til Hf.-Forhistorien maa søges i dansk Historie. Begivenhederne i Tiden c. 1515—1535 er rige paa Træk, der kan have tjent til at forme en Hoffman (Sarloys) Figur. Tanken falder let paa Navne som Søren Norby, Claus Knyphoff og Skipper Clement, men standser især ved den sidste. Han var *Under-Admiral* (Huitfeldt), dristig *Fribytter*, en Tid virksom i Norge, hvor alle bøsmænd og hoffmænd søgte til hannom, Fører for en Bondehær, blev til sidst fanget og henrettet med en Blykrone paa Hovedet. Billedet i Danm. Riges Hist. III a p. 361 viser Clement som

Fange med Kronen paa, og her er det altsaa ikke, som Beretningen ellers lyder, det afhuggede Hoved, der prydes med en Krone. Det er maaske værd at anføre, at der ved Joh. Rantzaus Hær i Jylland var en Rytterfører ved Navn *Otto af Lyneborg*; sml. om Navnet Otho foran; Chettles Otho er just Prins af Luningberg. Skipper Clements Navn har vel engang været paa alle Læber, og hans Bedrifter kan have været forherliget i Viser ligesom Claus Knyphoffs, eller Chettle kan fra andre Kilder have hentet Træk, som oprindeligt har været knyttet til danske Søhaner. Maaske kan en literær Forbindelse udfindes; foreløbig maa jeg nøjes med at fremsætte Tanken som en Gisning, der forekommer mig plausibel.

Hentydningerne i Hf. til tidligere Begivenheder gør det sandsynligt, at der har eksisteret et Drama af Chettle, hvor disse Begivenheder har været behandlet, og if. det foregaaende maa man da antage, at den gamle Pirat under Navnet Sarloys har spillet en Rolle deri, om end kun som Bifigur. Blandt Titlerne hos Henslowe paa de mange ellers ukendte Chettle-Stykker er der kun een, hvorunder et saadant Drama kan placeres, nemlig «a danyshe tragedy», som den 7. 7. 1602 indbragte Chettle £ 1 «in earnest». Man kan gætte paa, at dette¹ har indeholdt saadant Stof, som kunde tjene til Udgangspunkt for Hf. Det kan naturligvis have drejet sig om noget helt andet; men mærkeligt er det jo, at der er et «dansk» Element i Hoffman-Historien.

Hvis det er rigtigt, at Chettle har kaldt sin Pirat Sarlois, kan dette skyldes, at Sarlois maaske var et yndet martialske Teaternavn, hvoraf muligvis Sarlabois og Sarlebois, som træffes i andre Skuespil, er Variant-Former. Navnet Clement kunde han under alle Omstændigheder ikke bruge paa Grund af dets for en Englænder iørefaldende Betydning, der jo fx er stik modsat «Houghman». Hvad dette sidste angaar, har Ackermann meddelt en gammel Danzig-Optegnelse om, at Anno 1580 den 4. Jan. blev en «Kanefuhrer» ved Navn Hans Hofeman eller Schuddekop

¹ Fleay finder det rimeligt, at et tabt anonymt Stykke «Roderick» fra 1600 er Forspillet til Hf., og muligt, at «A Danish Tragedy» er en Bearbejdelse deraf. Jeg kender ikke hans Grunde. Greg nævner det ligeledes som en Mulighed, at «Roderick» indeholder Forspillet til Hf., foran «Roderick is the name of the hero's father in Chettle's tragedy» (Hensl. Di. II p. 229). Men dette er urigtigt. Heltens Fader hedder Hannee Hofman. Roderick er en ren Bifigur, Broder til Hertugen af Saxony og ikke Fader til nogen.

henrettet for Mord og Vold. Dette er i det mindste et kuriøst Træf. Mordhistorien kan ad mange Veje være kommen til Chettle, som har fundet Navnet brugeligt paa Grund af dets Klang.

Sammenhængen er da maaske den, at Chettle har søgt Tilknyningspunktet for sit Hævndrama i sin «danske» Tragedie, fundet det nødvendigt at ændre Lys og Skygge for Admiral-Piratens Vedkommende og sat saa stor Pris paa det blodige Navn Hoffman, at han af begge Grunde har ladet «Sarloys» falde. Paa denne Maade forklares Mærkelighederne i Hf. bedst og bliver tillige literærhistorisk vejledende.

Det var ønskeligt, om Tragedien «Hoffman» kunde blive optrykt paa ny og blive let tilgængelig. Ackermann's Udgave fra 1894 er vistnok forlængst udsolgt, og andre brugelige Udgaver har jeg ikke kunnet opspørge. Man fristes som Forsker ofte til at undres over, hvorfor Bibliotekernes Skatte ikke i fuldt Maal gøres tilgængelige *for de studerende* gennem paalidelige, videnskabeligt kontrolerede Optryk, der kunde spredes i store Oplag for den samme Bekostning, som nu anvendes paa fine Udgaver, der trykkes *i fornemt begrænset Antal for eksklusive Kredse*, og som et almindeligt Menneske ikke trods alle Anstrengelser er i Stand til at nærme sig.

April 1919.

Plutarchs «romuliske» Lov om *divortium*.

Et retssammenlignende Bidrag.

Af

C. W. Westrup.

Plutarch beretter i sin Levnedsskildring af Romulus¹, at Romulus blandt andre Love ogsaa udtrykkelig havde givet en Række Forskrifter om Ægteskabs Opløselighed. Medens Hustruen ikke i noget Tilfælde var berettiget til at forlade sin Mand (*ἀπολείπειν ἄνδρα*), havde Manden Ret til at forstøde sin Hustru (*γυναικα ἐκβάλλειν*), saafremt hun havde gjort sig skyldig i *φαρμακεία τέκνων*, *κλειδῶν ὑποβολῇ*² eller i Ægteskabsbrud. Forstødte han hende derimod af en hvilkenksomhelst anden Grund, da havde han sin hele Formue forbrudt, Halvdelen til Hustruen, Halvdelen til Ceres' Tempel. Bestemmelsen om den halve Formues Fortabelse til Ceres' Tempel viser nu vel, at denne hos Plutarch som en *lex regia* overleverede Tekst i den Form, hvori den gengives, utvivlsomt ikke kan stamme fra Kongetiden. Cereskulten antages i Almindelighed først at være overført fra Grækenland efter Republikkens Indførelse³. Selv om en Del af Plutarchs Beretning om Retsvirkningerne af en ugrundet Forstødelse af Hustruen saaledes eranfalsket, er imidlertid dermed ikke som af Girard antaget⁴ Uægtheden af Teksten i dens Helhed godtgjort.

¹ Plut. Rom. 22. Bruns, *Fontes iuris* I² 6. Girard, *Tertes de droit romain*⁴ 6.

² Den af Dirksen. *Versuche zur Kritik der Quellen* 299 anvendte Interpunktion med Komma efter *φαρμακεία*, saaledes at Læsemaaden blev *ἐπὶ φαρμακεία, τέκνων ἢ κλειδῶν ὑποβολῇ*, er senere opgivet saavel af Bruns-Mommsen-Gradenwitz i *Fontes* som af Girard i *Tertes*.

³ Birth, Roschers *Mythol. Lexikon* I 859 ff. Wissowa, *Pauly-Wissowa R. E.* III 1973.

⁴ Girard, *Histoire de l'organisation judiciaire des Romains* I 35.

At en Tekst paa et enkelt Punkt paaviselig er forfalsket, udelukker ikke Muligheden af, at dens Indhold iøvrigt er ægte. Forfalskningen kan være saa bestemt begrænset, at den ikke behøver at angribe Ægtheden af den hele Tekst. Forinden Teksten i dens Helhed forkastes som uægte, bør derfor Indholdet af dens øvrige Dele — betragtet paa Baggrund af Indholdets indre Sandsynlighed — historisk prøves gennem en Sammenligning med andre gamle Tekster vedrørende samme Emne eller med tilsvarende Retsregler i beslægtet oldarisk Ret. Og det vil da undertiden vise sig, at en senere delvis forfalsket Tekst kan indeholde Brudstykker af en sikkert ægte Overlevering. Et Eksempel herpaa frembyder Plutarchs Beretning om den «romuliske» Lov om *divortium*.

1. Den første Forskrift, at Hustruen ikke i noget Tiltælde havde nogen Ret til at forlade sin Mand, er nu sikkert ægte. I den ældste romerske Ret kendtes utvivlsomt intet fuldgyldigt Ægteskab (*justae nuptiae*) uden *manus*. Naar Bruden var indført i Brudgommens fædrene Hus, var hun formelt sikkert underkastet samme Myndighed (*manus, potestas*) som *liberi (in potestate)*, *servi (mancipia)* og *res (mancipi)*. I det ældste Rom var Udtrykket *manus* utvivlsomt Fællesbetegnelsen for den hele Huseremyndighed¹. Efter gammelromersk, rimeligvis fællesarisk Begreb var Husfaderens Ret over Børnene vistnok afledet af hans Ret over Moderen². Det er utvivlsomt en Rest af en saadan ved Stiftelse af Ægteskab *ipso jure* indtrædende *manus*, der er bevaret i den gammelromerske Skik, hvorefter Betegnelsen *materfamilias*, der senere tilkom enhver Hustru³, kun anvendtes om *uxor in manu*⁴. Det er sikkert ogsaa en Erindring herom, der har holdt sig i de senere romerretlige Definitioner af Ægteskabet. Hos Modestinus i *de ritu nuptiarum* defineres Ægteskabet som

¹ Girard, *Manuel de droit romain*⁵ 137. cfr. 11 s. Mitteis, *Röm. Privatrecht* I 75.

² A. Rivier, *Précis du droit de famille romain* 1891 p. 53. Robert Bartsch, *Die Rechtsstellung der Frau als Gattin und Mutter* 1903 p. 11. Gustave Glotz, *La solidarité de la famille en Grèce* 1904 p. 32.

Det er ikke usandsynligt, at det er en Erindring herom, der er bevaret i den senere romerske Sprogbrug, hvorefter *manus* kun anvendes som Betegnelse for Mandens Myndighed over Hustruen. Gai. I 109.

I. 16 § 1 *Dig. de verb. signif.* 50—16. Cfr. Labbé, *Nouv. rec. hist. de droit* IX 13 s.

³ Gell. XVIII 6, 9 cfr. Cic. *top.* 3, 11. Boeth. *ad Cic. top.* 3, 14. Fontes II 73.

*divini et humani juris communicatio*¹. Og i en kejserlig Forordning fra Aar 242 efter Chr. omtales Hustruen som *socia rei humanae atque divinae*². I det 3. Aarh. efter Chr. medførte Ægteskabet imidlertid hverken et religiøst eller et økonomisk Fællesskab. *Liberum matrimonium*, der den Gang var Reglen, havde ligesaa lidt nogen Indflydelse paa Hustruens personlige Retsstilling som paa hendes formueretlige Forhold. Hvis hun var *alieni juris*, vedblev hun at være underkastet *patria potestas*. Var hun *sui juris*, da var hun ogsaa fremtidig personlig og økonomisk selvstændig. De klassiske Juristers Definitioner var saaledes ikke et Udtryk for de virkelige Forhold. Det var aabenbart de i ældgammel Tid fastslaaede, maaske senere under græsk Indflydelse filosofisk (etisk) formede Begrebsbestemmelser³, der var blevne staaende, efter at de forlængst havde mistet deres oprindelige Betydning. At Indtrædelse af et ensidigt Magtforhold i det ældste Rom var en umiddelbar Følge af Stiftelse af Ægteskab, bekræftes ved Retssammenligning⁴.

Men var Husherren i den ældste romerske Ret altid *in manu mariti*⁵, da synes heraf logisk at følge, at *uxor* lige saa lidt som *filius familias* ensidig kunde frigøre sig for Husherrens Myndighed. I den ældste Overlevering hos Inderne, Grækerne og Germanerne kendes Skilsmisse da ogsaa blot som Forstødelse⁶. Af romerske Tekster findes kun Beretningen hos Plutarch. Og om Plutarchs Kilde ved vi faktisk intet. At den utvivlsomt fælles-

¹ l. 1 *Dig. de ritu nupt.* (23--2). Cfr. 1 *Inst.* (1--9).

² l. 4 *Cod. de crim. exp. her.* (9--32), cfr. Dion. II 25, 1: *ζουρών ἀπάντων χορηγίων καὶ ἱερῶν*. *Fontes* I 6. *Textes* 5. Dion. II 27. *Fontes* I 9. *Textes* 7.

³ Cic. *de off.* I 17, 53: *una domus, omnia communia*. Cfr. *Laudatio Turiae* I l. 36 sqq. II l. 46 sqq. *Fontes* I 323 sqq. *Textes* 815 ss.

⁴ Jolly, *Indo-arische Philologie* II 8 p. 77 f. Glotz 31 s. 36. Riet-schel, *Hoop's Reallexikon* II 11 cfr. I 500. H. d'Arbois de Jubainville, *La famille celtique* 100 ss. 147 ss. cfr. 3 ss.

⁵ Cfr. Gell. XVIII 6, 9: *in mariti manu mancipioque, aut in ejus in cujus maritus, manu mancipioque*.

⁶ Jolly 65. Beauchet. *Hist. du droit privé de la république athénienne* I 378. (Cfr. dog allerede i Gortyns Ret Bestemmelserne i *Col.* II 45 ff. Dareste &c. *Inscr. jurid. grecques* I 455. Bücheler n. Zittelmann, *Das Recht von Gortyn* 118 ff. Gertz, *Nord. tidsskr. f. filol.* N. R. IX 8 f.). Brunner, *Deutsche Rechtsgesch.* I² 101. Riet-schel I 507 f. (Cfr. derimod keltisk Ret Arbois 179 s.1. Hirt, *Die Indogermanen* II 445. 716).

ariske Retsregel, at Hustruen i intet Tilfælde havde en Ret til at forlade sin Mand, endnu har bestaaet i det ældste Rom, bestyrkes imidlertid dels direkte ved den ældre Catos almindelige Karakteristik af Husherrens *imperium*¹ dels indirekte derved, at det ved de yngre Ægteskabsformer *coemptio* og *usus* stiftede borgerlige Ægteskab med *manus* i den ældste kendte Ret ophævedes ved en *remancipatio*². Men *remancipatio* af *materfamilias* var kun en interpretatorisk Anvendelse af *emancipatio filiaefamilias*. Remancipationen af *uxor* foregik ligesom Emancipationen af *filia* ved en *mancipatio dicis causa* med efterfølgende emanciperende *manumissio*. Og en *emancipatio* kunde kun foretages af Husherren. Først senere, rimeligvis fra Slutningen af det 3. Aarhundrede f. Chr. gaves der, saaledes som af Bickel paavist³, under Indflydelse af de Regler, der galdt for Ophævelse af det frie Ægteskab, *uxor in manu* en Ret til Skilsmisse. Hustruen kunde vedblivende ikke ved en Skilsmisseerklæring (*repudium*) direkte ophæve *manus*. Men ved *repudium* kunde Hustruen tvinge Manden til at foretage den til Ophævelse af *manus* nødvendige *remancipatio*⁴.

2. Hvad Plutarch dernæst videre beretter om Indholdet af den «romuliske» Lov om *divortium*, at Manden i visse bestemte Tilfælde, hvor der forelaa et — efter gammelromersk Begreb — særligt graverende Forhold fra Hustruens Side, havde Ret til at forstøde hende, kan vistnok ligeledes være rigtigt.

At Ægteskabet i den ældste Tid betragtedes som indgaaet for hele Livet synes utvivlsomt. Det var en simpel Konsekvens af dets hele sakrale og udpræget monogyne Karakter. Det er sikkert en Erindring herom, der er bevaret i den klassiske Jurisprudens' Definitioner, hvor det betegnes som *consortium omnis vitae*⁵ eller som *individuam vitae consuetudinem continens*⁶. Og

¹ Cato *de dote* hos Gell. X 23. 4.

² Gai. I 115. 118. 127. Cfr. Aelius Gallus hos Festus v. *remancipatum*. *Fontes* II 31.

³ Bickel, Die Nomenklatur der *materfamilias*. Rhein. Museum für Philologie, N. F. Bd. 65 (1910) p. 598 ff. Gai. I 137^a. *Textes* 245.

⁴ Saafremt det med Bücheler, N. Jahrb. f. class. Phil. CV 565 f. paa Grundlag af den hos Non. Marc. 77. 22 overleverede Notits af Varro kan antages, at den ældste Skilsmisse har lydt: *baete foras, mulier* (Ud af Døren, Kvinde!) har vi ogsaa her et Indicium for, at den ældste romerske Skilsmisse var en Forstødelse. Cfr. endvidere Cic. *Phil.* II 28. 69: *ex XII clavis ademit, eregit*. *Textes* 11 cfr. *Fontes* I 22.

⁵ Modest. I. 1 *Dig.* (23--2).

⁶ § 1 *Inst.* (1--9).

at det som Regel faktisk ikke opløstes, synes af tilsvarende Grunde rimeligt at antage¹. Et Problem er det derimod, hvorvidt et fuldgyldigt Ægteskab (*justae nuptiae*) i den ældste Tid overhovedet kunde opløses.

I Dionysios' Fremstilling af den ældste romerske Familieret hedder det, at det Baand, der i γάμου ἱεγοί knyttede Ægtefællerne sammen, var saa ubrydeligt, at intet kunde opløse et saadant Ægteskab². Væsentlig paa Grundlag heraf antages det i Almindelighed, at det ved den sikkert ældste³ romerske Ægteskabsform, den sakrale *confarreatio*, indviede Ægteskab oprindelig var uopløseligt. Og for denne Opfattelse har man yderligere fundet en Støtte i den Regel, der endnu i den historisk kendte Tid galdt for *flamines Dialis* og *flaminicae*, at deres *confarreatione* stiftede Ægteskab kun kunde opløses ved Døden⁴. At Ægteskabet i den ældste romerske Ret i intetsomhelst Tilfælde kunde opløses, er dog lidet sandsynligt⁵.

¹ Den i Overleveringen ofte (Serv. Sulpicius *de dotibus* hos Gell. IV 3, 2. XVII 21. 44 cfr. Val. Max. II 1, 4. Plut. *comp. Thes. c. Rom.* 6. *Lyc. c. Num.* 3 *Quaest. Rom.* 14. Dion. II 25, 7) forekommende Beretning om, at Sp. Carvilius Rugas Skilsmisse ^{523/231} var den første i Rom, kan ikke være rigtig. At Skilsmisse allerede kendtes i det 5. Aarh., viser det hos Cicero *Phil.* II 28, 69 overleverede utvivlsomt autentiske Fragment af de XII Tavlers Love. *Leges XII tab.* IV, 3. *Fontes* I 22. *Textes* 14. Beretningen hos Serv. Sulpicius bør vistnok med Gide, *Etude sur la condition de la femme* etc. p. 507 ss. cfr. Bickel 600 ff. forstaas saaledes: Carvilius' Skilsmisse var den første vilkaarlige Forstødelse i Rom og gav Anledning til Indførelsen af *cautiones rei uxoriae*. Cfr. Gell. IV 3, 2: *tum primum cautiones r. u. necessarias esse visas scripsit*.

² Dion. II 25, 5. (ed. Kiessling et Prou p. 87.

³ Girard, *Manuel* 151. Bickel 579.

⁴ Fabius Pictor hos Gell. X 15, 23. Serv. *ad Aen.* IV 29. Festus v. *flammeo* cfr. Plut. *quaest. Rom.* 50. *Fontes* II 9. 76. — Gide, *Etude sur la condition de la femme*² 112. Karlowa, *Röm. Rechtsgeschichte* II 186. Pucka-Krüger, *Institutionen* II¹⁰ 403. Blümner, *Röm. Privataltertümer* 361 f. (Leonhard R. E. V 1242 forholder sig refererende).

⁵ At vi i den hos Festus v. *diffarreatio* (*Fontes* II 7) omtalte *diffarreatio genus sacrificii, quo inter virum et mulierem debet dissolutio*, der aabenbart er en *contrarius actus* til *confarreatio*, saaledes som almindelig antaget har Formen for Oplosning af det ved *confarreatio* stiftede Ægteskab, bekræftes afgørende ved Indskriften *C. I. L. X 6662*. Om denne *diffarreatio* er imidlertid intet yderligere overleveret, der kan bidrage til dens Tidsfæstelse. Udover hvad selve Udtrykket *diffarreatio* (cfr. Festus l. c.: *dicta diffarreatio quia debet farreo libo adhibito*) sproglig antyder og hvad der hos Plut. *qu. Rom.* 50 berettes om skræk-

Mod en saadan Antagelse taler Retssammenligningen paa Forhaand afgørende. Overalt blandt de oldariske Folk, hvor Ægteskabet stiftedes *liberorum quaerendorum causa*¹, synes allerede i den ældste Tid i ethvert Fald Hustruens Ufrugtbarhed at have været anerkendt som Forstødelsesgrund². Det er ikke usandsynligt, at det er en Reminiscens herom, der endnu i det historiske Rom har holdt sig i Beretningen om Sp. Carvilius Ruga, der lod sig skille fra sin Hustru, *quod stirilis esset*, og som paa Grund af hendes Ufrugtbarhed ikke mente sig forpligtet til ved Skilsmissen at tilbagelevere *dos*³. Endvidere er det lidet sandsynligt, at Tab af *libertas* for den ene af Ægtefællerne skulde have ladet Ægteskabet urørt. Et fuldgyldigt Ægteskab har i Rom sikkert ligesaa lidt vedblivende kunnet bestaa, som stiftes mellem *liber* og *serous*⁴. Derfor taler for det første en rent logisk Betragtning. Ved Tab af Friheden mistede Husfaderen utvivlsomt sin Myndighed (*manus, potestas*). Men uden *manus* — intet *justae nuptiae*. Og denne Betragtning synes at maatte have samme Gyldighed for *confarreatio*, hvor Indtrædelsen af *manus* var en umiddelbar Følge af Stiftelse af fuldgyldigt Ægteskab, og for *coemptio* og *usus*, hvor Indtrædelsen af fuldgyldigt Ægteskab var en Følge af Stiftelse af *manus*⁵. Men dernæst synes det i og

indjagende Forbandelser, ved vi intet om de Ceremonier, der anvendtes. Festusfragmentet kan allerede som Følge heraf ikke benyttes som Udgangspunkt for en Undersøgelse over, hvorvidt Ægteskabet i den ældste Ret var opløseligt.

¹ Cfr. Serv. Sulpicius hos Gell. IV 3, 2. XVII 21, 44. Festus v. *quaeso* (ed. Lindsay p. 312). Smlgn. den ganske tilsvarende attiske Formel *παῖδες ἐκ' ἀνότου γυναικός*. Beauchet I 34 s. Ogsaa selve Ordet *matrimonium* af *mater* synes at vise hen til *liberorum procreatio* som Ægteskabets Formaal. Cfr. pr. *Inst.* (1—2). Hos Inderne kaldes Hustruen *jaya* = den, der føder. Zimmer. *Altind. Leben* 318. Hos Homer (Il. II 700—01) betegnes det barnløse Hus som *ἡπυρέλης*. Beauchet l. c. Cfr. iøvrigt Fustel de Coulanges, *La cité antique*²² 49 ss. F. Roeder, *Die Familie bei den Angelsachsen*. Stud. z. eng. Phil. IV 38. Hirt II 414 f. Vilh. Thomsen, *Samlede Afhandl.* I 227.

² Hirt II 415. Vilh. Thomsen l. c.

³ Gell. XVII 21, 44 cfr. IV 3, 2.

⁴ Smlgn. græsk Ret Beauchet I 382. Cfr. Lipsius, *Attisches Recht* 1915 p. 485.

⁵ Forskelligheden i Ægteskabets Tilblivelsesmaade kan — ud fra en logisk Betragtning — blot antages at have medført en Forskel i Opløsningsmaaden. Opløsningen af det ved *coemptio* stiftede Ægteskab, hvor Indtrædelsen af *justae nuptiae* var en Følge af den ved en fingeret *participatio* stiftede *manus*, synes at maatte have forudsat en udtrykkelig

for sig ikke rimeligt at antage, at Husbaderen, der som *nexus*¹, *fur manifestus*², *noxæ deditus*³ eller som *desertor*⁴ af Kreditor, den bestjaalne, *pater patratus* eller Folket blev solgt som Slave (*trans Tiberim*) og derved tabte sin hele retlige Personlighed, (*caput*) som romersk Borger med Retsvirkning skulde have kunnet udøve nogen familieretlig Myndighed⁵. Endelig synes der ikke at kunne være nogen Tvivl om, at Manden (Husherren) havde Ret til at forstøde Hustruen, der var greben i *adulterium*. I det ældste Rom ligesom i den ældste Tid hos andre oldariske Folk⁶

Ophævelse af *manus* ved en direkte herpaa rettet, til *mancipatio* svarende *contrarius actus*. (Om den i den ældre romerske Ret strængt gennemførte Grundsætning om *contrarius actus* cfr. Gai. *libr. I reg.* l. 100 *Dig.* (50—17). Ulp. l. 35 l. c. Paul. l. 153 l. c. Girard, *Manuel* 685 s.) Om Formen for denne Ophævelse af *manus* og derved for Op-løsningen af *coemptio*, ved vi intet. Den historisk kendte Form, den saakaldte *remancipatio*, hvilede paa en Interpretation af de XII Tavlers Bestemmelse: *si pater filium ter venenum duit . . .* og beroede følgerig paa en senere Retsudvikling.

¹ *Leges XII tab.* III 5. *Fontes* I 21. *Textes* 13.

² *Leges XII tab.* VIII 14. *Fontes* I 32. *Textes* 19

³ Cic. *de oratore* I 40, 181: *quem pater patratus dedidisset, ei nullum esse postliminium*. Cfr. Varro hos Nonius Marcellus v. *jetiales*. *Fontes* II 64.

⁴ Liv. *epit.* 55 (*desertio* ⁸¹⁶/₁₃₈). Cic. l. c.: *quem populus . . . vendidisset*. — Cfr. Girard, *Manuel* 100, 129 cfr. 406, 480 ss. 678 ss. Mommsen, *Röm. Strafrecht* 945 ff. cfr. 750 f. Glotz 169 ss. Mitteis, *Röm. Privatrecht* 125 f. Om Retsvirkningen i den ældste Ret af *captivitas*, der i den historisk kendte Tid antages kun at have bragt Fangen *in potestatem hostium* (cfr. Girard 105 s. 193 Mitteis 128 f.), vides intet. Tab af Friheden som selvstændig Straf (*servitus poenae*) tilhører først Kejsertiden. Mommsen 947.

En *adrogatio*, der efter den senere Terminologi medførte en *capitis dem. minima*, har derimod sikkert ikke, saaledes som Girard 161, 194 s. synes at antyde, opløst Ægteskabet. Adrogationen ophævede vel *manus mariti*. Men samtidig stiftede den *manus* for *pater adrogans*. Ved Adrogationen, der bragte *maritus* selv *in potestatem*, kom *liberi adrogati* som *nepotes* under *potestas* af *pater adrogans*. Og analogt hermed er da *uxor* sikkert *neptis loco* kommen *in ejus, in ejus maritus, manu*. Cfr. Gell. XVIII 6, 9. En Ophævelse af Ægteskabet vilde da ogsaa ganske have været i Strid med Adrogationens Formaal at stille *adrogatus* lige med den ægtefødte Søn. Cfr. Adrogationsformlen hos Gell. V 19, 9.

⁵ Smlgn. germ. Ret Rietschel I 507.

⁶ Jolly 66. Beauchet I 241 s. Glotz 32. Brunner I 99 f. Rietschel I 502. Rosenvinge, *Den danske Rets historie* 132. Cfr. endvidere Krauss, *Sitte u. Brauch der Südslaven* 1885 p. 511, 566 Hirt II 446, 716 f.

har den krænkede Husherre utvivlsomt ustraffet kunnet lade hende dræbe¹. Men han har da sikkert ogsaa saaledes som i indisk, græsk og germansk Ret² været berettiget til at skaane hendes Liv og blot forstøde hende³.

Ud fra en retssammenlignende, historisk sammenfattende Betragtning er det da — ganske bortset fra Plutarchs «romuliske» Lov — sandsynligt, at ogsaa i Rom var Ægteskabet i den ældste Tid som Regel ikke opløseligt. Kun for *flamen Dialis* og *flaminica*⁴ galdt af særlige religiøse Grunde en Undtagelse⁵. Hvad Plutarch beretter om Indholdet af en «romulisk» Lov om *divortium*, synes for saa vidt godt at kunne stemme med de virkelige Forhold.

3. Mindre sikker er Plutarchs Beretnings Paalidelighed i Enkelthederne. Men ogsaa her vil det ved en nærmere Betragtning vise sig, at den Kilde, han har benyttet, skønt paa et enkelt Punkt paaviselig forfalsket, i det væsentlige har overleveret et sandsynligvis ægte historisk Stof.

Det ældste romerske Ægteskab var sikkert som Regel opløseligt. Men Retten til Skilsmisse har kun tilkommet Manden. Den har dernæst utvivlsomt været knyttet til visse bestemte, ved den sakrale Sædvaneret fastslaaede Grunde. Ved Opløsning af det sikkert ældste romerske Ægteskab, den sakrale *confarreatio*, har Præster medvirket⁶. Men har Præster medvirket, da har Ægteskabet utvivlsomt ikke vilkaarligt kunnet opløses. Hermed stemmer ogsaa Retssammenligningen. I den ældste Overlevering hos de forskellige ariske Folk er Mandens Ret til Skilsmisse som Regel betinget af visse bestemte retlige Forudsætninger⁷. Og af saadanne, sikkert oprindelig sakralt nødvendige, Skilsmissegrunde er enkelte typisk forekommende. Foruden Hustruens Ufrugtbarhed, der vilde berøve Familien dens Haab om Slægtens og Slægts-

¹ Cato *de dote* hos Gell. X 23, 4. Cfr. Dion. II 25, 6. *Fontes* I 6. *Textes* 6.

² Jolly. Über die Stellung der Frauen bei den alten Indern § 12, Sitzungsber. der Münchener Akad. 1876. Indo-arische Philologie II 8 p. 66. Beauchet I 233 s. 379. Glotz 32. Brunner II 662 ff. Rietschel I. c.

³ Cfr. Cato *de dote* I. c.: *cir, inquit, quum divortium facit, . . .*

⁴ Gell. X 15, 22: *uxorem si amisit, flaminio decedit*. Om *flamines* cfr. Samter, Art. *flamines* i R. E. VI 2486 ff.

⁵ Fra *confarreatio flaminis* i den historiske Tid har da Dion. II 25, 1 generaliserende sluttet tilbage til Forholdene i det ældste Rom.

⁶ C. I. L. X 6662. Cfr. Serv. *ad Georg.* I 31. *Fontes* II 78.

⁷ Jolly 65 f. Cfr. Beauchet 378 s. Brunner I 99. Rietschel I 507. Hirt II 145.

kultens Forplantning og derfor gav Manden (Husherren) en Ret til — maaske endog paalagde ham det som en Pligt — at opløse Ægteskabet¹, og Hustruens Utroskab, der efter oldarisk Begreb gjorde Slægtens Blod urent² og derfor ligeledes berettigede Manden — maaske endog forpligtede ham — til at forstøde hende³, nævnes almindeligt Efterstræbelse af Mandens Liv⁴.

Som fyldestgørende Grunde til Forstødelse træffer vi nu i Plutarchs «romuliske» Lov *φαρμακεία τέκνων*, Ægteskabsbrud og *κλειδῶν ὑποβολή*. Betydningen af Udtrykkene *φαρμακεία κλειδῶν* og *κλειδῶν ὑποβολή* er usikker og omtvistet. Forskellige Tydninger er i Tidens Løb blevne forsøgte. Medets *φαρμακεία τέκνων* nu i Almindelighed forstaas som «Forgivelse af Børn»⁵, tydes *κλειδῶν ὑποβολή* som «Forfalskning af Nøglerne»⁶. Allerede Wächter har imidlertid fortolket *φαρμακεία τέκνων* som *abortus procuratio*⁷. Rein har dernæst antydnet, at der ved *κλειδῶν ὑποβολή* kan være ment Eftergørelse af «Nøglen til Vinkælderen»⁸. Og med denne Forklaring af de af Plutarch benyttede Udtryk naar vi til en Forstaaelse af Teksten, der — i og for sig ikke usandsynlig — stemmer med, hvad Retssammenligningen paa Forhaand indicerer. *φαρμακεία τέκνων*, forstaaet som Fosterfordrivelse, kan da sættes i Forbindelse med den fællesariske Skilsmissegrund Hustruens Ufrugtbarhed og *κλειδῶν ὑποβολή* med Hustruens Utroskab.

Hvorvidt Hustruens Ufrugtbarhed endnu i den ældste romerske Ret var anerkendt som *causa justa*, ved vi ikke. Det er muligt, at en mildere Opfattelse allerede i det ældste Rom har

¹ Cfr. ovenf. Endvidere Kraus, Die Südslaven 566.

² Om græsk Opfattelse cfr. J. L. Heiberg, Græsk Kultur, «Verdenskulturen» I 140. Beauchet 233. Manu III 175.

³ Jolly 66 (Nar. XII 94. Manu IX 80 sqq.). Beauchet 379.

⁴ Jolly 66 (Nar. XII 92 sq.). Brunner l. c. Rietschel l. c. Hirt II 445.

⁵ Bruns, Fontes I 6: *renectium circa prolem*. Girard, Textes 6: *renectium vel suppositio partus*. Blümner 362⁷ «Forgivelse af Børn». — Cfr. endvidere Karlowa II 187 «Indgivelse af Trylledrik». Cuq, *Les institutions juridiques des Romains* I (1891) 227 *sortilège*.

⁶ Fontes I 6: *subiectio clarium*. Textes 6: *falsatio clarium*. Med den senere almindelig forkastede afvigende Interpunktion (cfr. ovenf. p. 117) gengiver Dirksen, Versuche 299 begge Udtrykkene ved *renectium ac liberorum vel clarium suppositio*.

⁷ K. Wächter, Über Ehescheidungen bei den Römern, 1822 p. 22 f.

⁸ Rein, Privatr. u. Civilpr. der Römern von den ältesten Zeiten bis auf Justinian, 1858 p. 447².

ophævet den gamle strenge, fællesariske Retsregel. Herpaa kunde det netop tyde, at den «romuliske» Lov i Plutarchs Version blandt Skilsmissegrundene ikke nævner Hustruens Ufrugtbarhed¹. Om *abortus procuratio* som et særligt Forbrydelsesbegreb har dannet sig paa Grundlag af en analogisk Anvendelse af en endnu bestaaende Retsregel om Hustruens Ufrugtbarhed som retmæssig Skilsmissegrund eller hviler paa en senere Retsudvikling, lader sig som Følge heraf ikke heller med Sikkerhed afgøre. Men at *abortus procuratio* i det ældste Rom har været betragtet som en Helligbrøde, der efter den sakrale Ret medførte Skilsmisse, synes der ingen Grund til at betvivle. Det er — selvfølgelig — muligt, at den rimeligvis præstelige Optegnelse, som enten direkte er bleven benyttet af Plutarch eller som har ligget til Grund for den Kilde, han har fulgt, kun skyldes et fromt Ønske af en senere Tids præstelige Redaktører. Men denne blotte Mulighed synes ikke at kunne berettige til uden videre at forkaste en Tekst, mod hvis Indholds historiske Sandsynlighed intet kan indvendes, og for hvis Ægthed tilsvarende Retsregler paa indisk og iranisk Retsomraade kan anføres². En Formodning om, at Plutarchs Beretning direkte eller indirekte blot beror paa en vilkaarlig Tilbageslutning fra den senere romerske Ret eller paa en vilkaarlig græsk Analogi er udelukket, da Fosterfordrivelse hverken i den ældre historiske kendte romerske Ret eller i græsk Ret var strafbar³.

I den gammelromerske Familie har Husherrens Hustru, *materfamilias*, som den, hvem Husets indre Styrelse var særlig betroet, som et Symbol paa sin Myndighed, *in domo viri dominium*⁴, sikkert baaret Husets Nøgler⁵. Til de Formaliteter, der i den ældste historisk kendte romerske Ret omgav en Forstødelse, hørte *ademptio clavium*⁶. Men er dette Tilfældet, synes det udelukket

¹ Cfr. videre nedenf.

² Jolly 66. Nar. XII 92 sq. Geiger, Ostiran. Kultur 337. Cfr. endvidere germ. Ret Wilda, Strafrecht der Germanen 723.

³ Først fra Severus Tid sættes Straf for Fosterfordrivelse. Paul. *sententie* V 23, 11. *Textes* 116. Cfr. Mommsen, Röm. Strafrecht 637. Thulheim, Art. *öppöacaz* i R. E. I 1804 f.

⁴ Macrobi. *Saturn.* I 15, 22.

Den samme smdbilledige Skik træffer vi i germansk Ret. Grimm 117. Roschvinge 133. Stemmann, Den danske Retshistorie 326.

⁵ *Leges XII tab.* IV 3. *Fontes* I 22. *Textes* 14. Smilgn. Germ. Ret Grimm 151. Brunner, Zeitschr. der Sav.-Stift. Germ. Abt. XIX 138 f.

med den gængse Opfattelse at forklare Udtrykket *κλειδῶν ὑποβολῇ* som *falsatio clavium* i Almindelighed. Udtrykket maa nødvendigvis have haft en særlig Betydning. Og det er da ikke usandsynligt, at der ved *κλειδῆς* er ment Nøglen til *cella vinaria*. Nydelsen af berusende Drikke (*temetum*)¹ var endnu i den ældre republikanske Tid Kvinder forbudt². Kvinders Nydelse af Vin førte let til Utroskab, og Utroskab var Roden til alle Laster³. I Følge Cato hos Gellius straffedes dernæst i det gamle Rom *mulier, si vinum bibit*, lige saa strengt som den, der gjorde sig skyldig i *adulterium*⁴. Fabius Pictor hos Plinius beretter endvidere om et gammelt Sagn, hvori det udtrykkeligt hedder, at en romersk Husmoder af Familieconciliet (*sui*) blev dømt til at dø Hungerdøden, fordi hun havde tilvendt sig Nøglen til Vinkælderen⁵. Til de Husets Nøgler, *materfamilias* højtidelig fik overrakt, hørte herefter ikke Nøglen til *cella vinaria*⁶. Paa Grundlag af disse spredte Notitser i den sikkert paalideligt bevidnede antikvariske Overlevering synes det da ikke urimeligt at antage, at i den ældste romerske Ret var ikke blot *adulterium* som det fuldbyrdede Ægteskabsbrud men ogsaa *vini usus* som en Art tentativ Forbrydelse i Kraft af en Aarsagernes Lighed fyldestgørende Skilsmissegrund. Og det er da ikke usandsynligt, at Forfalskning (Eftergørelse, Tillistning) af Nøglen til *cella vinaria* sindbilledligt har været den tekniske Betegnelse for en saadan Krænkelser af Forskriften om *sobrietas*.

4. Hvad Plutarch videre beretter om Retsvirkningerne af en Forstødelse uden *justa causa*⁷, at Manden havde sin hele Formue fortabt, Halvdelen til Hustruen, Halvdelen til Ceres'

¹ Cfr. Gell. X 23, 1. Plin. *n. h.* XIV 13.

² Blümner 364 f.

³ Val. Max II 1, 5: *quia proximus a Libero patre intemperantiae gradus ad inconcessam venere esse consuevit*. VI 3, 9. Plut. *comp. Lyc. c. Num.* 3 cfr. Ricard, *Les vies des hommes illustres, trad. du grec de Plutarque*, I. Paris 1829 p. 436 Note 109. Cfr. Dion. II 25, 6.

⁴ Gell. X 23, 4. Cfr. Dion. II 25, 6. Festus v. *osculum* cfr. Plut. *quaest. Rom.* 6. Fontes I 6. Textes 6. Val. Max. VI 3, 9. Plin. *n. h.* XIV 13, 89. Serv. *ad Aen.* I 437. Sagnet om Egnatius Metellus Mecenius, *qui uxorem quod vinum bibisset, iuste percussam interemit*.

⁵ Plin. XVI 13, 89: *quod loculos in quibus erant claves vinariae cellae resignavisset*.

⁶ Smlgn. Hustruens tre Nøgler til Kiste, Skrin og Spisekammer i nordisk Ret. Rosenvinge 133.

⁷ *εἰ δ' ἄλλως τις ἀποτίμῃται*.

Tempel¹, er derimod dels yderst usikkert dels utvivlsomt forfalsket². At en ugrundet Forstødelse som Pønavirkning har haft visse økonomiske Følger er i og for sig ikke usandsynligt. Ogsaa her frembyder Retssammenligningen enkelte indicerende Analogier³. Disse er imidlertid ikke saa almindelig forekommende og af en saa typisk Art, at de giver et blot nogenlunde paalideligt Udgangspunkt for en Belysning af den «romuliske» Forskrifts historiske Realitet. Hvad der skal forstaas ved, at Manden fortabte sin halve Formue til Hustruen, en Retsregel, hvortil ingen supplerende Oplysninger findes overleverede, er dernæst uklart. Endelig er det usikkert, om den umiddelbart efterfølgende Forskrift *τὸν δ' ἀποδόμενον γυναῖκα θύεσθαι χθονίοις θεοῖς* skal opfattes som en Slutningsbestemmelse til Skilsmissereglerne eller som en selvstændig Forskrift. Kun ganske vage Formodninger vil derfor her kunne opstilles.

Begrebet *dos* kendtes utvivlsomt allerede i den ældste romerske Ret. Fra gammel Tid har det sikkert hos Romerne ligesom hos Grækerne⁴ og andre ariske Folk⁵ været Skik, at Faderen *nuptiarum causa* gav sin Datter en Medgift. Ved *conventio in manum*, hedder det hos Cicero, tilfaldt hele Hustruens medbragte Formue *dotis nomine* Manden⁶. Og i Følge Plutarch og Dionysios paahvilede det efter en gammel Forskrift, der henførtes til Romulus, Klienterne bl. a. at hjælpe Patronen *in collocandis filiabus*⁷. Ved *datio in matrimonium*, der medførte en Udtrædelse af den fædrene Familie (*agnatio, familia*) mistede Datteren sin Arveret som *sua*. Faderen gav derfor til Gengæld⁸ ved *domum*

¹ *τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ μὲν τῆς γυναικὸς εἶναι, τὸ δὲ τῆς Δήμητρος ἱερὸν κελεύων.*

² Cfr. ovenf.

³ Jolly 65 f. Lipsius 485 ff. Brunner, Zeitschr. f. Sav.-Stift. Germ. Abt. XVI 105 ff.

⁴ Beauchet I 249. Lipsius 488 ff.

⁵ Leist, Altar. *jus. gent.* 132. 499 ff. Brunner I 98³⁴. Dareste, *Etudes d'histoire du droit* 1889 p. 287 s. 324. H. d'Arbois de Jubainville, *La famille celtique* 55 ss. 143 ss. Cfr. endvidere Dareste, *Etudes* 168. 189 s. 238 om slavisk Ret. — Om Retsudviklingen: Brudepris — Medgift cfr. Gaillemier, Daremberg et Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* II 388. O. Schrader, *Sprachvergleich.* II⁵ 320 f.

⁶ Cic. *top.* 4, 23. Serv. *ad Georg.* I 31. *Fontes* II 79.

⁷ Plut. *Rom.* 13. Dion. II 10. *Fontes* I 4. *Tertes* 5.

⁸ Cfr. Gide. *Du caractère de la dot en droit romain.* Optrykt i *Etude sur la condition de la femme*² 506. At *dotis datio* i den ældste

deductio Datteren en Gave «med paa Rejsen» (*dos profecticia*)¹. En Betingelse for Ægteskabets Retsgyldighed var *dotis datio* sikkert ikke. Men at der ikke ved Ægteskabets Stiftelse var givet *dos*, har rimeligvis ligesom i græsk og germansk² Ret skabt en Formodning for, at der ikke forelaa det fornødne *consensus* og følgelig ikke fuldgyldigt Ægteskab³. Med en Tilbagegivelse af denne Hustruens Medgift er det nu ikke usandsynligt, at den «romuliske» Straffeforskrift om Udleveringen af den halve Formue til Hustruen kan sættes i Forbindelse.

En civilretlig Pligt for Manden til i Tilfælde af Ægteskabets Ophør at restituere *dos* kendtes i den ældste romerske Ret sikkert ikke. Hvad Hustruen medbragte i Ægteskabet, blev utvivlsomt i Kraft af selve Manusforholdet Mandens (Husherrens) Ejendom⁴. Saalænge Ægteskabet bestod, galdt der følgelig ingen retlig Forskel mellem *res extra dotem constitutae* (παράφρονα) og *res dotales*. Og ved Ægteskabets Opløsning ved Død eller Skilsmisse havde Hustruen eller hendes Slægt sikkert ikke heller et retligt Krav paa Tilbagegivelse af *dos*. Selve Ordets Grundbetydning viser, at *dos* var en Gave, ikke et *mutuum*. En saadan Restitution vilde dernæst have været uforenelig med de oprindelige sociale Motiver for *dotis datio*. Ligesom Ægteskabet stiftedes *liberorum quaerendorum causa*, saaledes var det reale Formaal med *dos* sikkert oprindeligt at bidrage til Børnenes Underhold⁵. Det

Ret — ligesom i den senere Kejsertid *donatio ante nuptias*, Brudgommens Gave til Bruden *propter nuptias* (cfr. Girard, *Manuel* 966 ss. — skulde have tjent som et Pant, der sikrede Hustruen mod vilkaarlig Skilsmisse, synes udelukket, da en saadan Motivering vilde forudsætte en Hyppighed i Skilsmisser, der er ganske usandsynlig.

¹ Om den senere Betydning af *dos profecticia* (Ulp. VI 4: *a patre profecta*) cfr. Leonhard R. E. V 1587 s.

² Rietschel I 505.

³ Gide 505 s.

⁴ Cic. *top.* 4, 23. Smilgn. germ. Ret Rietschel, Hoops' Reallexikon I 502 ff.

⁵ En Reminiscens herom synes bevaret i den senere romerske Rets Definitioner. Endnu i den klassiske Jurisprudens bestemmes *dos* som en Gave, der var givet Manden *ad onera matrimonii sc. liberorum sustinenda*, l. 76 Dig. 23—3) cfr. l. 16 pr. Dig. 49—17. Cfr. Gradenwitz, *Mélanges Gérardin* 1907 p. 283 ss. Men paa de klassiske Juristers Tid, da Gennemførelsen af Kognationsprincippet gav Børnene Arveret ogsaa efter deres Moder (cfr. allerede S. C. *Orfitianum: ut liberi ad bona tantum intestatarum admittantur*, *Fontes* I 211), var denne Definition ikke et Udtryk for de virkelige Forhold. *Dos* tjente ikke til at sikre Børnenes

er sikkert en Erindring om *dos* i denne dens oprindelige Form, der er bevaret i de Ord, der som et Grundprincip indleder Digesternes Titel *de jure dotium: dotis causa perpetua est*¹, men som i den klassiske Ret kun var en traditionel Formel uden virkelig Betydning². Hermed stemmer endelig den utvivlsomt paa- lidelige historiske Beretning hos Gellius, hvorefter der indtil Slutningen af det 3. Aarhundrede f. Chr. ikke i Rom eller i Latium kendtes *cautiones rei uxoriae*³.

En civilretlig Forpligtelse for Manden til i noget Tilfælde af Ægteskabs Opløsning at restituere *dos* kendtes saaledes utvivlsomt ikke i den ældste romerske Ret. At Manden i Tilfælde af ugrundet Forstødelse havde at tilbagegive Hustruen hendes Medgift, vil der følgelig kun kunne være Tale om at opfatte som en pønal Virkning af et af Manden udvist uværdigt Forhold⁴. Den, der uden Grund forstødte sin Hustru, gjorde sig skyldig i en Retskrænkelse, der blandt andre Virkninger havde visse økonomiske Følger. Manden havde sin hele Formue forbrudt, Halvdelen til Hustruen, Halvdelen til visse — uvist hvilke — sakrale Formaal.

At en ugrundet Forstødelse i det ældste Rom *ipso jure* har medført en Art Annulation af den ved *conventio in manum* foregaaede Formueovergang, summarisk udtrykt «den halve Formues Fortabelse til Hustruen», synes nu i og for sig ikke urimeligt at antage. For Rigtigheden af denne Formodning taler en Sammenligning med germansk Ret⁵. En Reminiscens findes endvidere vistnok i Beretningen om Carvilius Rugas Skilsmisse. Ruga synes

Underhold. For Børnene var det uden materiel Betydning, om Medgiften ved Ægteskabets Stiftelse tilfaldt Faderen eller blev hos Moderen, og om den ved dets Opløsning blev tilbagegivet Moderen eller blev hos Faderen. I den senere romerske Ret, hvor det frie Ægteskab var Reglen, havde de særlige Retsregler, der galdt for *dos* (*cautiones rei uxoriae, actio r. u.*), faktisk kun til Formaal at sikre Hustruens Interesser i Tilfælde af uberettiget Forstødelse eller Mandens Død.

¹ Paul. I. 1 *Dig.* (23—3).

² Cfr. endvidere Fiktionen hos Ulp. I. 7 § 3 l. c. Tryphon. I. 75 l. c.: *quanti in bonis mariti dos sit.*

³ Gell. IV 3, 1. Cfr. ovenf.

⁴ Smågt. den klassiske Rets Indignitet (*Dig. de his quae ut indignis auferuntur* 34—9). Cfr. W. Eck, *Indignität und Enterbung* 1894 og den moderne Rets Arveretsforbrydelse (V. Bentzen, *Den danske Arveret* 218 ff.).

⁵ Cfr. Rietschel, *Hoops' Reallexikon* II 507 f. og den der anførte Litt. Smågt. endvidere ind. Ret Jolly 65.

at have forsvaret sin Vægring ved at tilbagegive *dos*¹ ved en Henvisning til, at Hustruen var ufrugtbar og Forstødelsen følgelig ikke uden *justa causa*². I Slutningen af det 3. Aarhundrede anerkendtes Hustruens Ufrugtbarhed imidlertid ikke længer som en fyldestgørende Skilsmissegrund³. Ruga kunde derfor ikke undgaa offentlig (censorisk) Daddel⁴. Som den, der «uden Grund» forstødte sin Hustru, burde han *more majorum* have tilbagegivet Hustruen hendes Medgift. I det *consilium propinquorum vel amicorum*, som Manden (Husherren) sikkert i Følge ældgammel Skik og Brug var forpligtet til at sammenkalde, forinden han besluttede at forstøde sin Hustru⁵, har Hustruens Slægtninge⁶ vel netop haft den Opgave at varetage Hustruens økonomiske Interesser ved Spørgsmaalet om, hvorvidt og i hvilket Omfang Medgiften skulde restitueres.

Den Mulighed er iøvrigt ikke udelukket, at der ved *εἰ δ' ἄλλως τις ἀποπέμψαιτο* just er tænkt paa en Forstødelse paa Grund af Hustruens Ufrugtbarhed. Udtrykket «hvis Manden af nogen anden Grund forstøder sin Hustru» synes at være rettet mod et bestemt Forhold, der tidligere galdt som lovlig Skilsmissegrund eller hvis Gyldighed som *causa justa* endnu søgtes bekæmpet. Og Tanken vendes da uvilkaarlig mod den fællesariske Skilsmissegrund Hustruens Ufrugtbarhed, der ikke i den foregaaende Del af Teksten findes nævnt blandt de udtrykkelig anerkendte *causae justae*. At det nu virkelig er dette Forhold, Forskriften har haft for Øje, bekræftes ved en Undersøgelse af de reale Grunde, der kan tænkes at have motiveret selve den Bestemmelse, at Manden i Tilfælde af ugrundet Forstødelse som Straf bl. a. havde at tilbagegive Hustruen hendes Medgift. Var Hustruen ufrugtbar, da var der følgelig ingen Børn at underholde.

¹ Gell. IV 3, 2: *tum primum* . . .

² Gell. l. c. cfr. Val. Max. II 1, 4: *qui quamquam tolerabili ratione motus videbatur* (édit. Frémion-Charpentier 1864 I 82).

³ Val. Max. l. c.: *quia ne cupiditatem quidem liberorum conjugii fidei praeponi debuisse arbitrabantur*.

⁴ Val. Max. l. c.: *reprehensione tamen non caruit*.

⁵ Val. Max. II 9, 2 (Aar 440 f. Chr.). Cfr. Liv. IX 33, 25, hvor denne Skilsmisse henføres til Aar 306 f. Chr.). Cfr. Gell. IV 3, 2 (*de amicorum sententia*). Cato hos Gell. X 23, 4 e. contr. *sine iudicio*. Dion. II 25, 6 (*συγγενεῖς*).

⁶ Dion. II 25, 6 (*συγγενεῖς* = *cognati*). Cfr. Tac. ann. II 50 (*ut exemplo majorum (a, propinquis, XII 32 praeo more propinquis coram)*).

Det sociale Formaål med *dotis datio*, der under normale Forhold maatte kræve, at Medgiften — uden Hensyn til Ægteskabets senere Opløsning ved Død eller Skilsmisse — definitivt blev hos Manden *ad onera liberorum sustinenda*, har derfor i Tilfælde af Forstødelse paa Grund af Hustruens Ufrugtbarhed tilladt en Afvigelse fra denne Grundsætnings strænge Gennemførelse. En mildere social Opfattelse har da paa Grundlag af denne »juridiske« Betragtning fordret, at Manden, der paa Grund af Hustruens Ufrugtbarhed opløste Ægteskabet, først og fremmest tilbageleverede hende Medgiften. Dette er dog kun Gisninger, for hvilke vi savner et umiddelbart Holdepunkt i Overleveringen.

Bestemmelsen om den halve Formues Fortabelse til Ceres' Tempel lader sig derimod vistnok ikke med blot nogenlunde Sikkerhed nærmere rekonstruere. At Forskriften ogsaa i sin oprindelige Form har indeholdt en *consecratio* til Fordel for en bestemt Guddom, er dog vel rimeligt at antage¹.

Udtrykket *ἀποδόμενον* i Slutningsbestemmelsen bør sikkert med Schlesinger forstaas som *vendere*², ikke med Dirksen som *repudiare*³. Da Forskriften imidlertid syntaksisk aabenbart staar i Forbindelse med de foregaaende Skilsmissebestemmelser, og da der ved en *venditio* kan være ment en Form for Forstødelse, er det ikke usandsynligt, at den i Forskriften indeholdte *consecratio capitis* er at opfatte som en yderligere Virkning af en ugrundet Forstødelse. Et ret tilsvarende Forhold kendes i indisk Ret⁴.

¹ Cfr. Mommsen, Röm. Strafrecht 903³ cfr. 902 f.

² Schlesinger, Zeitschr. f. Rechtsgesch. VIII 58. Girard, *Nouv. rec. hist. de droit* XI 424. *Fontes* I 6. *Textes* 6. Mommsen 903⁴.

³ Dirksen, Versuche 299.

⁴ Jolly 65 f. — At Forstødelsen var uden *justa causa* synes efter Teksten hos Plutarch ikke at have berørt Skilsmissens Retsgyldighed. Cfr. Val. Max. II 1, 4. Cfr. ogsaa II 9, 2. At ogsaa dette kan være rigtigt, viser en Sammenligning med germansk Ret. Brunner I 101. Riet-schel I 507.

Anmeldelser.

Ture Hederström, Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning. Utdrag ur ett efterlämnat arbete. I—II. Stockholm 1917—19, Norstedt & söner. VI + 60 og X + 136 s.

Forfatteren til dette arbejde var landbruger (dog student), hans hjemstavn var egnen ved Norrköping (Bråviken). Egnen lærte han at kende fuldt ud — ved studiet af Eddadigte og andre oldsagn (f. eks. det om Bråvallaslaget) opdagede han en vis lighed imellem egnens navne og dem, sagnene og sangene indeholdt. I en lang række af år studerede han disse ting, og først i en fremrykket alder meddelte han en god ven, hvad han havde studeret og resultaterne deraf. Det er denne ven, der har udvirket denne udgivelse af Hederströms efterladte arbejde, dog med nogle udeladelser.

Arbejdet bestod af 1) navneundersøgelser angående Motala og Norrköping, 2) Bråvallaslaget, 3) Hervararsagaen, 4) Helge Hjörvardssonskvadet, 5) kvadet om Helge Hundingsbane m. m. Det er 1—2 og 5, der nu er offentliggjorte ved dr. B. Nerman, der har skrevet redegørende indledninger til begge hæfterne. Udgiveren mener, til trods for betydelige mangler, at arbejdet burde offentliggøres, og søger at begrunde dette. Denne begrundelse kan man godkende, hvad indholdet af det 1. hæfte angår. Her har forf. ved sit nøjagtige kendskab til egnen måske truffet det rigtige m. h. t. skuepladsen for Bråvallaslaget eller stedet, hvortil sagnet henlægger det. Læsningen af dette stykke gør et tiltorladeligt indtryk. Navnet *Vatö*, som der spiller en rolle, mener han er forskrevet for *Vadö*, hvad der kunde antages at være rigtigt, skönt ingenlunde sikkert. Ganske uantageligt er det derimod at identificere *Barvik* (*Barr-*), der findes omtalt i Olaf d. indviges saga i forbindelse med Helgea-slaget, med *Bråvik*; der er intet, der viser, at Olaf skulde være kommen til Bråviken. Tværtimod, efter hele skildringen er det meget usandsynligt. Forf. vil se en støtte for sin opfattelse deri, at der fandtes en Olafskirke i Norrköping, og at St. Olaf fandtes i byens segl m. m. — disse mærkelige mindesmærker beror tydelig på kong Olafs sikkert ret langvarige ophold i Bråvik og viser, at byen kendte sine forpligtelser imod ham (s. 13). Dette citat viser forf.'s hang til

vovelige, ja rent uvidenskabelige slutninger, der desværre i så høj grad skæmmer det 2. hæfte. Her præger dilettantismen det hele.

Udgiveren har på fornemmelsen, at der her er endel angribeligt og lægger ikke skjul på, at afhdl. ikke er «fri for urigtigheder og forføjlede udtalelser», men anmoder kritikken om ikke at lade sig «forlede til altfor hastig afvisning af forfatterens opfattelse af digtene om Helge Hundingsbane», og siger, at den kritik ikke er meget værd, der vilde udbrede sig f. eks. over sådanne indfald, som at «Eddaens Snæfjöll er Berga, nuvær. Marieborg». Nej, hvis der kun var tale om enkelte sådanne «indfald», kunde kritikken måske se igennem fingre dermed, men når så godt som hele navneforrådet behandles på denne rent uvidenskabelige og dilettantagtige måde, må kritikken sige sit dertil. Og dommen kan ikke blive blid. For at begrunde dette, skal jeg kort gennemgå forf.s navnetolkning; det er denne, der er hovedindholdet af den første del af II og grundlaget for hans sagnopfattelse.

Navnene er efter forf.s egen tælling 39. Jeg ser bort fra et par af dem (hvoraf det ene er Myrkviðr). Forf. søger nu at identificere disse navne med virkelige navne i Østergötland og Södermanland, men, som han selv siger, de er «dels virkelige, dels omskrevne, ofte af afskrivere fejlagtig gengivne». Ser man nærmere til, forholdr det sig på følgende måde. Kun 3 — siger og skriver tre — eller, hvis man vil strække sig vidt, 5, kan siges at være ens med nu eksisterende navne (Hringstaðir = Ringstad, Brandey = Brandö, Brávöllr = Brävalla; Sandr = Sanda, opfattet af forf. som egennavn — sikkert dog med urette, og det samme gælder (i) grindum = Grinda). 13 navne kaldes «kenninger» (ordet brugt ganske urigtigt); hermed menes, at f. eks. Himinvangar er = Himmelstad, Sóltjöll = Solberga, Snæfjöll = Sæberga (Snæ- skrivefejl f. Sæ-), Sigarsvellir = Sigwaldstad, Bragalundr = Brakär osv. osv., 7 navne beror på skrivefejl, f. eks. Hringstöð = Rimstadha, Brunavágar = Brävåg o: Braviken, Örvasund f. Örasund (udenfor Örestad), Ságunes f. Lagnes, næs på Lagnö (af lög!, skönt rimet kræver lang vokal) osv.; nogle er forkortede i senere tider: Brálundr = Lund (på Brävallen), Hátún = Tuna, Heðinsey = Øna, Stafnsnes = Näs; et par navne identificeres åbenbart sproglig ganske urigtigt med nu eksisterende, Hlébjörg med Ledeberg, Vígdalar med Viggedala; 1 er uden tilsvarende navne nu: Hlésey, der egenmægtig identificeres med Djurön, Unavágar skal være f. Unavík af sønavnet Unan (og hermed sammenblandes Un, Udr!), Styrkleifar hænger sammen med sønavnet Styran, Fjoturlundr er en lund ved Fjättrasund. Endelig identificeres på den voldsomste måde Varinstjörðr med Valarefjorden, Svarinshaukr med et *Svarparsjör (!). Jeg har taget dette så grundig for ikke at nævne et enkelt eller et par, hvad der dog i og for sig havde været nok. Når man behandler navnene, og det er som sagt et hovedemne, således, er

der ingen grænser for hvad man kan tillade sig. Det hele er i virkeligheden løst og helt upålideligt, og, hvad behandlingsmåden angår, uvidenskabeligt.

Det samme gælder andre sider af sagen. Forf. svejser de to Helgedigte sammen til ét digt på 105 vers! Han giver en oversættelse, der ganske vist i alt væsenligt er rigtig (forf. har naturligvis kendt andre oversættelser), men dog indeholder fejl; i Brálundi oversættes ved «på Brálundsgård», af ríki (o: kraftig) ved «ur riket» m. m. Forf. hævder gentagne gange, at digtene (bortset fra nogle «islandske» fejl og afskriverforvanskninger) hidrører fra østgötske digtere, samtidige med de (historiske) begivenheder, som digtene skulde indeholde. Forf. har naturligvis ikke begreb om sprogets udvikling. Han taler endvidere om «afskrivere» og «håndskrifter» af heltekvadene — har altså ikke begreb om den virkelige overlevering. Med autodidaktens sikkerhed bestemmer han Helges (og andres) rigsområde; jeg henviser til s. 67, hvor jeg blot savner en angivelse af områdets størrelse i kvadratkilometre. Forf.s slutninger er som regel fuldstændig ukritiske, som når han (s. 49) siger: «Slaget är givetvis historiskt, då det omtalas både i Yngls. och i bägge kvidorna om H. Hb., och detta skall säkert också av våra hävdatorskare erkännas». Sådanne og lignende udtalelser vrimler det af.

Forf. polemiserer helt igennem mod S. Bugge; dette var nu en let sag, men er nutildags ret overflødigt.

Hvorvidt sagnene om Hølge i deres grund skulde være götske, er en sag for sig. Det er muligt, og udgiveren synes at ville tro derpå; men Hederströms bog må afgjort siges intet positivt bevis at indeholde derfor; ja han har end ikke ført et sandsynlighedsbevis derfor. Der skal ganske anderledes granskninger til, udførte med videnskabelig metode, sproglig indsigt osv. Kun enkelte fingerpeg i den rigtige retning har ført, mulig givet (f. eks. ved bemærkningen om Gramarr¹).

Det har ikke været mig nogen fornøjelse at skrive denne kritik. Min mening er kort den, at det 2. hæfte helst slet ikke burde være udgivet, men helt og holdent overladt biblioteket til opbevaring. Man læser bogen ganske vist ikke helt uden interesse, til trods for alle manglerne, men man lægger den fra sig således, at den samtidig lægges ad acta.

August 1919.

Finnur Jónsson.

¹ Hvad der her sigtes til er blevet antydet af mig selv for flere år tilbage, se min Litt.hist. I. 261-62.

Finnur Jónsson, Udsigt over den norsk-islandske filologis historie.
 (Festskrift udgivet af Københavns universitet i anledning af
 Hans majestæt kongens fødselsdag den 26. september 1918.)
 København 1918. 100 s.

En oversigt over den norrøne filologis historie har længe hørt ikke bare til vor videnskabs, men ogsaa til den almindelige histories og til litteraturhistoriens desiderata. Det er jo kjendt nok, hvordan studiet af Nordens oldtid gjentagne gange og afgjørende har grebet ind i de senere aarhundreders aandsliv, og en bog som prof. Finnur Jónsson's «Udsigt» betegner derfor i virkeligheden en række kapitler til den fuldstændige skildring af de senere historiske perioder. Det begrænsede rum, som har staaet til forf.'s raadighed — arbeidet er udgivet af Københavns universitet som led i rækken af festskrifter til kongens fødselsdag —, har imidlertid tvunget til sterk begrænsning af opgaven: kun antydningssvis har filologiens historie kunnet knyttes til den almindeligere historie, og den norrøne filologis vekslende skjæbne, alt eftersom det ene eller det andet af Nordens folk har taget ledelsen eller har havt sit specielle felt til opdyrkning, har ikke kunnet blive den cardo rerum, hvorom en bredere skildring naturlig maatte bevæge sig. Forf. har maattet indskrænke sig til at give en oversigt over det arbejde, der i tidernes løb er gjort for den særlige norsk-islandske filologi i dens forskellige grene. For de ældre tiders vedkommende har fremstillingen kunnet være jevnt fremadskridende over hele linjen, og her har da enkelte centrale skikkelser som Ole Worm og Árni Magnússon kunnet faa sin samlede behandling og vurdering; men for de yngre perioder har de enkelte videnskabsgrene maattet følges hver for sig gennem flere slegtled, og de store forskere i det sidste aarhundrede har ikke kunnet undgaa at faa sin virksomhed opstykket efter de forskellige discipliner, hvori de har arbeidet. De hensyn, som her er antydet, viser, hvor vanskelig opgaven at skrive den norrøne filologis historie er, samtidig som det bliver klart, hvor bredt et grundlag der maa bygges paa, hvor vidt man maa gribe over ogsaa i almindelig historie og litteraturhistorie. Her er en opgave, som forhaabentlig engang vil finde sin løsning ved én, som deri vil se en væsentlig del af sin livsgjerning.

Men i ventetiden trænger vi en saadan kortfattet fremstilling som Finnur Jónsson's. Ingen nulevende sidder inde med forudsætninger som han til at levere et arbejde af denne art. Indenfor flere af den norrøne filologis vigtigste grene har han arbeidet med blandt de allerførste, fremfor alt i litteraturhistorien og ganske særlig i udgivelsen og belysningen af oldskrifter, hvor Finnur Jónsson's virksomhed danner indledningen til en ny epoke. Han har ogsaa været en af hovedmændene i det sidste store dramatiske optrin, striden fremkaldt ved Bugge's Studier over de nor-

diske Gude- og Heltesagns Oprindelse». Intet under, at det har faldt Finnur Jónsson umulig at bruge den bredt skildrende fremstillingsmaade, hvorved hans egen indsats samlet vilde være kommet til sin ret.

I Finnur Jónsson's «Udsigt» glæder man sig over de mange spredte træk, han har fremdraget — ofte fra randnotitser i gamle skindbøger — til belysning af islændingernes syslen med sagalitteraturen udgjennem 14de og 15de aarh. Med enkle, varme ord mindes han Ole Worm's brændende forskertrang og uegenlyttige, storstilede virksomhed, hans stilfærdige og til sin gerning inderlig knyttede medhjælper Magnús Ólafsson til Laufás og den bevidste, seigt udholdende og for personlig ærgjerrighed frie Árni Magnússon. Af nyere forskere er det fremfor alt den ældre kollega Wimmer, som aftvinger forf. fortjent beundring. Forøvrigt fæster man sig ved mangan en vel afveiet dom over mænd og bøger, og man merker sig med tilfredshed den rigdom paa navne, titler og aarstal, som gjør arbeidet saa værdifuldt. Desværre har mytologi og sagnhistorie ikke kunnet medtages, og derved har vi gaaet glip af en fremstilling og kritik af de arbeider, bl. a. af tyske forskere, hvori Edda-studium er uløselig knyttet til udforskningen af helteedigtningens indhold. Men, ogsaa uden det, er det meget, forf. i en oversigtlig form har tilrettelagt for os, og baade studenten, hvem Finnur Jónsson ifølge sit forord har tænkt paa, og den filologiske og litteraturhistoriske forsker skylder ham oprigtig tak herfor.

Kristiania, 22. juli 1919.

Magnus Olsen.

Rudolf Hirzel, Der Name. Ein Beitrag zu seiner Geschichte im Altertum und besonders bei den Griechen. Leipzig 1918. Teubner (= Abh. d. Sächsischen Ges. d. Wiss. phil.-h. Kl. Bd. XXXVI, n. II). 108 S.

Efter et Forord af Udgivenen G. Goetz var Hirzel, der døde 71 Aar gammel i December 1917, begyndt at skrive denne Afhandling, mens han endnu var rask, og havde fortsat Arbejdet under en fleraarig Sygdom. Kun en Del af Planen er udført; de to første Afsnit om Navnets Realitet og Mægt, S. 1-35, synes at foreligge i den endelige Form. Resten handler hovedsageligt om Navnegivning efter Fødselsdagen og L., Slave- og Hættærenavne, Navne afledet af forskellige Verbalformer. Skriftet indeholder interessant Stof, men giver dog for det Græskes Vedkommende ikke synderligt mere end tidligere Behandlinger. Det

ejendommeligste er de mange, ikke altid strængt nødvendige Citater af tysk, tildels engelsk Skønlitteratur. Man er i kultiveret Selskab. De principielle Betragtninger er ikke videre dybtgaaende, navnlig ikke de religionshistoriske. Trods de mange Paralleler fra forskellige Kulturer, en enkelt Gang ogsaa fra «vilde Folk», savnes haardt, at der ikke er taget Hensyn til virkeligt epokegørende Værker; hvor der er Tale om Sky for at udsige Navnet S. 23 f., havde der været meget at lære af Frazers Afsnit: Tabooed Words i Golden Bough (3. Udg. Part II 318—418). Ved Behandlingen af græsk Navneskik skelnes saa godt som ikke mellem almindelig Skik og personlige Griller; saadanne kan jo vinde Hævd, og her ligger en af Hovedopgaverne for historisk Navneforskning, men hertil er der trods Titlen kun enkelte Tilløb. Mange Indvendinger rammer vel, fordi Bogen er ufærdig, men jeg har ikke Indtryk af, at de foreliggende Afsnit vilde være blevet af en væsentligt højere Kvalitet ved fornyet Behandling. Formelt spores Ufærdigheden næsten ikke. Bogen læses let. Den kan derfor og paa Grund af sit interessante Stof være af Interesse baade for Filologer og andre.

Maj 1919.

Ada Adler.

Gudmund Schütte, Hjemligt Hedenskab i almentfattelig Fremstilling, medomfattende Folkeviser samt Saxer og Evald Tang Kristensens Sagnstof. Kbh. 1919, Gyldendal. 244 s.

Fræmstillingsformen i dr. Gudmund Schüttes ny bog skal jeg her lade fuldstændig ude af betragtning og udelukkende holde mig til det videnskabelige udbytte og kildebrugen. Med hensyn til en række enkeltheder henviser forf. i sin litteraturliste til tidligere afhandlinger, som vi da heller ikke helt kan undgå at berøre.

Forf. kan ikke beskyldes for ensidighed. En hovedpåvirkning har han modtaget fra Grönbech og J. P. Jacobsen og gennem dem fra tyske og engelske folklorister. En anden stammer lige så tydeligt fra Axel Olrik. Men desuden har Viktor Rydbergs Undersökningar åbenbart befrugt hans fantasi. Henry Petersens disputats gjort ham mistroisk overfor de mange guder, og Magnus Olsens og andres påvisning af kultusminder i stednavne tilskyndet ham stærkt til at finde sådanne. Om det er muligt at forlige alt dette i én fræmstilling, ved jeg ikke; Axel Olrik fandt ikke, at hans kræfter og kundskaber slog til her, og helt er det ialfald ikke lykkedes Schütte at få helhed i mangfoldigheden. Bogen talder i ret forskellige dele. Mest sammenhold er der i den første del (I—VI), hvor han væsentlig følger J. P. Jacobsen og Grön-

bech. Vanskeligere er det allerede at følge tråden i det næste, af Olrik påvirkede afsnit (VII—X), medens de fire sidste kapitler snarest er enkeltundersøgelser som tillæg til det foregående.

Det er betegnende, at kun omtrent den midterste tredjedel handler om guderne — så stærkt har synsmåden ændret sig fra de gamle mytologiske fræmstillinger. Og i dette midterste afsnit handler endda de to første kapitler om det ældre sæt himmelguder og det, Schütte drastisk kalder «Gudernes Dyrehave», kun de to sidste kapitler handler om vaner og aser.

Fræmstillingen i de forskellige afsnit er naturligvis ikke ensartet. I det første, som handler om sjæle, fylgjer, dødetro, vætter og jætter, er fræmstillingen tidløs, fordi den angår tro og skik, der antages at holde sig gennem tiderne trods religionsforandringer. Oldtidsskrifter og nyoptegnede folkeskikke kan dær findes anført side om side. I det andet afsnit er fræmstillingen dærimod historisk, idet det ene sæt af guder indføres efter det andet og ofte helt eller delvis fortrænger dette. Ligeledes er de tre af slutningskapitlerne hvært for sig historiske, det fjærde er for øvrigt ingenlunde det mindst interessante, men det har egentlig ikke meget med resten af bogen at gøre. Det handler om helleristningerne og en muligvis sydlandsk påvirkning i dem.

Schütte tager stærkt afstand fra dem, der bygger en nordisk mytologi på de islandske skriftlige overleveringer. Men selv skyr han dem dog ikke; han har ofte brug for en beretning fra de islandske kilder, enten det så er et eddakvad eller en fortælling fra Snorres Edda eller fra en sagabog. Dæri gör han ikke uret. Det viser sig jo nu, at en hel del, som tvivlere var tilbøjelige til helt at kaste vræg på, dog er dunkle og ofte omtydede minder om noget, der dog har haft virkelighed. *Ull* var vel den tørste af de «små guder», der gennem stednavnene hævdede sin forhen høje anseelse. *Geon*, *Hærn* og *Vrind* fulgte efter, og jeg er tilbøjelig til at tro, at vi endnu ikke er ved enden. Der ligger i Haderslev-egnen et kendt jærnbane-knudepunkt, som kaldes (Over og Neder) *Jersdal*; allerede Kok er klar over, at denne form er falsk, og at den historiske skrivemåde vilde være *Êr stall*. Stedet er, som Schütte privat har påpeget for mig, et knudepunkt ikke blot for nutidens kredsbaner, men også for oldtidens veje; *stall* peger hen mod gudsdyrkelse, og *Êr* minder i en pafabende grad om den *Eir*, som Snorre gör til aseverdenens Hygieia. Nu sidst har Brate antydnet, at *Fulla* vist er en tvillingsøster til *Hærn*; så det kan gærne ske, at fræmtiden efter anvisning af Islanderne bliver nødt til at føje flere nordiske, ikke blot islandske, guder og gudinder ind i kultusgudernes række. Men selv om Schütte ikke vrager en efterretning, fordi den er islandsk, må det siges, at han altid søger at finde anden hjemmel også, inden han godkender den som gældende for Danmark. Man kan ikke med rette sige, at han gör misbrug af de islandske kilder.

Vanskeligere bliver det med Sakse. Hvor skellet hos ham er mellem det i egentligste forstand danske og det norrøne, har Olrik klaret i de store træk og i mange enkeltheder. Men der vil altid blive tvivlstilfælde tilbage, og jeg føler mig ikke sikker på, at Schütte dær altid har været forsigtig nok. Endnu større bliver vanskeligheden ved at skelne mellem mytisk og sagnhistorisk hos Sakse (og her gælder det også en del oldkvad, som Islænderne har bevaret, og selve Beowulf). Rydberg var vel den første, som systematisk søgte gudemyter i Saksers sagnhistorie, ligesom Noreen og Schück har fundet myter i Ynglingatal. Her slutter Schütte sig helt til de svenske forskere, og er der noget, man her har grund til at beklage, da er det, at Olriks bog om Sikligerne kun blev til udkast i de efterladte papirer. At der i Saksers Siklingesaga er ting, som ikke har med danske heltesagn at gøre, var jo også Olrik opmærksom på, men at gøre det hele til gudemyte lå ham fjærnt, medens Schütte, der i «Vor mytiske Kongerække» (1917) nærmere har udviklet sin opfattelse, helt fornægter ætten som sagnhistorisk. Også i Helge- og Frodeskikkelserne vil han væsentlig finde mytisk stof. At der er ting, som peger ud over det sagnhistoriske, skal jeg ikke nægte, men jeg er dog tilbøjelig til at tro, at skikkelserne væsentlig er sagnhistoriske, ikke mytiske.

Folkeviserne er en kilde, der fylder mere i bogen, end den giver udbytte. Det er ikke så underligt, for egentlig giver viserne ikke meget mytisk ud over, hvad man kender fra anden side, men på grund af deres poetiske værd frister de altid til at tage dem med, og Schütte har ikke modstået fristelsen. Det skal være ham tilgivet, da de ialfald kun sjældent gør skade.

Nutids folkeskik og folketro har givet en mængde, og det meste er der intet at indvende imod. Man kunde ønske, at *Gjokonen* og hendes familie, som Schütte smukt sætter i forbindelse med den norske *Gyger*, havde fået nøjagtig stedfæstelse. Og man forstår så meget mindre, at denne mangler, da de er knyttede til et herredsmidtpunkt (Vrads), og disse herredsmidtpunkter har Schütte ellers en stor kærlighed til.

Hermed er vi dog ikke tærdige med Schüttes kilder.

Arkæologien har ydet ikke så lidt. I væsentlig overensstemmelse med Axel Olriks efterladte tydning af Guldhornenes billeder har Schütte på oldsagernes vidnesbyrd bygget sin trinrække: rene naturguddomme, guddomme i dyreskikkelse o. lign. og guddomme i menneskeskikkelse. Dog tvivler jeg meget om, at Olrik vilde have skelnet så skarpt, som Schütte gør. Solvognen fra den ældre bronzealder kommer ganske vist ikke i vejen for trinrækken, men når Schütte i sit næstsidste kapitel gør rede for en offerplads, der i høj grad tyder på tilværelsen af guddomme i menneskeskikkelse på et tidligere tidspunkt, end man efter hans fremstilling ovenfor skulde tro det muligt, så havde der været grund til

at overveje spørgsmålet endnu en gang. For øvrigt må underskriften til alterbilledet s. 229 være urigtig; i S. Müllers «Vor Oldtid» s. 590 siges dette alter at være fra Rosbjærggård. Måske kan Schüttes mere dristige fræmstilling af udviklingen forsvares ved en henvisning til, at det skal være «almenfattelig fræmstilling»; men Olriks forsigtigere udtryk kan nok også forstås.

Stednavnene er rigt udnyttede. Magnus Olsen er jo her den store vejviser, men Schütte følger ham skarpt i hælene. Hans fræmdragelse af heredsnavnene og deres forhold til gudenavne kan ikke forbigås af fræmtidige forskere, og også ellers sætter han tanker i bevægelse. Den egentlige drøftelse af spørgsmålene har han i «Offerpladser i Overlevering og Stedminder» (1918), her er det kun resultaterne, man får. Hans henførelse af stednavne med dyrenavn som forled til kultusområdet er ikke uden grund. *Thiurguth* (Tyregod) har ved sin side *Wigøth* (Viuf), *Ølgod* og *Vorgod*, som alle ser ud til at have med kultus at gøre, og *Horslunde* har ikke blot *Tors-* og *Tislunde* ved sin side, men *Horsbøge*, som ser ud til at forekomme to gange (Sorø og Slesvig), har *Vibøge* og *Albøge*. Men om det er en hestegud eller hesteofre, der har givet anledning til navnet, er det dog vist for tidligt at afgøre endnu. *Læ* som kultusgud er jeg stadig ikke overbevist om, trods de mange Lem navne (Magnus Olsen har nylig givet en anden og nok så sandsynlig tolkning af dem som bakke-bygder, Maal og minne 1919, 14 flg.).

Runenavnene, som jo også andre har haft opmærksomheden henvendt på, udnytter Schütte fint, men måske lidt for stærkt. Hans fræmdragning af, at der ikke blandt dem findes et gudenavn af den egentlige Odins-gruppe, selv om ordet *ansan* er med, er nok værd at tage sig til minde.

Hertil kommer så endnu en del sprogligt stof, og i udnyttelsen af dette er det nok, de dristigste og mest upålidelige indfald findes. Men jeg skal her til sidst nøjes med at give en række sproglige bemærkninger af forskellig art.

Marekatten (s. 26) og *nøkkerosen* (s. 85) kan ialfald ikke bruges som bevis på danske minder om mare og nøkke. *Marekat* er et tysk låneord, hvis tørste led næppe er sikkert forklaret, og *nøkkerose* et norsk eller svensk. Ligeledes er *srineheld* et tysk (oversat) lån, som man ikke kan have dansk offerskik at (s. 141). *Odinkar* kan af flere grunde ikke godt være Odins offerkar (s. 156), bl. a. også fordi det synes at have u-omlyd i olddansk (Skivum-stenen). *Lejre* (s. 232) har ikke samme aflyd som got. *hleipros*, og svarer altså ikke dertil, men er kun af samme rod; og den henvisning, Edv. Lehmann har forsynet fort. med, burde ved et eftersyn i Feilbergs ordbog have været undgået. Saksens *Syritha* (s. 136) kan efter Saksens retskrivning næppe være andet end en *Sigrid* — det er her vistnok Rydberg, som har ført forf. på glat is. Endelig er det da godt, at vi s. 81 får

«Hardgrepes forlystelses-trug» også på svensk, så vi kan se, at det er et «löjetrog» o: löge-tråg (en vaskebalje).

Det er altså ikke alt det ny i Schüttes bog, der er godt; men der er så mange gode nyheder og så meget vækkende i den, at den fortjæner læsere også blandt nordiske filologer.

Marius Kristensen.

- I. Das Gymnasium und die neue Zeit. Fürsprachen und Forderungen für seine Erhaltung und seine Zukunft. Leipzig u. Berlin 1919, Teubner. 220 SS.
- II. Vom Altertum zur Gegenwart. Die Kulturzusammenhänge in den Hauptepochen und auf den Hauptgebieten. Leipzig u. Berlin 1919, Teubner. 308 SS.

Blandt de mange Ulykker, som Krigen directe og indirecte har bragt over Tyskland, er ogsaa den Fare, der truer dets højere Skolevæsen gennem en forestaaende «Reichs-Schulkonferenz». Det humanistiske Gymnasium, der i langt højere Grad end vor «classiske Linie» hviler paa Latin og Græsk, har allerede længe før Krigen været Gjenstand for Angreb, men hidtil er det lykkedes at afparere dem, omend med adskillige Indrømmelser til Angriberne. Faren rejser sig fra to Sider: Utilitarismen og «Germanismen». Mod begge disse Uhyrer¹ gjør en Række betydelige Mænd energisk Front i de to ovenfor anførte Bøger, ikke blot Skolemænd og Universitetslærere, men ogsaa Lægfolk i forskjellige Stillinger, og, skjønt vore Skoleforhold er væsenligt anderledes, kan disse Udtalelser dog ogsaa anbefales vore Skolemænd til Overvejelse.

Nr. I indeholder en Række kortere Udtalelser om det humanistiske Gymnasiums Ret og Betydning. De er højst forskellige i Indhold og Form, og om adskillige Enkeltheder er Forfatterne uenige; men visse Hovedlinier gaar dog som røde Traade igennem det hele.

Eustemmig og med overbevisende Styrke vender alle Forfatterne sig mod en kortsynet Utilitarisme, der bedømmer et Undervisningsstofs Værdi efter «den umiddelbare og haandgribelige Nytte, det bringer for det ydre Liv og den valgte Stilling» (I S. 122). Den bekjendte Philosoph Eucken erklærer (I S. 186): Das Hauptziel der Bildung ist der ganze und innere Mensch als Selbstzweck;

¹ Nr. I bærer symbolisk paa Bindet en Gjengivelse af Athene i Gantkampen fra Pergamonfrisen.

so verwerfen wir entschieden allen Utilitarismus, der nur einzelne Kräfte und Fertigkeiten in Bewegung setzt» og (I S. 191, citeret af en bayersk Skolemand): «der Utilitarismus, welche Form er auch annehmen mag, widerspricht aller echten Geisteskultur». Pædagogen Paul Cauer (I S. 118) stiller Sagen paa Spidsen og betegner det som et Fortrin ved et Undervisningsstof, at det «keine erkennbare Beziehung zur Nützlichkeit hat», og forstaaet *cum grano salis* kan der jo være noget i det. En Professor i indisk Philologi spotter Nyttighedsapostlene med en Henviisning til Brendels Charakteristik (i «Rosmersholm») af Peter Mortensgaard som den livskloge Helt, der er «kapabel til at leve Livet uden Idealer» (I S. 97), og fra mange Sider fremhæves de classiske Studier som den egenlige Bærer af Idealismen. Det er nærvædet at blive for meget af det gode, og en Dansk ihvertfald vil med Tilslutning læse en Bonner Pædagoogs Advarsel mod at skyde dette Argument i Forgrunden og tillægge Undervisningen i de classiske Sprog Monopol paa at opdrage til Idealisme (I S. 70).

Mod «Germanismen», der aabenbart er ligesaa farlig for den højere Skole som den ultra-nordiske Grundtvigianisme her hjemme, affyres der adskillige skarpe Skud. Nationaløkonomen Max Weber betegner det som «banausisch, unwahr und ein trauriger nationalistischer Kleinglaube» at frygte, at Ungdommens nationale, demokratiske eller socialistiske «Eigenart» skulde lide under den classiske Dannelse (I S. 134). Slagordet «der gotische Mensch» blottes i hele sin Tomhed og Taabelighed baade af Philologen Fr. Boll (I S. 153), af en Philosoph og Pædagog, der bestrider «die Klagen der Propheten einer germanischen Kultur» over den Skade, Renaissancen og Nyhumanismen skal have gjort «det nordiske, gothiske Menneske» (I S. 182 f.), af en praktisk Skolemand, der raillerer over «das Deutsch-Gymnasium», der næsten tjerner Undervisningen i fremmede Sprog — «und selbst nichts dafür bietet» (I S. 178), og af Directeuren for Bremer Kunsthalle, der med træffende Sarkasme bemærker, at «mit Gotik und Grünewald¹ und Rembrandt werden nicht alle Germanen auf die Dauer glücklich» (I S. 173). En svag Efterklang af denne Germanenthum spores, naar en Jurist, der forøvrigt fremhæver det humanistiske Gymnasiums Betydning for Faget, finder, at Fremtidens Løsen bør være «Betonung des germanischen Elements der modernen Kultur neben dem Antiken» (I S. 196). Han beraaber sig paa den bekjendte Philosoph E. Troeltsch. I dennes Indlæg (I S. 145 ff.) findes der her ingen Udtalelser i den Retning, derimod en kraftig Fremhæven af Latinens og Græskens pædagogiske Værdi; overtør den Maade, hvorpaa i flere af Afhandlingerne Christendom og Luther opstilles som Grundpiller til Tysklands Gjenrejsning, er det velgjørende, at Troeltsch (S. 147) minder om, «dass unsere

¹ Den gamle tyske Maler.

Religion fast so sehr eine griechische ist als eine hebräische und deutsche».

Til den Forbitrelse, Fredsbetingelserne naturligt har vakt, mærker man paaskjønneelsesværdigt lidt. Et Udtryk som «fremder Vernichtungswille» (I S. 118) er jo næsten berettiget. Værre er det, naar en Philosoph benytter den zirlige Vending om Krypto-Altyskeri, at det er tvivlsomt, om det tyske Folks Forsøg paa at gaa over «zum streitbaren Idealismus» er principielt forkasteligt (I S. 142). Ellers vidner de fleste Udtalelser om en sund Selverkjendelses Opvaagnen. Der hersker saa temmeligt Enighed om, at de nærmeste Aartier før Krigen har været prægede af en grov Materialisme (I S. 117) og Nydelsessyge (I S. 121), som Følge af de industrielle og mercantile Fremskridt (en Amerikaners Vidnesbyrd herom anføres med Tilslutning I S. 97), og den samme Mand (Paul Cauer), der taler om Fjendernes «Vernichtungswille», bruger Udtrykket «in den unheilvollen Zeiten unseres Glückes» (I S. 118). En Forfatter giver de første Aars Krigsheld Skyld for at have fremmet «Banausentum» og Overtro paa Teknikens Almagt og lamenterer over den «entsetzlich vaterlandslose Gesinnung», som de indre Forhold efter Sammenbrudet aabenbarer (I S. 103 f.). En anden (I S. 95) ser i Krigens Udfald et Bevis paa, at de sidste 30 Aars «neuer Kurs» bort fra Bismarcks Politik har havt en Misvisning, og paa, hvor farligt det er at have «eine minderwertige, unzulängliche Kraft» «an entscheidender Stelle» (Kejser Wilhelm?). Mere tiltalende er det, naar der tales om den Advarsel mod «materielle und politische Hybris», som Athens Historie burde have givet, og om den Skade, tysk Mangel paa Menneskekundskab har gjort Landet (I S. 54 f., Giesecke—Teubner); der mangler blot en Erkjendelse af, at det sidste er en Følge af det første. Berliner Juristen Stutz brændemærker skarpt (I S. 113) visse Kredses ensidige Nationalisme og siger med Rette, at den har berøvet Tyskland megen Sympathi; det maa tilføjes, at man i Udlandet har mærket meget lidt til, at de, der ikke delte den, bekæmpede den offenkelt og energisk, mens Tid var. Meget fint gjør Germanisten Roethe i faa Ord Rede for, hvad den tyske Mangel paa Form betyder, og hvilke Farer den rummer (I S. 159 f.). Det berører ogsaa sympathetisk, naar det fra forskellige Sider og i forskellige Nuancer betones som en Fordel ved den classiske Dannelse, at den er international og et Bindeled mellem Folkene (I S. 124, 126, 188, 194, 203) — sønderrives dette Baand mellem Folkene for Tysklands Vedkommende, bliver vi for de andre Folk «erst recht Barbaren» (F. Boll I S. 154).

Som naturligt er, vender manges Tanker sig til 1806, da Tyskland ogsaa var slaaet til Jorden, og da Fichte, v. Stein og Humboldt som Middel til dets Gjenoprejsning skabte det classiske Gymnasium og Nylhumanismen. Fra dennes sværmeriske Betragtning af Oldtiden som Norm og Forbillede tages der af de fleste

Afstand — brutalest af en Pædagog (I S. 185) — med saa megen Iver, at det er ligefrem velgjørende at se en modig Mand (P. Friedländer — han er ganske vist Philolog; i lignende Retning udtaler forøvrigt en noget ældre Philolog, Immisch, sig S. 28), der endda mener at kunne tale i sit Slægtleds Navn, hævde Classicismens Ret til at tale om den græske Litteraturens evige og absolute Værdi ved Siden af dens historiske, medens han naturligvis afviser al Tale om dens «Vorbildlichkeit» (I S. 33); hans Artikel er idethele sundere og indholdsrigere, end Titlen «Die Idee des Gymnasiums» lader formode. Et meget kraftigt Vaaben, som ogsaa bruges flittigt og med Eftertryk, er Henvisningen til den classiske Tradition; det kan nu engang ikke nægtes, at Goethe og Schiller og mange andre Litteraturens Stør mænd, som ingen Tysker kan afbryde Forbindelsen med uden at blive rodløs i sit Folks rigeste Jordbund, bæres af den classiske Dannelse og uden den bliver utilgængelige i dybere Forstand.

Medens det humanistiske Gymnasiums Uundværlighed som højere Dannelsesanstalt i Almindelighed, ikke som Forskole for Philologer og Theologer, hævdes fra alle Sider, er der paa den anden Side Enighed om, at det ikke bør være den eneste Form for Fremtidens højere Skole. Om Retningslinierne for Fremtidens højere Skolevæsen hersker der hverken Enighed mellem de forskellige Bidragydere eller synderlig Klarhed, men det er jo heller ikke Bogens Formaal. Heller ikke om Manglerne ved det bestaaende humanistiske Gymnasium og Midlerne til at afhjælpe dem gives der mere end Antydninger af højst forskjellig Art og Værdi, omend mange Forfattere indrømmer, at der er Mangler, og viser Villighed til Reform i Enkeltheder. Naar Archæologen Bulle ser et Hovedmiddel til Gymnasiets «Fortentwicklung» i at «die klassische Kunst mit immer grösserem Verständnis feinfühlig in den Unterricht verwebt wird» (I S. 83), skyder han utvivlsomt i faglig Forblindelse ganske forbi; rent bortset fra, at kunstforstandig Feinfühligkeit ikke kan ventes at komme til at høre til en Lærers faste Requisiter, kan og bør den græske Kunst aldrig komme til at blive det centrale i den classiske Skoleundervisning, hvor fremragende den end er. Flere vægtige Stemmer, saaledes den udmærkede Historiker Ed. Meyer (I S. 114 f.), fordrer, at de humanistiske Gymnasier, naar deres Tal indskrænkes, føres tilbage til deres oprindelige Form med de classiske Sprogs altovervejende centrale Stilling og med Fjernelse af de moderne Lapper, der efterhaanden er syet paa som en Indrømmelse til moderne Modesmag. En Tanke, der oftere kommer igjen (smukkest og kraftigst hos Eucken, I S. 186 f.), er den, at det humanistiske Gymnasium maa bevares som en Eliteskole for de bedst begavede, for dem, der i Fremtiden skal være Førere og Ledere paa alle Omraader.

Hovedindholdet af Bogen er ifølge dens Anlæg Forsøg paa

at paavise den classiske Dannelses Betydning og Fortrin. De er ikke alle faldet lige heldigt ud. Den i denne Form misvisende stærke og almindelige Fremhæven af den classiske Dannelses Betydning som Støtte for Idealismen er ovenfor berørt; det er kjedeligt, at det rigtige i denne Betragtning bliver profaneret ved, at der tages paa det af plumpe Hænder. Det skurrer ogsaa fælt, naar der af og til spilles paa de demokratiske Strænge. En Henvisning i Forbigaaende til, at Grækerne har skabt den demokratiske Fristat (I S. 9), kan man endnu læse hen over, skjønt det jo rigtignok glemmes, at den antike Republik har Slaveriet til Forudsætning, og et beskedent Forsøg paa at anbefale Undervisningen i Græsk ved at fremdrage en Skrivelse fra en preussisk Politiminister fra 1820, hvori den beskyldes for at fremelske Uvillie mod Monarchiet, tilgiver man gjerne Forfatteren, dels fordi den anførte Skrivelse (I S. 108 f.) er saa morsom, dels fordi han selv tilføjer, at det ikke hjælper paa Demokratiets Stilling til den classiske Skole; men helt grimt er det, naar en Wiener Statsretslærer docerer, at den republikanske Tankegangs Frembrud har bragt os Antikens Aand nærmere — «kann es für die Pflege des demokratischen Sinnes eine bessere geistige Nahrung geben als die Lektüre jener Autoren?» (S. 197).

Lidet tiltalende er ogsaa en Berliner Gymnasialdirectors vidtløftige Udgydelser (I S. 11—26) med den ildevarslede Titel «Humanistisches Gymnasium und Menschheitsgedanke», hvor de enkelte rigtige Tanker indvikles i et Væv om «der griechische Mensch» og «der deutsche Mensch» (der skal næres med Heimathskunde, S. 24), — mod disse tomme Abstractioner advarer Philologen Ed. Schwartz eftertrykkeligt (I S. 148 f.) — og den græske Aands «Fruchtbarkeit» og dens «Furchtbarkeit», hvorved forstaas Tankens Frihed, der ender «in einer tragischen Problematik» (S. 21). Ligesaa usmagelige er en Skolemands Betragtninger over «Der Menschheitsgedanke auf dem Gymnasium» (I S. 86 ff.). Ovenpaa denne forlorne Dybsindighed føler en Dansk Trang til at opfriske Madvigs klare og nøgterne — lidt for nøgterne — Begrundelse af den classiske Skole (Kl. philol. Schriften S. 288 ff.). Det Hovedsynspunkt, han gjør gjældende, at de gamle Sprog er nødvendige som Nøglen til «antoptisk» Betragtning af den antike Cultur, og at Kjendskab til denne Cultur er nødvendig for os, fordi den ved sin relative Primitivitet giver os det mere usammen satte Grundlag for hele den complicerede moderne, kommer ogsaa til orde i mange af Bogens Indlæg, ofte meget kraftigt og smukt, klarest og bedst maaske hos Philosophen Spranger (I S. 179 ff.), men ogsaa hos Harnack (I S. 143 f.), P. Friedländer (I S. 36 f.), Paul Cauer (I S. 118), Wiener Physiologen Exner (I S. 132) o. a.

Som naturligt er, træder hos næsten alle de sagkyndige Forfattere Græsk i Forgrunden som den classiske Dannelses Hjerterblad; saaledes forlanger P. Friedländer energisk en Udvidelse af

Græskundervisningen paa den i methodisk Henseende noget forældede Latinundervisnings Bekostning (I S. 40 ff.). Fra adskillige Sider peges der ogsaa med Rette paa det særlige Forhold mellem Græsk og det tyske Aandsliv. Med de taagede philosophiske Betragtninger over Grækere og Tyskere som de eneste «*metaphysische Völker*» (I S. 141 ff.) kan jeg intet stille op; men Harnack gjør rigtigt opmærksom paa den græske Litteraturs afgjørende Indflydelse paa alle Vendepunkter i Aandslivet (I S. 144), Ed. Schwartz bemærker træffende, at Græsk i 18. og 19. Aarh. hjalp væsenligt til at udfri Tyskland af den ensidige franske Paa-virkning (I S. 149), og Boll siger det afgjørende Ord (I S. 153), at, medens de romanske Folks Renaissance væsenligt var romersk præget, havde Tyskland den Fordel af sin senere Deltagelse i Bevægelsen, at det fik Græsk med som det centrale. Curieust nok har omtrent samtidigt en fransk Philolog talt om et særligt Slægtskab mellem fransk Aand og græsk Cultur¹; det er jo meget smigrende for Grækerne, at alle vil ligne dem, men det kan dog vist ikke nægtes, at Rom og Latin hos de romanske Folk skygger for Græsk.

En betydelig Plads optager selvfølgelig Discussionen om de classiske Sprog som Undervisningsstof. Man er, idetmindste hos de Sagkyndige, gennemgaaende behageligt fri for den tidligere ret udbredte Talen om en særlig, de classiske Sprog iboende Logik — «*Der immanente Bildungswert der antiken Sprachen*» (I S. 178) er ifølge Sammenhængen ikke saa slemt ment, som det lyder —, en Forestilling, som Madvig skarpt bekæmpede. Derimod siges der mange fortræffelige og slaaende Ting om Sprogundervisningens Værdi i Almindelighed, f. Ex. af en Bonner Pædagog («*Von der Kunst des Verstehens*» I S. 73), og de fleste, deriblandt meget betydelige Videnskabsmænd som Ed. Meyer (I S. 115) og Harnack (I S. 143), hævder med stor Bestemthed, at Erfaringen har godtgjort, at de classiske Sprog er særligt egnede til at tjene al Sprogundervisnings Formaal. Alle væsentlige Momenter, som kan støtte denne Opfattelse, kommer tilorde, omend intetsteds saa samlet og overskueligt som hos Madvig (a. St.). Skolemænd og Universitetslærere fremhæver enstemmigt, at de gamle Sprogs afvigende Bygning og deraf følgende Vanskelighed gjør dem til et ypperligt Middel til at lære Eleverne at arbejde grundigt, overvinde Vanskeligheder med Udbytte og idethele øve deres Aandsevner ved langsom Indtrængen i en fremmed og dog beslægtet Tankeverden (I S. 94, 189, 194, Theologen Lietzmann S. 172, meget tiltalende Friedländer S. 41 f.). Ed. Schwartz (I 149) fremhæver den Lettelse ved Tilegnelsen af nyere Sprog,

¹ Alfred Croiset i *Libres entretiens*, 11. série, V—VII (1919) S. 181. Beviset er, at Franskmandene ikke behøver at være «*hellénistes*» for at være «*hellénisés*».

som de gamle Sprog yder. Den klare Erkjendelse af Autopsiens Værdi ytrer sig i en ganske enstemmig Forkastelse af Oversættelser som Undervisningsmiddel; selv Troeltsch, der indrømmer, at Oversættelser kan give meget, fastholder Nødvendigheden af en Undervisning paa Grundlag af Originalerne (I S. 147 f.), og fra alle Sider protesteres der kraftigt mod Oversættelsernes «graues Schattenbild» (Trendelenburg I S. 140) og Surrogater, som Schopenhauer sagde (Grünwald I S. 46, som meget træffende illustrerer Forholdet ved at bede Lægfolk tænke sig, hvordan det vilde være at læse Luther, Schiller, Gotfr. Keller «oder gar Fritz Reuter» paa Fransk). At Oversættelser aldrig kan være tro og er ubrugelige for videnskabelige Formaal (Philologen Th. Birt I S. 163), har i denne Formulering ikke megen Vægt, mere derimod, naar det betones (P. Friedländer I S. 41), at de forvansker «(Gedanke,) Form, Duft und Schimmer»; og man ser med Glæde en Jurist (I S. 200) og en Professor i engelsk Philologi (I S. 204) hver ud fra sit Fag hævde Autopsiens Nødvendighed.

Man maa overhovedet ikke overse de talrige Udtalelser af Folk, der har haft Lejlighed til at sammenligne i Praxis Resultaterne af de forskellige Skoleuddannelser. At Eleverne fra humanistiske Gymnasier som Soldater har bestaaet «die Feuerprobe» (I S. 198) ligesaa godt som alle andre, var det overflødigt at fremhæve; den Paastand, at de classiske Studier ligefrem skulde nedbryde Folks moralske Kraft, er for dum til at fortjene at gjendrives. Mere betyder det, naar en Professor i Historie (Brandt i Göttingen, I S. 204) meddeler sine bitre Erfaringer med Studenter fra Gymnasier «ohne Griechisch oder gar ohne Latein», eller naar en Nationaløkonom giver sine Studenter fra humanistiske Gymnasier Attest for at være ligesaa dygtige som de fra Realgymnasier (I S. 201). Og af særlig Vægt er Vidnesbyrdene fra Mænd i praktiske Stillinger om den classiske Dannelses Brugbarhed eller endog Fortrin som Forberedelse ogsaa til saadanne. Saaledes fremhæves det som en almindelig Iagttagelse, at den humanistiske Fordannelse giver mere Overblik ogsaa i rent praktiske Erhverv (I S. 101); Redactøren af «Automobilwelt» betegner den som den universelleste Form for Dannelse (I S. 69), en Historiker bevidner som sin Erfaring, at en solid classisk Dannelse er særdeles værdifuld for «die praktische, die wirtschaftliche, die kaufmännische Laufbahn», og concluderer, at der «nichts Unpraktischeres gibt als das allzu Praktische» (I S. 134 f.), en Ingenieur har gjort lignende Erfaringer ved Technische Hochschule (I S. 207), en anden Ingenieur og Fabriksdirecteur begrundet udførligt og fortræffeligt, hvor nødvendig den humanistiske Dannelse er som Modvægt mod en ensidig teknisk Specialisering (I S. 60—65). Der maa dog vist være noget om det. Hertil kan endnu føjes de korte men varme personlige Vidnesbyrd fra Mænd som den af mange saa højt skattede Rathenau (I S. 100), den berømte Mu-

seumsdirecteur Bode (I S. 138), Maleren Corinth (I S. 208). Lederen af Deutsches Theater Gregori (I S. 209), en Münchner Bankdirecteur, der begyndte i Realgymnasiet, men gik over til classisk Philologi, o. a. Helt gribende er det sidste Indlæg (S. 210—11), hvori F. Friedensburg, Professor i Historie i Breslau, giver Udtryk for sin Fortvivlelse over Gymnasiets nuværende Stilling og for sin Tillid til dets Gjenopstandelse i en bedre Fremtid.

Bogen slutter med 4 officielle Erklæringer til Fordel for det humanistiske Gymnasium, deriblandt en Petition til Nationalforsamlingen i Weimar (S. 212—217), samt en Liste over Forfatterne (S. 218—20).

Den anden ovenfor anførte Bog giver i 26 kortfattede Artikler, tildels af de samme Forfattere, som har bidraget til I, en Oversigt over de antike Elementer i moderne Samfundsforhold og Aandsliv i Almindelighed og i alle de enkelte Videnskaber og Kunster. Disse Skitser er tildels skrevet af de bedste Kjendere paa vedkommende Omraade, saaledes f. Ex. «Die Literatur» (i Almindelighed) af E. Norden, «Staat und Wirtschaft» af Ed. Meyer, «Römisches Recht» af Mitteis, «Pädagogik» af Ziehen, «Sprachwissenschaft» af Wilh. Schulze, «Literatur» (specielt) af Roethe, «Religion» af Lietzmann, «Astronomie» af Boll, «Geographie» af Partsch, «Chemie» (hvorom der ikke er meget at sige) af Lippmann, «Medizin» af Ilberg, «Technik» af Rehm. Disse Smaaafhandlinger er derfor trods deres sammentrængte Kortfattetethed af megen Interesse ogsaa for Fagmanden. Meget lærerig er ogsaa Artiklen «Kunst» af Archæologen L. Curtius, der fortræffeligt og med mange ny Synspunkter resumerer de sidste Decenniers Forskning over det tiltrækkende og langtfra udtømte Emne: den antike Kunsts Eftervirkninger i Middelaldren. For en Lægmand maa det være en Overraskelse at se, i hvilken Grad den antike Cultur strækker sig ind i den moderne paa næsten alle Omraader, og hvor meget moderne der var foregrebet i Oldtiden.

Det er Bogens udtalte Hensigt (Fortalen, undertegnet af E. Norden og Giesecke-Teubner, S. IV) at vise, at «das Vermächtniss des Altertums» vel er værd at bevare, og saaledes indirecte — uden «apologetische Absicht» (S. III) — støtte Kampen for det humanistiske Gymnasium; Fortalen slutter (S. V) med at anføre Wilamowitz' ligesaa sande som smukke Ord (i den ny Bog om Platon) om Uundværligheden af et levende Forhold til «das Hellenentum», der er og bliver mere for os end «eine fremde grosse Kultur» — en Del af vor Fortid og os selv.

Utvivlsomt er Bogen vel egnet til at aabne Øjnene og forøge Ærbødigheden og Beundringen for, hvad den classiske Cultur har

naaet. Men under Synspunktet Forsvar for den classiske Dannelse møder Redegjørelsen for de Resultater, Oldtiden har naaet paa forskellige videnskabelige og praktiske Omraader, strax to tilsyneladende vægtige Indvendinger. For det første vil Utilitaristerne, hvis de overhovedet i deres Haardkogthed kan og vil forstaa en historisk Udvikling, utvivlsomt sige som saa: Godt, vi indrømmer, at Oldtiden efter fattig Lejlighed har præsteret ganske respectable Ting; men hvad er det i Sammenligning med moderne Technik og Industri — al den Snak om Poesi og Kunst og Philosophi bryder vi os ikke om; det er jo ingen Nytte til. Mod denne Indvending, som ogsaa flere Indlæg i I bekæmper med gode Grunde, vender den dygtige Philolog Werner Jäger sig i den fortrinlige Afhandling, som indleder II: Der Humanismus als Tradition und Erlebnis (II S. 1—17); han afviser (S. 7) Nyhumanismens anti-historiske «Dogma» om Antiken som «Paradigma aller moderner Kultur», men paaviser den græske Culturs Evne til at frigjøre fra en stivnet Traditions Baand, en Evne, den gjentagne Gange har bevist netop i de Perioder, hvor Aandslivet naaede højest; derfor er den saaledes indvævet i alt moderne Aandsliv, at dette bliver uforstaaeligt uden Kjendskab til Grækerne, og derfor er «die Lebendigerhaltung der göttlichen Geistesflamme», som Grækerne har tændt, en nødvendig Betingelse for aandelig Frihed og Bevægelighed.

Den anden Indvending, som desværre ikke gjøres alene af Utilitarister og Usagkyndige (som det paastaas I S. 46), men ogsaa af Folk, der indrømmer, at Grækerne ikke blot i deres Kunst men ogsaa i deres Litteratur har skabt uforgængelige og uopnaaelige Mesterværker, lyder paa, at disse Mesterværker fuldtud (nogle drister sig endog til at sige: bedre) kan tilegnes gennem Oversættelser, saa vi ikke behøver at gjøre os den Ulejlighed at lære Græsk. Denne Indvending, der ganske undervurderer Formens Betydning og selve Sprogets Værdi som historisk Factum¹ og «die unmittelbare, höchst spezifische Offenbarung des Geistes der Völker»², beskæftiger som anført ogsaa mange af Artiklerne i I; i II er den grundigt og overbevisende imødegaaet i den Afhandling, som meget passende danner Slutstenen paa Bogen og fuldstændiggjør dens Tankegang, Vom Werte der Uebersetzung für den Humanismus, af Philologen Ed. Fraenkel (II S. 290—306).

Aug. 1919.

J. L. Heiberg.

¹ Madvig, Kl. philolog. Skrifter S. 288.

² Jakob Burckhardt, anført II S. 290.

Mindre meddelelse.

Dansk *håbe*, eng. *hope*, tysk *hoffen*.

Af

Otto Jespersen.

Etymologien av dette nu over hele det gottonske («germaniske») område udbredte ord er så lidt sikker efter de almindelige håndbøger at det vel må være tilladt at vove en ny formodning. Kluge drager av den til verbet hørende abstraktdannelse oc. *hyht* den slutning at «germ. *hopôn* für **hugôn* steht (idg. wz. *kug*)» — men Falk og Torp avviser (og vel med rette) sammenhæng med *hyht*. Kluge slutter med at sige at sammenhæng med lat. *cupio* næppe er mulig; og Walde vil heller ikke anerkende at *cupio* har noget med vort ord eller got. *hugjan* at gøre. Men Herm. Møller (Indoeur.-sem. sml. gloss. 63) henfører dog alle disse ord til en ur-rod **k-u-* med tyd 'ardere', overført 'ardere amore, cupiditate, desiderio', udvidet med *b-*; *p-* i *hope* og *cupio* og udvidet med *gh-* i got. *hugs*, og med *ġ-* i oe. *hyht*.

Jeg må tilstå at jeg er ganske overordentligt tvivlende overfor sådanne ansættelser av ur-rødder med forskellige udvidelser, særlig da når de skal forklare ord der dukker op ret sent i den historiske tid på et bestemt sted og dærfra breder sig til nabolande. Men dette er netop tilfældet med vort ord; på dansk og svensk kommer det ret sent i middelalderen som kirkeligt lån fra nedertysk *hope* sb., *hopen* vb.; højtysk *hoffen* findes enkeltvis omkr. 1150, men blir først almindeligt hundrede år senere, det er sikkert (med lydsubstitusjon) kommet fra nedertysk og trænger nordfra sydpå i Tyskland. Oldsax. har sb. *tō-hopa*, der vel er kommet fra engelsk. Her har vi samme form for sb. *tō-hopa*, der er ret almindelig i religiøs prosa, men i poesi kun findes een gang (Boet.). Sb. uden *tō* er temmelig sent, de ældste to eksempler i ordbøgerne er fra Ælfric, altså omtrent fra år 1000. Verbet findes enkeltvis omtr. 100 år tidligere, men trænger først senere alm. igennem. Det er værd at mærke at det i den ældre tid altid forbindes med præp. *tō* (sml. sb. ovf.) ikke med objekt; og det samme gælder om tysk, hvor man sæe *auf etras hoffen*, senere først med genitiv, så med et pronomen i akk. og endelig

«Hardgrepes forlystelses-trug» også på svensk, så vi kan se, at det er et «löjetrog» o: löge-tråg (en vaskebalje).

Det er altså ikke alt det ny i Schüttes bog, der er godt; men der er så mange gode nyheder og så meget vækkende i den, at den fortjæner læsere også blandt nordiske filologer.

Marius Kristensen.

- I. Das Gymnasium und die neue Zeit. Fürsprachen und Forderungen für seine Erhaltung und seine Zukunft. Leipzig u. Berlin 1919, Teubner. 220 SS.
- II. Vom Altertum zur Gegenwart. Die Kulturzusammenhänge in den Hauptepochen und auf den Hauptgebieten. Leipzig u. Berlin 1919, Teubner. 308 SS.

Blandt de mange Ulykker, som Krigen directe og indirecte har bragt over Tyskland, er ogsaa den Fare, der truer dets højere Skolevæsen gennem en forestaaende «Reichs-Schulkonferenz». Det humanistiske Gymnasium, der i langt højere Grad end vor «classiske Linie» hviler paa Latin og Græsk, har allerede længe før Krigen været Gjenstand for Angreb, men hidtil er det lykkedes at afparere dem, omend med adskillige Indrømmelser til Angriberne. Faren rejser sig fra to Sider: Utilitarismen og «Germanismen». Mod begge disse Uhyrer¹ gjør en Række betydelige Mænd energisk Front i de to ovenfor anførte Bøger, ikke blot Skolemænd og Universitetslærere, men ogsaa Lægfolk i forskellige Stillinger, og, skjønt vore Skoleforhold er væsenligt anderledes, kan disse Udtalelser dog ogsaa anbefales vore Skolemænd til Overvejelse.

Nr. I indeholder en Række kortere Udtalelser om det humanistiske Gymnasiums Ret og Betydning. De er højst forskellige i Indhold og Form, og om adskillige Enkeltheder er Forfatterne uenige; men visse Hovedlinier gaar dog som røde Traade igennem det hele.

Enstemmigt og med overbevisende Styrke vender alle Forfatterne sig mod en kortsynet Utilitarisme, der bedømmer et Undervisningsstofs Værdi efter «den umiddelbare og haandgribelige Nytte, det bringer for det ydre Liv og den valgte Stilling» (I S. 122). Den bekjendte Philosoph Eucken erklærer (I S. 186): «Das Hauptziel der Bildung ist der ganze und innere Mensch als Selbstzweck»;

¹ Nr. I bærer symbolsk paa Bindet en Gjengivelse af Athene i Gigantkampen fra Pergamonsfrisen.

so verwerfen wir entschieden allen Utilitarismus, der nur einzelne Kräfte und Fertigkeiten in Bewegung setzt» og (I S. 191, citeret af en bayersk Skolemand): «der Utilitarismus, welche Form er auch annehmen mag, widerspricht aller echten Geisteskultur». Pædagogen Paul Cauer (I S. 118) stiller Sagen paa Spidsen og betegner det som et Fortrin ved et Undervisningsstof, at det «keine erkennbare Beziehung zur Nützlichkeit hat», og forstaaet *cum grano salis* kan der jo være noget i det. En Professor i indisk Philologi spotter Nyttighedsapostlene med en Henvisning til Brendels Charakteristik (i «Rosmersholm») af Peter Mortensgaard som den livskloge Helt, der er «kapabel til at leve Livet uden Idealer» (I S. 97), og fra mange Sider fremhæves de classiske Studier som den egenlige Bærer af Idealismen. Det er nærvædet at blive for meget af det gode, og en Dansk ihvertfald vil med Tilslutning læse en Bonner Pædagoogs Advarsel mod at skyde dette Argument i Forgrunden og tillægge Undervisningen i de classiske Sprog Monopol paa at opdrage til Idealisme (I S. 70).

Mod «Germanismen», der aabenbart er ligesaa farlig for den højere Skole som den ultra-nordiske Grundtvigianisme her hjemme, affyres der adskillige skarpe Skud. Nationaløkonomen Max Weber betegner det som «banausisch, unwahr und ein trauriger nationalistischer Kleinglaube» at frygte, at Ungdommens nationale, demokratiske eller socialistiske «Eigenart» skulde lide under den classiske Dannelse (I S. 134). Slagordet «der gotische Mensch» blottes i hele sin Tomhed og Taabelighed baade af Philologen Fr. Boll (I S. 153), af en Philosoph og Pædagog, der bestrider «die Klagen der Propheten einer germanischen Kultur» over den Skade, Renaissancen og Nyhumanismen skal have gjort «det nordiske, gothiske Menneske» (I S. 182 f.), af en praktisk Skolemand, der raillerer over «das Deutsch-Gymnasium», der næsten fjerner Undervisningen i fremmede Sprog — «und selbst nichts dafür bietet» (I S. 178), og af Directeuren for Bremer Kunsthalle, der med træffende Sarkasme bemærker, at «mit Gotik und Grünewald¹ und Rembrandt werden nicht alle Germanen auf die Dauer glücklich» (I S. 173). En svag Efterklang af denne «Germanenthum» spores, naar en Jurist, der forøvrigt fremhæver det humanistiske Gymnasiums Betydning for Faget, finder, at Fremtidens Løsen bør være «Betonung des germanischen Elements der modernen Kultur neben dem Antiken» (I S. 196). Han beraaber sig paa den bekjendte Philosoph E. Troeltsch. I dennes Indlæg (I S. 145 ff.) findes der her ingen Udtalelser i den Retning, derimod en krattig Fremhæven af Latinens og Græskens pædagogiske Værdi; overtør den Maade, hvorpaa i flere af Afhandlingerne Christendom og Luther opstilles som Grundpiller til Tysklands Gjenrejsning, er det velgjørende, at Troeltsch (S. 147) minder om, «dass unsere

¹ Den gamle tyske Maler.

Religion fast so sehr eine griechische ist als eine hebräische und deutsche».

Til den Forbitrelse, Fredsbetingelserne naturligt har vakt, mærker man paaskjønnelesværdigt lidt. Et Udtryk som «fremder Vernichtungswille» (I S. 118) er jo næsten berettiget. Værre er det, naar en Philosoph benytter den zirlige Vending om Krypto-Altyskeri, at det er tvivlsomt, om det tyske Folks Forsøg paa at gaa over «zum streitbaren Idealismus» er principielt forkasteligt (I S. 142). Ellers vidner de fleste Udtalelser om en sund Selverkjendelses Opvaagnen. Der hersker saa temmeligt Enighed om, at de nærmeste Aartier før Krigen har været prægede af en grov Materialisme (I S. 117) og Nydelsessyge (I S. 121), som Følge af de industrielle og mercantile Frémnskridt (en Amerikaners Vidnesbyrd herom anføres med Tilslutning I S. 97), og den samme Mand (Paul Cauer), der taler om Fjendernes «Vernichtungswille», bruger Udtrykket «in den unheilvollen Zeiten unseres Glückes» (I S. 118). En Forfatter giver de første Aars Krigsheld Skyld for at have fremmet «Banausentum» og Overtro paa Teknikens Almagt og lamenterer over den «entsetzlich vaterlandslose Gesinnung», som de indre Forhold efter Sammenbrudet aabenbarer (I S. 103 f.). En anden (I S. 95) ser i Krigens Udfald et Bevis paa, at de sidste 30 Aars «neuer Kurs» bort fra Bismarcks Politik har havt en Misvisning, og paa, hvor farligt det er at have «eine minderwertige, unzulängliche Kraft» «an entscheidender Stelle» (Kejser Wilhelm?). Mere tiltalende er det, naar der tales om den Advarsel mod «materielle und politische Hybris», som Athens Historie burde have givet, og om den Skade, tysk Mangel paa Menneskekundskab har gjort Landet (I S. 54 f., Giesecke—Teubner); der mangler blot en Erkjendelse af, at det sidste er en Følge af det første. Berliner Juristen Stutz brændemærker skarpt (I S. 113) visse Kredses ensidige Nationalisme og siger med Rette, at den har berøvet Tyskland megen Sympathi; det maa tilføjes, at man i Udlandet har mærket meget lidt til, at de, der ikke delte den, bekæmpede den offenligt og energisk, mens Tid var. Meget fint gjør Germanisten Roethe i faa Ord Rede for, hvad den tyske Mangel paa Form betyder, og hvilke Farer den rummer (I S. 159 f.). Det berører ogsaa sympathetisk, naar det fra forskellige Sider og i forskellige Nuancer betones som en Fordel ved den classiske Dannelse, at den er international og et Bindeled mellem Folkene (I S. 124, 126, 188, 194, 203) — sønderrives dette Baand mellem Folkene for Tysklands Vedkommende, bliver vi for de andre Folk «erst recht Barbaren» (F. Boll I S. 154).

Som naturligt er, vender manges Tanker sig til 1806, da Tyskland ogsaa var slaaet til Jorden, og da Fichte, v. Stein og Humboldt som Middel til dets Gjenoprejsning skabte det classiske Gymnasium og Nyhumanismen. Fra dennes sværmeriske Betragtning at Oldtiden som Norm og Forbillede tages der af de fleste

Afstand — brutalest af en Pædagog (I S. 185) — med saa megen Iver, at det er ligefrem velgjørende at se en modig Mand (P. Friedländer — han er ganske vist Philolog; i lignende Retning udtaler forøvrigt en noget ældre Philolog, Immisch, sig S. 28), der endda mener at kunne tale i sit Slægtleds Navn, hævde Classicismens Ret til at tale om den græske Litteraturens evige og absolute Værdi ved Siden af dens historiske, medens han naturligvis afviser al Tale om dens «Vorbildlichkeit» (I S. 33); hans Artikel er idethele sundere og indholdsrigere, end Titlen «Die Idee des Gymnasiums» lader formode. Et meget kraftigt Vaaben, som ogsaa bruges flittigt og med Eftertryk, er Henvisningen til den classiske Tradition; det kan nu engang ikke nægtes, at Goethe og Schiller og mange andre Litteraturens Stormænd, som ingen Tysker kan afbryde Forbindelsen med uden at blive rodløs i sit Folks rigeste Jordbund, bæres af den classiske Dannelse og uden den bliver utilgængelige i dybere Forstand.

Medens det humanistiske Gymnasiums Uundværlighed som højere Dannelsesanstalt i Almindelighed, ikke som Forskole for Philologer og Theologer, hævdes fra alle Sider, er der paa den anden Side Enighed om, at det ikke bør være den eneste Form for Fremtidens højere Skole. Om Retningslinierne for Fremtidens højere Skolevæsen hersker der hverken Enighed mellem de forskellige Bidragydere eller synderlig Klarhed, men det er jo heller ikke Bogens Formaal. Heller ikke om Manglerne ved det bestaaende humanistiske Gymnasium og Midlerne til at afhjælpe dem gives der mere end Antydninger af højst forskjellig Art og Værdi, omend mange Forfattere indrømmer, at der er Mangler, og viser Villighed til Reformer i Enkeltheder. Naar Archæologen Bulle ser et Hovedmiddel til Gymnasiets «Fortentwicklung» i at «die klassische Kunst mit immer grösserem Verständnis feinfühlig in den Unterricht verwebt wird» (I S. 83), skyder han utvivlsomt i faglig Forblindelse ganske forbi; rent bortset fra, at kunstforstandig Feinfühligkeit ikke kan ventes at komme til at høre til en Lærers faste Requisiter, kan og bør den græske Kunst aldrig komme til at blive det centrale i den classiske Skoleundervisning, hvor fremragende den end er. Flere vægtige Stemmer, saaledes den udmærkede Historiker Ed. Meyer (I S. 114 f.), fordrer, at de humanistiske Gymnasier, naar deres Tal indskrænkes, føres tilbage til deres oprindelige Form med de classiske Sprogs altovervejende centrale Stilling og med Fjernelse af de moderne Lapper, der efterhaanden er syet paa som en Indrømmelse til moderne Modesmag. En Tanke, der oftere kommer igjen (smukkest og kraftigst hos Eucken, I S. 186 f.), er den, at det humanistiske Gymnasium maa bevares som en Eliteskole for de bedst begavede, for dem, der i Fremtiden skal være Førere og Ledere paa alle Omraader.

Hovedindholdet af Bogen er ifølge dens Anlæg Forsøg paa

at paavise den classiske Dannelses Betydning og Fortrin. De er ikke alle faldet lige heldigt ud. Den i denne Form misvisende stærke og almindelige Fremhæven af den classiske Dannelses Betydning som Støtte for Idealismen er ovenfor berørt; det er kjedeligt, at det rigtige i denne Betragtning bliver profaneret ved, at der tages paa det af plumpe Hænder. Det skurrer ogsaa fælt, naar der af og til spilles paa de demokratiske Strænge. En Henvisning i Forbigaaende til, at Grækerne har skabt den demokratiske Fristat (I S. 9), kan man endnu læse hen over, skjønt det jo rigtignok glemmes, at den antike Republik har Slaveriet til Forudsætning, og et beskedent Forsøg paa at anbefale Undervisningen i Græsk ved at fremdrage en Skrivelse fra en preussisk Politiminister fra 1820, hvori den beskyldes for at fremelske Uvillie mod Monarchiet, tilgiver man gjerne Forfatteren, dels fordi den anførte Skrivelse (I S. 108 f.) er saa morsom, dels fordi han selv tilføjer, at det ikke hjælper paa Demokratiets Stilling til den classiske Skole; men helt grimt er det, naar en Wiener Statsretslærer docerer, at den republikanske Tankegangs Frembrud har bragt os Antikens Aand nærmere — «kann es für die Pflege des demokratischen Sinnes eine bessere geistige Nahrung geben als die Lektüre jener Autoren?» (S. 197).

Lidet tiltalende er ogsaa en Berliner Gymnasialdirectors vidtløftige Udgydelser (I S. 11—26) med den ildevarslende Titel «Humanistisches Gymnasium und Menschheitsgedanke», hvor de enkelte rigtige Tanker indvikles i et Væv om «der griechische Mensch» og «der deutsche Mensch» (der skal næres med Heimathskunde, S. 24), — mod disse tomme Abstractioner advarer Philologen Ed. Schwartz eftertrykkeligt (I S. 148 f.) — og den græske Aands «Fruchtbarkeit» og dens «Furchtbarkeit», hvorved forstaas Tankens Frihed, der ender «in einer tragischen Problematik» (S. 21). Ligesaa usmagelige er en Skolemands Betragtninger over «Der Menschheitsgedanke auf dem Gymnasium» (I S. 86 ff.). Ovenpaa denne forlorne Dybsindighed føler en Dansk Trang til at opfriske Madvigs klare og nøgterne — lidt for nøgterne — Begrundelse af den classiske Skole (Kl. philol. Schriften S. 288 ff.). Det Hovedsynspunkt, han gør gjældende, at de gamle Sprog er nødvendige som Nøglen til «autoptisk» Betragtning af den antike Cultur, og at Kjendskab til denne Cultur er nødvendig for os, fordi den ved sin relative Primitivitet giver os det mere usammen satte Grundlag for hele den complicerede moderne, kommer ogsaa til orde i mange af Bogens Indlæg, ofte meget kraftigt og smukt, klarest og bedst maaske hos Philosophen Spranger (I S. 179 ff.), men ogsaa hos Harnack (I S. 143 f.), P. Friedländer (I S. 36 f.), Paul Cauer (I S. 118), Wiener Physiologen Exner (I S. 132) o. a.

Som naturligt er, træder hos næsten alle de sagkyndige Forfattere Græsk i Forgrunden som den classiske Dannelses Hjerteblad; saaledes forlanger P. Friedländer energisk en Udvidelse af

Græskundervisningen paa den i methodisk Henseende noget forældede Latinundervisnings Bekostning (I S. 40 ff.). Fra adskillige Sider peges der ogsaa med Rette paa det særlige Forhold mellem Græsk og det tyske Aandsliv. Med de taagede filosofiske Betragtninger over Grækere og Tyskere som de eneste «*metaphysische Völker*» (I S. 141 ff.) kan jeg intet stille op; men Harnack gjør rigtigt opmærksom paa den græske Litteraturs afgjørende Indflydelse paa alle Vendepunkter i Aandslivet (I S. 144), Ed. Schwartz bemærker træffende, at Græsk i 18. og 19. Aarh. hjalp væsenligt til at udfri Tyskland af den ensidige franske Paa-virkning (I S. 149), og Boll siger det afgjørende Ord (I S. 153), at, medens de romanske Folks Renaissance væsenligt var romersk præget, havde Tyskland den Fordel af sin senere Deltagelse i Bevægelsen, at det fik Græsk med som det centrale. Curieust nok har omtrent samtidigt en fransk Philolog talt om et særligt Slægtskab mellem fransk Aand og græsk Cultur¹; det er jo meget smigrende for Grækerne, at alle vil ligne dem, men det kan dog vist ikke nægtes, at Rom og Latin hos de romanske Folk skygger for Græsk.

En betydelig Plads optager selvfølgelig Discussionen om de classiske Sprog som Undervisningsstof. Man er, idetmindste hos de Sagkyndige, gennemgaaende behageligt fri for den tidligere ret udbredte Talen om en særlig, de classiske Sprog iboende Logik — «*Der immanente Bildungswert der antiken Sprachen*» (I S. 178) er ifølge Sammenhængen ikke saa slemt ment, som det lyder —, en Forestilling, som Madvig skarpt bekæmpede. Derimod siges der mange fortræffelige og slaaende Ting om Sprogundervisningens Værdi i Almindelighed, f. Ex. af en Bonner Pædagog («*Von der Kunst des Verstehens*» I S. 73), og de fleste, deriblandt meget betydelige Videnskabsmænd som Ed. Meyer (I S. 115) og Harnack (I S. 143), hævder med stor Bestemthed, at Erfaringen har godtgjort, at de classiske Sprog er særligt egnede til at tjene al Sprogundervisnings Formaal. Alle væsentlige Momenter, som kan støtte denne Opfattelse, kommer tilorde, omend intetsteds saa samlet og overskueligt som hos Madvig (a. St.). Skolemænd og Universitetslærere fremhæver enstemmigt, at de gamle Sprogs afvigende Bygning og deraf følgende Vanskelighed gjør dem til et ypperligt Middel til at lære Eleverne at arbejde grundigt, overvinde Vanskeligheder med Udbytte og idethele øve deres Aandsevner ved langsom Indtrængen i en fremmed og dog beslægtet Tankeverden (I S. 94, 189, 194, Theologen Lietzmann S. 172, meget tiltalende Friedländer S. 41 f.). Ed. Schwartz (I 149) fremhæver den Lettelse ved Tilegnelsen af nyere Sprog,

¹ Alfred Croiset i *Libres entretiens*, 11. série. V—VII (1919) S. 181. Beviset er, at Franskmændene ikke behøver at være «*hellénistes*» for at være «*hellénisés*».

som de gamle Sprog yder. Den klare Erkjendelse af Autopsiens Værdi ytrer sig i en ganske enstemmig Forkastelse af Oversættelser som Undervisningsmiddel; selv Troeltsch, der indrømmer, at Oversættelser kan give meget, fastholder Nødvendigheden af en Undervisning paa Grundlag af Originalerne (I S. 147 f.), og fra alle Sider protesteres der kraftigt mod Oversættelsernes «graues Schattenbild» (Trendelenburg I S. 140) og Surrogater, som Schopenhauer sagde (Grünwald I S. 46, som meget træffende illustrerer Forholdet ved at bede Lægfolk tænke sig, hvordan det vilde være at læse Luther, Schiller, Gotfr. Keller «oder gar Fritz Reuter» paa Fransk). At Oversættelser aldrig kan være tro og er ubrugelige for videnskabelige Formaal (Philologen Th. Birt I S. 163), har i denne Formulering ikke megen Vægt, mere derimod, naar det betones (P. Friedländer I S. 41), at de forvansker «(Gedanke,) Form, Duft und Schimmer»; og man ser med Glæde en Jurist (I S. 200) og en Professor i engelsk Philologi (I S. 204) hver ud fra sit Fag hævde Autopsiens Nødvendighed.

Man maa overhovedet ikke overse de talrige Udtalelser af Folk, der har haft Lejlighed til at sammenligne i Praxis Resultaterne af de forskjellige Skoleuddannelser. At Eleverne fra humanistiske Gymnasier som Soldater har bestaaet «die Feuerprobe» (I S. 198) ligesaa godt som alle andre, var det overflødigt at fremhæve; den Paastand, at de classiske Studier ligefrem skulde nedbryde Folks moralske Kraft, er for dum til at fortjene at gjendrives. Mere betyder det, naar en Professor i Historie (Brandt i Göttingen, I S. 204) meddeler sine bitre Erfaringer med Studenter fra Gymnasier «ohne Griechisch oder gar ohne Latein», eller naar en Nationaløkonom giver sine Studenter fra humanistiske Gymnasier Attest for at være ligesaa dygtige som de fra Realgymnasier (I S. 201). Og af særlig Vægt er Vidnesbyrdene fra Mænd i praktiske Stillinger om den classiske Dannelses Brugbarhed eller endog Fortrin som Forberedelse ogsaa til saadanne. Saaledes fremhæves det som en almindelig Iagttagelse, at den humanistiske Fordannelse giver mere Overblik ogsaa i rent praktiske Erhverv (I S. 101); Redactøren af «Automobilwelt» betegner den som den universelleste Form for Dannelse (I S. 69), en Historiker bevidner som sin Erfaring, at en solid classisk Dannelse er særdeles værdifuld for «die praktische, die wirtschaftliche, die kaufmännische Laufbahn», og concluderer, at der «nichts Unpraktischeres gibt als das allzu Praktische» (I S. 134 f.), en Ingenieur har gjort lignende Erfaringer ved Technische Hochschule (I S. 207), en anden Ingenieur og Fabriksdirecteur begrundet udførligt og fortræffeligt, hvor nødvendig den humanistiske Dannelse er som Modvægt mod en ensidig teknisk Specialisering (I S. 60—65). Der maa dog vist være noget om det. Hertil kan endnu føjes de korte men varme personlige Vidnesbyrd fra Mænd som den af mange saa højt skattede Rathenau (I S. 100), den berømte Mu-

seumsdirecteur Bode (I S. 138), Maleren Corinth (I S. 208), Lederen af Deutsches Theater Gregori (I S. 209), en Münchner Bankdirecteur, der begyndte i Realgymnasiet, men gik over til classisk Philologi, o. a. Helt gribende er det sidste Indlæg (S. 210—11), hvori F. Friedensburg, Professor i Historie i Breslau, giver Udtryk for sin Fortvivlelse over Gymnasiets nuværende Stilling og for sin Tillid til dets Gjenopstandelse i en bedre Fremtid.

Bogen slutter med 4 officielle Erklæringer til Fordel for det humanistiske Gymnasium, deriblandt en Petition til Nationalforsamlingen i Weimar (S. 212—217), samt en Liste over Forfatterne (S. 218—20).

Den anden ovenfor anførte Bog giver i 26 kortfattede Artikler, tildels af de samme Forfattere, som har bidraget til I, en Oversigt over de antike Elementer i moderne Samfundsforhold og Aandsliv i Almindelighed og i alle de enkelte Videnskaber og Kunster. Disse Skitser er tildels skrevet af de bedste Kjendere paa vedkommende Omraade, saaledes f. Ex. «Die Literatur» (i Almindelighed) af E. Norden, «Staat und Wirtschaft» af Ed. Meyer, «Römisches Recht» af Mitteis, «Pädagogik» af Ziehen, «Sprachwissenschaft» af Wilh. Schulze, «Literatur» (specielt) af Roethe, «Religion» af Lietzmann, «Astronomie» af Boll, «Geographie» af Partsch, «Chemie» (hvorom der ikke er meget at sige) af Lippmann, «Medizin» af Ilberg, «Technik» af Rehm. Disse Smaaafhandlinger er derfor trods deres sammentrængte Kortfattethed af megen Interesse ogsaa for Fagmanden. Meget lærerig er ogsaa Artiklen «Kunst» af Archæologen L. Curtius, der fortræffeligt og med mange ny Synspunkter resumerer de sidste Decenniers Forskning over det tiltrækkende og langt fra udtømte Emne: den antike Kunsts Eftervirkninger i Middelalderen. For en Lægmand maa det være en Overraskelse at se, i hvilken Grad den antike Cultur strækker sig ind i den moderne paa næsten alle Omraader, og hvor meget moderne der var foregrebet i Oldtiden.

Det er Bogens udtalte Hensigt (Fortalen, undertegnet af E. Norden og Giesecke-Teubner, S. IV) at vise, at «das Vermächtniss des Altertums» vel er værd at bevare, og saaledes indirecte — uden «apologetische Absicht» (S. III) — støtte Kampen for det humanistiske Gymnasium; Fortalen slutter (S. V) med at anføre Wilamowitz' ligesaa sande som smukke Ord (i den ny Bog om Platon) om Uundværligheden af et levende Forhold til «das Hellenentum», der er og bliver mere for os end «eine fremde grosse Kultur» — en Del af vor Fortid og os selv.

Utvivlsomt er Bogen vel egnet til at aabne Øjnene og forøge Ærbødigheden og Beundringen for, hvad den classiske Cultur har

naaet. Men under Synspunktet Forsvar for den classiske Dannelse møder Redegjørelsen for de Resultater, Oldtiden har naaet paa forskjellige videnskabelige og praktiske Omraader, strax to tilsyneladende vægtige Indvendinger. For det første vil Utilitaristerne, hvis de overhovedet i deres Haardkogthed kan og vil forstaa en historisk Udvikling, utvivlsomt sige som saa: Godt, vi indrømmer, at Oldtiden efter fattig Lejlighed har præsteret ganske respectable Ting; men hvad er det i Sammenligning med moderne Teknik og Industri — al den Snak om Poesi og Kunst og Philosophi bryder vi os ikke om; det er jo ingen Nytte til. Mod denne Indvending, som ogsaa flere Indlæg i I bekæmper med gode Grunde, vender den dygtige Philolog Werner Jäger sig i den fortrinlige Afhandling, som indleder II: Der Humanismus als Tradition und Erlebnis (II S. 1—17); han afviser (S. 7) Nyhumanismens anti-historiske «Dogma» om Antiken som «Paradigma aller modernen Kultur», men paaviser den græske Culturs Evne til at frigjøre fra en stivnet Traditions Baand, en Evne, den gjentagne Gange har bevist netop i de Perioder, hvor Aandslivet naaede højest; derfor er den saaledes indvævet i alt moderne Aandsliv, at dette bliver uforstaaeligt uden Kjendskab til Grækerne, og derfor er «die Lebendigerhaltung der göttlichen Geistesflamme», som Grækerne har tændt, en nødvendig Betingelse for aandelig Frihed og Bevægelighed.

Den anden Indvending, som desværre ikke gjøres alene af Utilitarister og Usagkyndige (som det paastaas I S. 46), men ogsaa af Folk, der indrømmer, at Grækerne ikke blot i deres Kunst men ogsaa i deres Litteratur har skabt uforgængelige og uopnaaelige Mesterværker, lyder paa, at disse Mesterværker fuldtud (nogle drister sig endog til at sige: bedre) kan tilegnes gennem Oversættelser, saa vi ikke behøver at gjøre os den Ulejlighed at lære Græsk. Denne Indvending, der ganske undervurderer Formens Betydning og selve Sprogets Værdi som historisk Factum¹ og «die unmittelbarste, höchst spezifische Offenbarung des Geistes der Völker»², beskæftiger som anført ogsaa mange af Artiklerne i I; i II er den grundigt og overbevisende imødegaaet i den Afhandling, som meget passende danner Slutstenen paa Bogen og fuldstændiggjør dens Tankegang, Vom Werte der Uebersetzung für den Humanismus, af Philologen Ed. Fraenkel (II S. 290—306).

Aug. 1919.

J. L. Heiberg.

¹ Madvig, Kl. philolog. Skriften S. 288.

² Jakob Burckhardt, anført II S. 290.

Mindre meddelelse.

Dansk *håbe*, eng. *hope*, tysk *hoffen*.

Af

Otto Jespersen.

Etymologien av dette nu over hele det gottonske («germaniske») område udbredte ord er så lidt sikker efter de almindelige håndbøger at det vel må være tilladt at vove en ny formodning. Kluge drager av den til verbet hørende abstraktdannelse *oe. hyht* den slutning at «germ. *hopôn* für **huqôn* steht (idg. wz. *kug*)» — men Falk og Torp avviser (og vel med rette) sammenhæng med *hyht*. Kluge slutter med at sige at sammenhæng med lat. *cupio* næppe er mulig; og Walde vil heller ikke anerkende at *cupio* har noget med vort ord eller got. *hugjan* at gøre. Men Herm. Møller (Indoeur.-sem. sml. gloss. 63) hentfører dog alle disse ord til en ur-rod **k-u-* med tyd 'ardere', overført 'ardere amore, cupiditate, desiderio', udvidet med *b- : p-* i *hope* og *cupio* og udvidet med *gh-* i got. *hugs*, og med *ġ-* i *oe. hyht*.

Jeg må tilstå at jeg er ganske overordentligt tvivlende overfor sådanne ansættelser av ur-rødder med forskellige udvidelser, særlig da når de skal forklare ord der dukker op ret sent i den historiske tid på et bestemt sted og dærfra breder sig til nabolande. Men dette er netop tilfældet med vort ord; på dansk og svensk kommer det ret sent i middelalderen som kirkeligt lån fra nedertysk *hope* sb., *hopen* vb.; højtysk *hoffen* findes enkeltvis omkr. 1150, men blir først almindeligt hundrede år senere, det er sikkert (med lydsubstitusjon) kommet fra nedertysk og trænger nordfra sydpå i Tyskland. Oldsax. har sb. *tō-hopa*, der vel er kommet fra engelsk. Her har vi samme form for sb. *tō-hopa*, der er ret almindelig i religiøs prosa, men i poesi kun findes een gang (Boet.). Sb. uden *tō* er temmelig sent, de ældste to eksempler i ordbøgerne er fra Ælfric, altså omtrent fra år 1000. Verbet findes enkeltvis omtr. 100 år tidligere, men trænger først senere alm. igennem. Det er værd at mærke at det i den ældre tid altid forbindes med præp. *tō* (sml. sb. ovf.) ikke med objekt; og det samme gælder om tysk, hvor man sae *auf etras hoffen*, senere først med genitiv, så med et pronomen i akk. og endelig

sent med akk. av almindeligt objekt; på bibelsk tysk bruges også *zu gott hoffen*. Sml. eng. *hope for, to, in*.

Der findes nu et andet sb., kun efterviist to gange, begge i sammensæt, nemlig Beow. 450 *mearcad mōrhōpu* ('redder his lair in the fen', Gummere, 'stain his swamp-lair', Clark Hall) og smst. 764 *flēon on fenhōpu* ('flee away to his fen-refuge'). Skeat (i Chambers's udg.) tolker ordene, jeg veed ikke med hvad ret, som 'sloping hollow on a moorside' og 'sloping hollow with a fenny bottom'. Jeg tror at dette *hop*, pl. *hopu*, blot betyder 'tilflugt(sted)', og at vb. *hopan to* også betyder 'ta sin tilflugt til'; *tōhopa* er så 'tilflugt': det man håber på, er det man klynger sig til og flygter til. Og som et yderligere skridt betænker jeg mig ikke på at sætte ordene i forbindelse med verbet eng. *hop*, dansk *hoppe*. I det eneste oldeng. eksempel jeg kender på dette vb. (neml. Ælfric Hom. 1. 202 *ða blissode min cild on minum innode, and hoppode ongean his drihten*) er springet fra 'sprang op mod sin herre' til 'tog sin tilflugt til' eller endog 'håbede på sin herre' ikke så særlig stort. Der er naturligvis den vanskelighed at *hopian* 'håbe' (ligesom *mor-* og *fen-hopu*) har kort, og *hoppian* 'hoppe' langt eller dobbelt *p*; dog mener jeg ikke at det er en hindring for min forklaring, da *p* i det sidste ord kan have fået lydsymbolisk fordobling (sml. også *hoppet(t)an*) ligesom i de av A. S. Carnoy (Modern Philology XV. 159 ff.) samlede eksempler fra flere sprog, især romansk. Svensk *pp* i *hopp*, *hoppas* er yngre.

Det gamle ord for håb, *wēn* (got. *wēns*), vb. *wēnan* viser tidlig tilbøjelighed til en mere ubestemt tyd 'tanke, mulighed', vb. 'formode, bilde sig ind' o. lign. — Måske den opr. tyd av *hopian* var 'bøje sig, krumme sig sammen' (1) for at springe, (2) for at fly, dels fra noget slemt, dels hen til noget godt — sml. *hofte*, ty. *hüfte*, oe. *hype*, ne. *hip*.

Tydovergangen fra det legemlige til det åndelige, der kan være begunstiget ved lydligheden med oe. *hogian* 'tænke', er ikke betænkeligere end den i lat. *ex(s)ultare* 'hoppe op, fryde sig'; sml. også den i da. *tillid*, *lide på*, egl. 'læne sig til', samt — for også at nævne nogle ikke av alle antagne forklaringer fremsatte av kendte etymologer, Waldes o. fl.s sammenstilling av lat. *cupio* med sanskr. *kúpyati* 'wallt auf, zürnt, wird erschüttert', og Bréals forklaring av lat. *spero* som biform til *spiro*.

Hvis min forklaring er rigtig, har vore ord intet at gøre med ne. *hope* 'piece of enclosed land' og 'small enclosed valley', først efterviist fra 1378, og endelig 'inlet, small bay' fra 1425, der måske også er tre indbyrdes forskellige ord, selvom Oxford-ordbogen stiller dem sammen som *hope*².

Johan Victorinus Pingel.

25. Febr. 1834 — 18. Mai 1919.

Af

A. B. Drachmann.

Ved Pingels Død har den danske philologiske Verden mistet en af sine eiendommeligste Skikkelser.

Pingel var ikke blot Philolog, men tillige Geolog; begge Videnskaber tiltrak ham med omtrent samme Styrke, og han tilhørte i Perioder af sit Liv afvekslende næsten helt den ene eller den anden. Efter at han i 1858 havde taget philologisk Examen med Udmærkelse og i 1864 disputeret for Doktorgraden med en philologisk Afhandling, studerede han i flere Aar Geologi og deltog i Ledelsen af Strandmøllens Papirfabrik. Ved sin Ansættelse ved Metropolitanskolen 1871 vendte han tilbage til Philologien; efter sin Afskedigelse 1883 var han i en Aarrække (til 1892) optaget af politisk Virksomhed, fordybede sig derefter atter i Geologien, men genoptog i de senere Aar af sit Liv sin Syslen med philologiske Problemer og fortsatte den til sin Død.

Pingels videnskabelige Produktion som Philolog omfatter to større Afhandlinger: hans Doktordisputats *De gigantibus fabularum Graecarum*, og Kritiske Anmærkninger til Herodots 7de, 8de og 9de Bog (Progr. Metropolitansk. 1874); hertil slutter sig en lille Opsats i Neue Jahrb. for 1895 om Herodot III 131. Nævnes kan desuden det populære Skrift *De homeriske Digte* (Studentersamf.s Smaaskrifter Nr. 95—96, 1889), og et Essay i Anledning af Madvigs Livserindringer (Tilskueren 1887) — vistnok det af alle Pingels Skrifter der giver det fyldigste og smukkeste Billede af hans Personlighed og det bedste Udtryk for hans Syn paa Philologien og dens Opgaver.

Pingels Disputats er, som alt hvad der kom fra hans Haand, omhyggeligt og grundigt gjort; det store Stof er gennemarbejdet og lagt frem, og Litteraturen derom samvittighedsfuldt benyttet.

sent med akk. av almindeligt objekt; på bibelsk tysk bruges også *zu gott hoffen*. Sml. eng. *hope for, to, in*.

Der findes nu et andet sb., kun efterviist to gange, begge i sammensæt, nemlig Beow. 450 *mearcað mōrhōpu* ('redde his lair in the fen', Gummere, 'stain his swamp-lair', Clark Hall) og smst. 764 *flēon on fenhōpu* ('flee away to his fen-refuge'). Skeat (i Chambers's udg.) tolker ordene, jeg veed ikke med hvad ret, som 'sloping hollow on a moorside' og 'sloping hollow with a fenny bottom'. Jeg tror at dette *hop*, pl. *hopu*, blot betyder 'tilflugt(ssed)', og at vb. *hopan to* også betyder 'ta sin tilflugt til'; *tōhopa* er så 'tilflugt': det man håber på, er det man klynger sig til og flygter til. Og som et yderligere skridt betænker jeg mig ikke på at sætte ordene i forbindelse med verbet eng. *hop*, dansk *hoppe*. I det eneste oldeng. eksempel jeg kender på dette vb. (neml. Ælfric Hom. 1. 202 *ða blissode min cild on minum innode, and hoppode ongean his drihten*) er springet fra 'sprang op mod sin herre' til 'tog sin tilflugt til' eller endog 'håbede på sin herre' ikke så særlig stort. Der er naturligvis den vanskelighed at *hopian* 'håbe' (ligesom *mor-* og *fen-hopu*) har kort, og *hoppian* 'hoppe' langt eller dobbelt *p*; dog mener jeg ikke at det er en hindring for min forklaring, da *p* i det sidste ord kan have fået lydsymbolsk fordobling (sml. også *hoppet(t)an*) ligesom i de av A. S. Carnoy (Modern Philology XV. 159 ff.) samlede eksempler fra flere sprog, især romansk. Svensk *pp* i *hopp*, *hoppas* er yngre.

Det gamle ord for håb, *wēn* (got. *wēns*), vb. *wēnan* viser tidlig tilbøjelighed til en mere ubestemt tyd 'tanke, mulighed', vb. 'formode, bilde sig ind' o. lign. — Måske den opr. tyd av *hopian* var 'bøje sig, krumme sig sammen' (1) for at springe, (2) for at fly, dels fra noget slemt, dels hen til noget godt — sml. *hofte*, ty. *hüfte*, oe. *hype*, ne. *hip*.

Tydovergangen fra det legemlige til det åndelige, der kan være begunstiget ved lydligheden med oe. *hogian* 'tænke', er ikke betænkeligere end den i lat. *ex(s)ultare* 'hoppe op, fryde sig'; sml. også den i da. *tillid*, *lide på*, egl. 'læne sig til', samt — for også at nævne nogle ikke av alle antagne forklaringer fremsatte av kendte etymologer, Waldes o. fl.s sammenstilling av lat. *cupio* med sanskr. *kúpyati* 'wallt auf, zürnt, wird erschüttert', og Bréals forklaring av lat. *spero* som biform til *spiro*.

Hvis min forklaring er rigtig, har vore ord intet at gøre med ne. *hope* 'piece of enclosed land' og 'small enclosed valley', først efterviist fra 1378, og endelig 'inlet, small bay' fra 1425, der måske også er tre indbyrdes forskellige ord, selvom Oxford-ordbogen stiller dem sammen som *hope*².

Johan Victorinus Pingel.

25. Febr. 1834 — 18. Mai 1919.

Af

A. B. Drachmann.

Ved Pingels Død har den danske philologiske Verden mistet en af sine eiendommeligste Skikkelser.

Pingel var ikke blot Philolog, men tillige Geolog; begge Videnskaber tiltrak ham med omtrent samme Styrke, og han tilhørte i Perioder af sit Liv afvekslende næsten helt den ene eller den anden. Efter at han i 1858 havde taget philologisk Examen med Udmærkelse og i 1864 disputeret for Doktorgraden med en philologisk Afhandling, studerede han i flere Aar Geologi og deltog i Ledelsen af Strandmøllens Papirfabrik. Ved sin Ansættelse ved Metropolitanskolen 1871 vendte han tilbage til Philologien; efter sin Afskedigelse 1883 var han i en Aarrække (til 1892) optaget af politisk Virksomhed, fordybede sig derefter atter i Geologien, men genoptog i de senere Aar af sit Liv sin Syslen med philologiske Problemer og fortsatte den til sin Død.

Pingels videnskabelige Produktion som Philolog omfatter to større Afhandlinger: hans Doktordisputats *De gigantibus fabularum Graecarum*, og Kritiske Anmærkninger til Herodots 7de, 8de og 9de Bog (Progr. Metropolitansk. 1874); hertil slutter sig en lille Opsats i Neue Jahrb. for 1895 om Herodot III 131. Nævnes kan desuden det populære Skrift De homeriske Digte (Studentersamf.s Smaaskrifter Nr. 95—96, 1889), og et Essay i Anledning af Madvigs Livserindringer (Tilskueren 1887) — vistnok det af alle Pingels Skrifter der giver det fyldigste og smukkeste Billede af hans Personlighed og det bedste Udtryk for hans Syn paa Philologien og dens Opgaver.

Pingels Disputats er, som alt hvad der kom fra hans Haand, omhyggeligt og grundigt gjort; det store Stof er gennemarbejdet og lagt frem, og Litteraturen derom samvittighedsfuldt benyttet.

Men Resultatet er væsentlig negativt: hvad der ligger til Grund for de græske Gigantsagn, har Pingel ikke kunnet udrede, og det erkender han aabent selv. Dette er i og for sig ingen Anke, man er nutildags ikke synderlig videre; men netop af Pingel kunde man have ventet større Dristighed i det Positive. Hans Tilbageholdenhed skyldes vistnok den stærke Paavirkning fra Madvigs Undervisning; eiendommeligt er det, at Madvig selv som Opponent lod ham høre at han havde været for kritisk. — Naar Pingel valgte det noget paafaldende Emne, ligger det nær at tænke sig at han har ment her at kunne forene sin philologiske og sin geologiske Interesse: den almindelige Forklaring paa Giganterne var dengang som nu, at de var Personifikationer af vulkanske Phænomener. Veien endte blindt, hvad der gør Pingels kritiske Sans Ære; men det er maaskee at beklage at der ikke blev fortsat i samme Retning. Pingel skulde synes at have haft udmærkede Betingelser for at faa noget ud af et Arbejde f. Ex. med de græske Geographer. I Stedet stod stadig, lige til hans sidste Leveaar, Konjunkturkritiken i Midtpunktet af hans philologiske Interesse. Det var egentlig imod hans eget Program, som han har antydnet det i Omtalen af Madvigs Livserindringer; med al Anerkendelse af Madvigs kritiske Storhed lægger han her ikke Skjul paa, at der kunde savnes et positivt Supplement, netop i Retning af et frugtbarere Syn paa Philologiens reale Opgaver. — Som Konjunkturkritiker tilhørte Pingel den Skole, der troede paa talrige og dybtgaaende Forvanskninger selv af de bedst overleverede Texter, og paa at de kunde rettes ved Gætning; han forgreb sig derfor undertiden paa Texten, hvor den var sund, og hans Forslag mangler ofte Evidens, selv hvor de søger at hæve en virkelig Korruptel. Ikke desto mindre er hans Bemærkninger til Herodot baade interessante og lærerige. De vidner om stor Fortrolighed med Herodots Sprog og Eiendommelighed, og om dyb Indtrængen i Texten; hvor Pingel støder an, er der næsten altid en Vanskelighed, og den ligger ikke altid paa Overfladen. Af selve Rettelserne er da ogsaa flere godkendte af den nyere Forskning.

Pingels største Betydning som Philolog ligger dog sikkert ikke i hans videnskabelige Afhandlinger, men i hans Lærervirksomhed. Herom skal jeg nøies med at henvise til min Artikel i Metropolitanersamfundets Aarsskrift for 1914, og til Prof. Olriks Erindringer om Pingel som Lærer i Tilskuerens Junihefte 1919.

- Aristofanes*, Ridderne. Komædie, oversat af *Joh. B. Koch*. Do. do.
- Alfred Körte*, Worte zum Gedächtnis an Rudolf Hirzel. *Gerhard Seeliger*, *Albert Hauck*. (Ber. Verh. Sächs. Ges. Wiss., Phil.-hist. Kl. LXX 7.) Leipzig, Teubner.
- Hans Kreller*, Erbrechtliche Untersuchungen auf Grund der graeco-ägyptischen Papyrusurkunden. Do. do.
- J. Pertsch*, Die Stromgabelungen der Argonautensage (Ber. Verh. Sächs. Akad. Wiss. Phil.-hist. Kl. LXXI 2.) Do. do.
- Dionis Chrysostomi* Orationes. Post Lud. Dindorfium ed. *Guy de Budé*. Vol. II. Do. do.
- C. Clemen*, Das Leben nach dem Tode im Glauben der Menschheit. Do. do. (Aus Natur und Geisteswelt 544.)
- H. Preller*, Das Altertum. Do. do. (A. N. u. G. 642.)
- E. Stemplinger* & *H. Lamer*, Deutschtum und Antike. Do. do. (A. N. u. G. 689.)
- Eduard Schwartz*, Charakterköpfe aus der antiken Literatur. I—II. Reihe, 5. u. 3. Aufl. Do. do.
- Alfred Körte*, Zu neueren Komödienfunden. (Ber. Verh. Sächs. Akad. Wiss. Phil.-hist. Kl. LXXI 6.) Do. do.
- E. Bethe*, Die Ichneutai des Sophokles (id. LXXI 1.) Do. do.
- Språk och Stil* XIX 1—5. Uppsala, Akad. bokh.
- Karl Trüdinger*, Studien zur Geschichte der griechisch römischen Ethnographie. Basel (i komm. hos Teubner).
- Hans Meyer*, Natur und Kunst bei Aristoteles. Paderborn, Schöningh.
- Maal og minne*. 1919, 2—3. Kria., Bymaals-laget.
- Q. Horatius Flaccus'* Breve I—II m. Oplysninger. Oversatte af *Alfred Glahn*. Kbhvn., M. P. Madsen.
- Didrik Arup Seip*, En liten norsk sproghistorie. Tredje utgave. Kria., Aschehoug.
- Skrifter utgivna af Svenska Litteratursällskapet i Finland*. CXLIII—CXLIV. *Robert Tigerstedt*, Åbo Gymnasium 1828—72. Äldre Västgötalagen i diplomatisk avtryck och normaliserad text jämte inledning och kommentar utgiven av *Bruno Sjöros*. Helsingfors.
- A. G. Laird*, Plato's Geometrical Number and the Comment of Proclus. Madison, Wisconsin.
- A. Peschke Kædt*, Det radikale Tvangsstyre. Kbhvn.
- Eggjum-Stenens* Indskrift med de ældre Runer. Udg. af *Magnus Olsen*. Chria., Dybwad (komm.).
- Walter J. Snellman*, De interpretibus Romanorum deque lingvæ Latinae cum aliis nationibus commercio. Pars II: Testimonia veterum (1914); Pars I: Enarratio (1919). Leipzig, Dieterich.
- The American Journal of Philology*. Vol. XL 3—4.
- Tidskrift utg. av Pedagogiska föreningen i Finland. LVI 7—8.
- Modern Philology*. Vol. XVII 6—8.
- Classical Philology*. Vol. XIV 4.
- Neuphilologische Mitteilungen*. 1919, 5—8. Helsingfors.
- Mitteilungen der Islandfreunde*. VII 1—2. Jena, Diederichs.
- Ivan Pauli*, «Enfant», «Garçon», «Fille» dans les langues romanes. Étudiés particulièrement dans les dialectes gallo-romans et italiens. Essai de lexicologie comparée. Lund, Lindstedt (komm.).
- Danske Studier*, 1919, 3—4.
- John Oscar Lofberg*, Sycophancy in Athens. Chicago, Univ. of Ch. Libr. (Diss.).
- Elof Hellquist*, De svenska ortnamnen på -by. Göteborg, Wettergren & Kerber.

Indhold af 8de binds 3die og 4de hæfte.

	Side
Etymologiserende Notitser. XII. Ved dr. phil. <i>E. Jessen</i> i København	81
Hamlet og Hoffman. Af lektor <i>V. Østerberg</i> i Horsens . . .	93
Plutarchs «romuliske» Lov om <i>divortium</i> . Af cand. iur. <i>C. W. Westrup</i> , Aalsgaarde	117

Anmeldelser.

<i>Ture Hederström</i> , Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning. Af professor, dr. phil. <i>Finnur Jónsson</i> i København	133
<i>Finnur Jónsson</i> , Udsigt over den norsk-islandske filologis historie. Af professor, dr. phil. <i>Magnus Olsen</i> i Kristiania	136
<i>Rudolf Hirzel</i> , Der Name. Af dr. phil. <i>Ada Adler</i> i København . .	137
<i>Gudmund Schütte</i> , Hjemligt Hedenskab. Af højskolelærer, dr. phil. <i>Marius Kristensen</i> , Askov	138
Das Gymnasium und die neue Zeit. Af professor, dr. phil. & litt. & sc. & med. <i>J. L. Heiberg</i> i København	142
Vom Altertum zur Gegenwart. Af samme	142

Mindre meddelelse.

Dansk <i>håbe</i> , eng. <i>hope</i> , tysk <i>hoffen</i> . Af professor, dr. phil. & litt. <i>Otto Jespersen</i> i København	151
---	-----

Nekrolog.

<i>J. V. Pingel</i> . Af professor, dr. phil. <i>A. B. Drachmann</i> i København	153
--	-----

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

FJERDE RÆKKE

...

NIENDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆDES-ROGTRAKTER

1920

Redigeret af:

Hans Ræder, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

S. Eitrem,
professor, dr. phil.,
Kristiania.

Johan Vising,
professor, dr. phil.,
Göteborg.

C. M. Zander,
professor, dr. phil.,
Lund.

(Dette binds udgivelse er besørget af Karl Hude.)

Bidragydere i dette bind:

Beckman, Nat., professor, dr. phil. Göteborg.

Bøgholm, N., professor, dr. phil. Birkerød.

Dahlerup, Verner, professor, dr. phil. Kbhvn.

Heiberg, J. L., professor, dr. phil. & litt. & sc. & med. Kbhvn.

Hude, Karl, rektor, lektor, dr. phil. Hillerød.

Jensen, Anker, lektor. Haderslev.

Jensen, Th. V., underbibliotekar, cand. mag. Kbhvn.

Jessen, E., dr. phil. Kbhvn.

Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.

Langenfelt, Gösta, fil. lic. Upsala.

Låftman, Emil, lektor. Borås.

Marstrander, C., professor, dr. phil. Kristiania.

Pallis, Svend Aage, underbibliotekar, dr. phil. Kbhvn.

Theander, C., dr. phil. Malmö.

Vising, Johan, professor, dr. phil. Göteborg.

Western, Aug., rektor, dr. phil. Fredrikstad.

Indhold.

	Side
De fragmentis Antiphontis sophistae nouis. Scr. <i>C. Theander</i>	1
Irske Vidnesbyrd om Torsdyrkelse i Irland. Af <i>C. Mar-</i>	
<i>strander</i>	8. 81
Eggjumstenens indskrift. Af <i>Finnur Jónsson</i>	33
Emfatisk omskrivning i modern tyska. Af <i>Emil Låftman</i> ..	44
Sverige och svenskarna i äldre engelsk litteratur. Af <i>Giösta</i>	
<i>Langenfelt</i>	51
Ett ställe hos Tacitus (Germ. c. 12). Af <i>Nat. Beckman</i> ...	103
Etymologiserende Notitser. XIII. Ved <i>E. Jessen</i>	109
En banbrytare på den portugisiska litteraturhistoriens område.	
Fidelino de Figueiredo. Af <i>Johan Vising</i>	123
Bemærkninger til Thukydide V 36. Af <i>Karl Hude</i>	131

Anmeldelser.

<i>Hermann Diels</i> , Antike Technik. Af <i>J. L. Heiberg</i>	63
<i>Karl Trudinger</i> , Studien zur Geschichte der griechisch-römischen	
Ethnographie. Af samme	64
<i>Alfred Korte</i> , Zu neueren Komödienfunden. Af samme	67
<i>Johannes Jørgensen</i> , Betydningsudviklingen i Tysk. Af <i>Th. V. Jensen</i>	68
<i>Verner Dahlerup</i> , Svensk-dansk Ordsamling. Af <i>Anker Jensen</i> ...	71
<i>J. L. Heiberg</i> , Fra Hellas. Af <i>Karl Hude</i>	135
Aristotelis Ath. Resp., rec. <i>F. G. Kenyon</i> . Af <i>Karl Hude</i>	137
<i>W. Chrastoun</i> , Pick-pocket, Turnkey, Wrap-rascal and Similar For-	
mations in English. Af <i>N. Bogholm</i>	138
<i>Johns. Pedersen</i> , Israel. Af <i>Svend Aage Pallis</i>	139

Mindre meddelelse.

Småbemærkninger til Appian. Af Karl Hude.....	146
--	------------

Nekrologer.

Ludø. F. A. Wimmer. Af Verner Dahlerup.....	73
Johan Storm. Af Aug. Western.....	147

Alfabetisk fortegnelse
over
behandlede forfattersteder
i
IX. bind.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte eksempelvis.)

	Side
<i>Antiphon</i> sophistes (Pap. Oxyrh. 1364)	3 ff.
<i>Appianos</i> B. C. II 117; V 10, 43, 45	146
<i>Aristoteles</i> Ath. Rp. passim	137
<i>Platon</i> Apologi 39 c	136
<i>Plutarchos</i> Perikles 24	68
<i>Tacitus</i> Germania 12	103 ff.
<i>Thukydides</i> V 36	131 ff.

FEB 7 9 1927

DATE DUE
DATE LOANED

MAY 29 1907